

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

NƏZƏRLİ NÜBAR VAHİD QIZI

MEYVƏ VƏ TƏRƏVƏZ ADLARI İLƏ BAĞLI FRANSIZ DİLİNDƏ
FRAZEOLÖJİ VAHİDLƏRİN LEKSİK-SEMANTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

İXTİSASLAŞMA: 060201

MAGİSTR ELMİ DƏRƏCƏSİ ALMAQ ÜÇÜN
TƏQDİM OLUNMUŞ
DİSSERTASİYA

Elmi rəhbər: filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, professor
Çəmən Oruc qızı Babaxanova

BAKİ - 2022

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	3
I FƏSİL. Fransız dilində meyvə və tərəvəz adları ilə bağlı frazeoloji vahidlərin leksik-semantik və qrammatik xüsusiyyətləri ...	9
I.1. Məsələnin qoyuluşu	9
I.2. Meyvə və tərəvəz adları ilə düzələn frazeoloji vahidlərin ümumi səciyyəsi	11
I.3. Meyvə adları ilə bağlı frazeoloji vahidlərin leksik-semantik xüsusiyyətləri	15
I.4. Tərəvəz adları ilə bağlı frazeoloji vahidlərin leksik-semantik xüsusiyyətləri	23
I.5. Meyvə və tərəvəz adları ilə bağlı frazeoloji vahidlərin qrammatik xüsusiyyətləri	29
II FƏSİL. Fransız dilində meyvə və tərəvəz adları ilə bağlı frazeoloji vahidlər tarixi-mədəni aspektdə	33
II.1. Meyvə adları ilə bağlı frazeoloji vahidlərin yaranma prosesi və semantik inkişaf yolları	33
II.2. Tərəvəz adları ilə bağlı frazeoloji vahidlərin yaranma prosesi və semantik inkişaf yolları	46
II.3. Meyvə və tərəvəzlərlə bağlı frazeoloji vahidlərin işlənmə sahələri ...	65
II.4. Meyvə və tərəvəz adları atalar sözlərində	69
NƏTİCƏ	73
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT	77

GİRİŞ

Tədqiqatın aktuallığı. Frazeoloji birləşmələr hər bir xalqın həyat təcrübəsini, tarixi keçmişini, adət və ənənələrini, mentalitetini, müdrikliyini, hazırcavablığını, mürəkkəb situasiyalardan baş çıxarmaq qabiliyyətini əks etdirən obrazlı linqvistik vahidlərdir. Zamanın sınağından çıxan, nəsildən-nəslə ən qiymətli yadigar kimi keçən frazeoloji vahidlər özlərinin kommunikativ-ifadə zənginliklərini saxlamaqla getdikcə cilalanır, saflaşır, yeni-yeni mənə çalarları kəsb edir. Dünyanın bütün dillərində frazeoloji vahidlərin yaranma yolları və üsullarının oxşar və universal cəhətləri çoxdur. Bu hal dildaxili və dilxarici amillərin təsiri ilə bağlıdır. Frazeoloji vahidlərin universal cəhətləri əsasən struktur-qrammatik istiqamətdə təzahür edir. Belə birləşmələrin semantikasında hər bir xalqın özünəməxsusluğu, həyat tərzi və bədii təfəkkürü əks olunur. Bu baxımdan frazeoloji birləşmələrin ən səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri onların başqa dilə tərcümə oluna bilməməsidir. Hər hansı bir xalqın bədii təxəyyülünün və təfəkkürünün məhsulu olan frazeoloji vahidlər bədii tərcümənin obyektinə hesab olunmalıdır. L.V.Şerba rusca-fransızca lüğətə yazdığı ön sözdə göstərir ki, yaxşı tərcümə tərtib olunmur, yaradıcı şəkildə yaradılır. Bunu xarici ədəbiyyatı ana dillərinə çevirməklə məşğul olan görkəmli yazıçılar həyata keçirirlər [144, 9].

Frazeologiya sahəsindəki tədqiqatlarda frazeoloji vahidlərin aparıcı xüsusiyyətləri kimi onların leksik tərkiblərinin sabitliyi, söz sırasının dəyişməzliyi, başqa dilə hərfi tərcümə oluna bilməməsi və s. cəhətlər qeyd olunur. M.M.Mirzəliyeva türk dilləri frazeologiyasının nəzəri problemlərinə həsr olunmuş doktorluq dissertasiyasında frazeoloji vahidlərin varlığını şərtləndirən əsas amillərə aşağıdakıları aid edir: dilə hazır vəziyyətdə gəlmələr, struktur qapalılığı, semantik bütövlüyü və sabitliyi, tərcümə oluna bilməməsi (sözbəsöz). Tədqiqatçıya görə, bu əlamətlərin birləşmə və ya cümlədə eyni vaxtda cəmləşməsi əsas şərtidir [29].

Qloballaşma və informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının vüsət aldığı müasir dövrdə dilçilik elminin başqa sahələri ilə yanaşı frazeologiya sahəsində də xeyli sayda lazımi tədqiqat işləri öz əksini tapmışdır. Fransız frazeologiyasında

konkret dil materialları əsasında frazeoloji qat ümumilikdə araşdırılsa da, frazeoloji vahidlərin daha dərindən araşdırılması, onların sintaktik, semantik və funksional-praqmatik baxımdan təhlil edilərək sistemləşdirilməsi, frazeoloji vahidlərin komponentləri arasında müxtəlif linqvistik və ekstralingvistik əlaqələrin aşkarlanması, komponentlər arasındakı leksik-semantik əlaqələrin qanunauyğunluqlarının ətraflı şəkildə tədqiqinə ehtiyac vardır. Bu məsələlərdən biri də fransız dilində meyvə və tərəvəzlərlə bağlı frazeoloji vahidlərin tədqiqidir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu mövzu müəyyən dövrlərdə fransız frazeologiyası ilə məşğul olan bir sıra dilçilərin və tədqiqatçıların müəyyən qütblərdən diqqətini cəlb etmişdir [16, 17, 19, 22]. Amma meyvə və tərəvəz adları ilə bağlı frazeoloji vahidlərin dərindən öyrənilməsi, bu vahidlərin tematik bölgüsü, o cümlədən meyvə və tərəvəz adları ilə yaranmış zərb-məsəllər, atalar sözləri, deyimlər və digər frazeoloji vahidlər, onların yaranma prosesi, leksik-semantik xüsusiyyətləri, sintaktik inkişaf yolları, hansı modelə uyğun olaraq yaradılması, praqmatik aspektdə işlənmə dairəsi, diskursun müxtəlif sahələrində - şifahi və yazılı diskursda onların işlədilməsi və s. kimi məsələlər ayrıca və əsaslı şəkildə tədqiq olunmamış, bu mövzu xüsusi tədqiqat obyektinə olmamışdır. Qeyd etdiyimiz bütün bu məsələlər bizim işimizdə ətraflı şəkildə araşdırılaraq öyrənilmişdir ki, bu da bu tədqiqatın mövzusunun aktual olmasını şərtləndirir.

Dissertasiyanın tədqiqat obyektini. Tədqiqatın obyektini müasir fransız dilində meyvə və tərəvəzlərlə bağlı frazeoloji vahidlərdir. Tədqiqat üçün fransız dilində mövcud olan meyvə və tərəvəzlərlə bağlı frazeologizmləri toplayıb təhlil etməklə frazeoloji vahidlərin tematik bölgüsü, semantik, struktur və qrammatik, habelə praqmatik xüsusiyyətləri araşdırılmaya cəlb olunmuşdur.

Tədqiqatın predmetini meyvə və tərəvəzlərlə bağlı frazeoloji birləşmələrdir. Materialların əsas hissəsi müxtəlif lüğətlərdən və internet materiallarından seçilmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi müasir fransız dilində meyvə və tərəvəz adları ilə bağlı olan frazeoloji vahidlərin yaranması və formalaşması prosesini, onların tematik və semantik bölgü

prinsiplərini, həmin vahidlərin struktur-semantik, qrammatik və praqmatik xüsusiyyətlərini araşdırmaqdır. Göstərilən məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı məsələlər fəsilələr üzrə tədqiq edilərək sistemləşdirilmişdir:

- frazeoloji vahidlərin dilçilikdə yeri və funksiyalarına nəzər salmaq; dil sistemində frazeologiya qatı, frazeoloji səviyyə, frazeoloji birləşmə anlayışlarını nəzərdən keçirmək;

- dilçilik ədəbiyyatında frazeologiyanın ümumi, universal və xüsusi, konkret aspektləri üzrə məsələləri aydınlaşdırmaq;

- frazeoloji birləşmələrin yaranma tarixi və mexanizmlərinin ümumi məsələlərini nəzərdən keçirmək;

- fransız dilində meyvə və tərəvəz adları ilə bağlı frazeoloji vahidlərin yaranma yollarını təhlil etmək;

- meyvə və tərəvəz adları ilə bağlı zərb-məsəlləri, atalar sözlərini, deyimləri qruplaşdırıb sistemləşdirmək, mümkün hallarda onların Azərbaycan dilində qarşılığını təqdim etmək;

- meyvə və tərəvəz adları ilə bağlı frazeoloji vahidlərin leksik-semantik və struktur xüsusiyyətlərini tədqiq edərək sistemləşdirmək;

- meyvə və tərəvəz adları ilə bağlı frazeoloji vahidlərin mənşəinin tarixi-mədəni aspektdə təhlili və inkişaf xüsusiyyətlərini, o cümlədən onların işlənmə dairəsini aşkarlayaraq sistemləşdirmək ;

- tədqiqata cəlb edilmiş frazeoloji vahidlərin danışıq dilində işlənmə dairəsini təqdim etmək ;

- meyvə və tərəvəz adları ilə bağlı atalar sözlərinin mümkün siyahısını və başqa xalqların dillərindən keçmiş atalar sözləri və zərb-məsəlləri təqdim etmək.

Tədqiqatın metodu. Dissertasiya işində mənbə kimi fransız dilinin frazeoloji lüğətləri, frazeologiyanın ümuminəzəri məsələlərinə həsr olunmuş tədqiqatlar və yeri gəldikcə bədii ədəbiyyat nümunələrindən istifadə edilmişdir. Tədqiqat işində təsviri təhlil, sinxron-təsviri, müşahidə və linqvistik təhlil metodlarından istifadə olunmuş, meyvə və tərəvəzlərlə bağlı frazeologizmlər struktur-semantik, qrammatik-üslubi və tarixi-mədəni baxımdan təhlil edilmişdir. Bu

sahədə aparılmış tipoloji araşdırmalar və onların elmi tədqiqat üsulları yeri gəldikcə tətbiq olunmuşdur.

Tədqiqat işinin fərziyyəsi. Tədqiqat işinin fərziyyəsi ondan ibarətdir ki, müasir fransız dilində meyvə və tərəvəz adları ilə bağlı frazeoloji vahidlər özünəməxsus semantik, struktur-semantik, qrammatik və tarixi-mədəni inkişaf xüsusiyyətlərinə malik olmaqla dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsində, cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrində, xüsusilə də xalq danışığı dilində bir sıra mənaların ifadə olunmasında, ünsiyyəti daha çevik, daha lakonik, daha məcazlı təqdim etməkdə xüsusi əhəmiyyəti vardır.

İşin elmi yeniliyi. Bu tədqiqat işində fransız dilində meyvə və tərəvəz adları ilə bağlı frazeoloji vahidlərin leksik-semantik, struktur-semantik, qrammatik və tarixi-mədəni inkişaf xüsusiyyətləri bütöv şəkildə və ətraflı tədqiq edilir, mövzu ilə bağlı frazeoloji qatın universal və spesifik cəhətləri təhlil olunur. Meyvə və tərəvəzlərlə işlənən frazeoloji vahidlər yeri gəldikcə Azərbaycan dilinə tərcümə edilərək semantik təhlilə cəlb edilir. Bunlar tədqiqat işinin elmi yeniliyini əks etdirir. Tədqiqatın tarixi-mədəni aspektdə öyrənilməsi də bu işin elmi yeniliyinə dəlalət edir. Bu işdə meyvə və tərəvəzlərlə bağlı frazeoloji vahidlərin struktur-semantik ekvivalentliyi də nəzərdən keçirilir.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Fransız dilinin leksikası və sintaksisinin bəzi məsələlərinin təhlilində, sabit və sərbəst söz birləşmələrinin sərhədinin dəqiqləşdirilməsində, meyvə və tərəvəzlərlə bağlı frazeoloji birləşmələrin struktur və semantik tiplərinin müəyyənləşdirilməsində, Azərbaycan dilinə tərcümə xüsusiyyətlərinin aşkarlanmasında bu magistr dissertasiyasının əhəmiyyəti ola bilər. Bu işdə habelə frazeoloji birləşmələri əmələ gətirən komponentlər arasında qrammatik əlaqələrin mahiyyətinin dəqiqləşdirilməsi, leksik vahidlərin inkişaf dinamikasının izlənilməsi məsələləri də elmi baxımdan əhəmiyyət kəsb edə bilər. Bu materiallardan fransız və Azərbaycan dillərində frazeoloji lüğətlərin hazırlanmasında, dərsliklərin tərtib edilməsində, fransız və Azərbaycan dillərində meyvə və tərəvəzlərlə bağlı frazeoloji vahidlərin təhlili və tərcüməsində meydana çıxan interferensiyanın aradan qaldırılmasında, nitq praktikası dərslərində

çalışmaların hazırlanmasında istifadə edilə bilər.

Fransız dilində meyvə və tərəvəzlərlə bağlı frazeoloji vahidlərin yaranma mexanizminin araşdırılması, onların mahiyyətinin açıqlanması və ümumiləşdirilməsi fransız frazeologiyası nəzəriyyəsinin geniş öyrənilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edə bilər.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti. Dissertasiyada əldə edilmiş müddələrdən frazeologiya, frazeoloji vahidlər, frazeoloji vahidlərin tematik bölgüsü, onların yaranma prosesi və s. bu kimi mövzularda tədqiqat işi aparılaraq istifadə edilə bilər. Habelə bu dissertasiyanın nəzəri və praktik müddələrindən leksikologiya fənninin tədrisində, eləcə də diskurs və pragmatika, koqnitiv dilçilik, dil və mədəniyyət və s. kimi fənlərinin tədrisi zamanı istifadə edilə bilər.

Müdafiəyə təqdim olunan əsas müddələr. Fransız dilində meyvə və tərəvəzlərlə bağlı frazeologizmlər həm semantik, həm də qrammatik cəhətdən çox əhatəli və rəngarəngdir. Bu frazeologiyanın tədqiqi fransız dilinin leksik sisteminin, qrammatik quruluşunun təkamülünü öyrənmək, bu dilin frazeoloji sisteminin inkişaf tendensiyasını aşkarlamaq üçün önəmlidir. Bu baxımdan meyvə və tərəvəzlərlə bağlı frazeologiyayı, onun semantik-struktur tiplərini, üslubi xüsusiyyətlərini, tarixi-mədəni inkişaf yollarını geniş, əhatəli tədqiq etməyi qarşımıza məqsəd qoymuşuq. Bu məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirmək nəzərdə tutulur :

- Müasir fransız dilində meyvə və tərəvəzlərlə bağlı frazeoloji vahidlər fransız frazeologiyasının əsas qatlarından biri kimi geniş tədqiqata cəlb olunur.

- Meyvə və tərəvəzlərlə bağlı frazeoloji vahidlərin özünəməxsus sintaktik-semantik və üslubi-qrammatik xüsusiyyətlərə malik olması səciyyələndirilərək öyrənilir və sistemləşdirilir.

- Meyvə və tərəvəzlərlə bağlı frazeoloji vahidlərin ümumi səciyyəsini ortaya qoymaq üçün onlar geniş sintaktik-semantik təhlilə cəlb edilir və bu məqsədlə hər bir ifadənin konkret mənası və məcazi mənası təqdim edilir.

- Meyvə və tərəvəzlərlə bağlı frazeoloji vahidlərin quruluş xüsusiyyətləri, xüsusən də onların qrammatik xüsusiyyətləri, sinonimliyi, variantlılığı, antonimliyi araşdırılır.

- Meyvə və tərəvəzlərlə bağlı frazeoloji vahidlərdə əsas tərəfin leksik aktuallığını müəyyənləşdirmək, bunun səbəbini və frazeoloji birləşmələrin yaranmasında rolu müəyyən edilir.

- Müasir fransız dilində meyvə və tərəvəz adları ilə bağlı frazeoloji vahidlər struktur və leksik-semantik cəhətdən təsnif edilir, onların həqiqi və məcazi mənaları təqdim edilir, frazeoloji vahidin yaranmasında məcazlaşmanın tarixi-mədəni inkişaf xüsusiyyətləri tədqiq edilir.

- Müasir fransız dilində meyvə və tərəvəz adları ilə bağlı frazeoloji vahidlərin işlənmə dairəsi qruplaşdırılaraq təqdim edilir.

Tədqiqatın materialı. Tədqiqat üçün dil materialı fransızdilli lüğətləridən, internet resurslarından, yeri gəldikcə fransız yazıçılarının əsərlərindən seçilmişdir.

Tədqiqatın aprobasiyası. Magistr dissertasiyası Azərbaycan Dillər Universitetinin "Fransız dilinin leksikologiyası və müslubiyyəti" kafedrasında yerinə yetirilmişdir. Mövzuya aid "Meyvə və tərəvəz adları ilə düzələn frazeoloji vahidlər tarixi-mədəni aspektdə" adlı bir məqalə nəşr edilmişdir. Bundan əlavə, ADU-da keçirilmiş TEC-də "Meyvə və tərəvəzlərlə bağlı frazeoloji vahidlərin işlənmə sahələri" adlı məruzə təqdim edilmişdir.

Dissertasiyanın quruluşu. Dissertasiya giriş, 2 fəsil, nəticə, və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

I FƏSİL

FRANSIZ DİLİNDƏ MEYVƏ VƏ TƏRƏVƏZ ADLARI İLƏ BAĞLI FRAZEOLoji VAHİDLƏRİN LEKSİK-SEMANTİK VƏ QRAMMATİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

I.1. Mövzü ilə bağlı məsələnin qoyuluşu.

Fransız dilində meyvə və tərəvəz adları ilə bağlı yaranmış frazeoloji vahidlər dissertasiyanın "İstifadə edilmiş ədəbiyyat" bölməsində adı çəkilmiş müxtəlif lüğətlərdə öz əksini tapmış, müxtəlif ifadələrin izahı verilmiş, müəyyən dərəcədə fərqli olsa da, mənaları oxucuya çatdırılmışdır [20, 21, 23, 26, 27, 28, 29, 30, 33, 35, 38, 40, 41, 42, 44 və b.]. Ayrı-ayrı ifadələrin izahı, xüsusilə də etimologiyası, əmələ gəlmə yolları internet resurslarında da öz əksini tapmışdır [51-71]. Bu məsələdə biz daha çox "Les expressions française" adlanan elektron mənbədən istifadə etmişik. Nəzərdən keçirdiyimiz elmi ədəbiyyatlarda fransız dilində meyvə və tərəvəz adları ilə düzələn frazeoloji vahidlərin tədqiqinə dair bir sıra araşdırmalara rast gəldik [15, 16, 19, 40, 45, 50]. Bunlardan bəzilərini nəzərdən keçirək.

"Кухня и культура: литературная история гастрономических вкусов от Античности до наших дней" adlı [15] bu qiymətli vəsaitdə Roma imperiyası yaranan gündən hal-hazıra qədər olan uzun bir tarixi dövr ərzində mətbəx və mətbəx mədəniyyətinin yaranması və inkişafı təsvir olunur. 336 səhifəlik bu maraqlı vəsait elmi tədqiqat xarakteri daşımadığından orada meyvə və tərəvəzlərlə düzələn frazeoloji vahidlərin geniş və ətraflı təhlili öz əksini tapmamışdır.

Tonelli Nikol və Qaluin Fransua tərəfindən yazılmış "Des fruits et des graines comestibles du monde entier" adlı 736 səhifədən ibarət olan bu kitabda [50] dünyada mövcud olan və qida kimi işlədilən meyvə və dənli bitkilər haqda ətraflı məlumat verilir, yeri gəldikcə bir sıra maraqlı ifadələrə və anekdotlara toxunulur. Müəlliflərin məqsədi meyvə və tərəvəzlərlə düzəlmiş frazeoloji vahidlərin elmi

cəhətdən tədqiqi olmadığından bizi maraqlandıran məsələlər bu kitabda öz əksini tapmamışdır.

Tərəvəzlərin insan cəmiyyətində qida məhsulu kimi əhəmiyyətindən bəhs edən "Histoires de Légumes : des origines à l'orée du XXI siècle " adlı vəsait [45] tərəvəzlərin qədim dövrdən hal-hazıra qədər keçdiyi inkişaf yolunu, onların əhəmiyyətini bədii və obrazlı təsvir edən qiymətli bir əsərdir. Əvvəlki kitablarda olduğu kimi, burada da tərəvəzlər və onların keçdiyi semantik inkişaf yolları linqvistik baxımdan təhlil edilməmişdir.

"Phraséologie contrastive français/italien. Fruits et légumes" [40] adlı elmi-tədqiqat işində fransız və italyan dillərində meyvə və tərəvəzlərlə düzələn ifadələr, xüsusilə də onların tarixi inkişafı və işlənmə sahələri müvafiq lüğətlərdən seçilib təqdim edilmişdir. İfadələrin lüğətlərdə verilən mənə fərqləri göstərilmiş, onların italyan dilində tərcüməsi müqayisəli şəkildə verilmişdir. Bu işin əsas diqqətəlayiq cəhəti ifadələrin tarixi inkişaf yollarının öyrənilməsi və fransız dilinin italyan məktəblərində tədrisinə tətbiq edilməsidir.

Skoroboqatova T.İ və Suralyova O.Y. tərəfindən yazılmış "Мир овощных культур глазами французов (на материале национального фразеологического фонда) [16] adlı 6 səhifədən ibarət olan məqalə tərəvəzlərlə düzələn frazeoloji vahidlərin öyrənilməsi baxımından əhəmiyyət kəsb edir. Məqalədə müəlliflər tərəvəzlərlə düzəlmiş 25 frazeoloji vahid təqdim etmiş, onların rus dilində tərcümələrini və semantik inkişaf sahələrini göstərmişlər. Məqalədə meyvələrdən söhbət açılmamış, tərəvəzlərlə düzəlmiş frazeoloji vahidlər isə sistem şəklində hərtərəfli elmi təhlilə yönəldilməmişdir.

Хужаева, З. Х. "Les sens des expressions phraséologiques françaises avec les noms des fruits et des légumes" [19] adlı məqaləsində tərkibində meyvə və tərəvəz adları olan frazeoloji vahidləri, onların mənalarını, özbək dilinə tərcümə variantlarını və işlənmə dairəsini təhlil edir, yeri gəldikcə ifadələrin inkişaf xüsusiyyətlərini və etimologiyasını da təqdim edir. Müəllif meyvə və tərəvəzləri xarakterizə edir, onların hər bir xalqın milli mətbəxində tutduğu əhəmiyyətli yeri və

istifadə xüsusiyyətlərini qeyd edir, xüsusən də meyvə və tərəvəzlərlə düzəlmiş bir sıra frazeoloji vahidlərin semantik işlənmə sahələrini göstərir. Bununla belə, məqalədə fransız dilində meyvə və tərəvəzlərlə işlənən bütün frazeoloji vahidləri, onların yaranma tarixi və semantik inkişaf yolları sistem şəklində öz əksini tapmır.

I.2. Meyvə və tərəvəz adları ilə düzələn frazeoloji vahidlərin ümumi səciyyəsi.

Məlum olduğu kimi sərbəst söz birləşmələri ilə müqayisədə frazeoloji birləşmələr daha çox qeyri sərbəstlikləri ilə seçilirlər. Əgər sərbəst söz birləşməsinin hər bir komponenti ayrı-ayrılıqda nitq prosesində başqa leksik vahidlərlə sərbəst sintaktik-semantik əlaqələrə girə bilirsə, qeyri-sərbəst birləşmələr belə imkandan məhrumdurlar. Qeyri-sərbəst söz birləşmələri bu xüsusiyyətlərinə görə frazeoloji vahid, söz birləşmələri, frazeoloji birləşmə, frazeologizim, frazem adlandırılır. Cümlə strukturunda olan atalar sözləri və məsəllər frazeoloji birləşmə çərçivəsindən kənara çıxdığı üçün onları frazeologizimlərin xüsusi növünə aid etmək olar. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, bütün atalar sözü və məsəlləri deyil, tərkibində frazeoloji birləşmə, vahid və s. olan atalar sözü və məsəlləri bu bölgüyə daxil etmək olar.

Frazeologiya dilin ən obrazlı, parlaq ifadə vasitəsidir. Digər frazeoloji vahidlər kimi meyvə və tərəvəzlərlə ifadə olunmuş frazeoloji vahidlər də dildə bir sıra anlayışların daha mənalı, daha təsirli şəkildə söylənməsi üçün əvəzolunmaz ifadə vasitələri olub hər hansı bir fikrin, məfhumun ya olduqca yumşaldılmış, ya son dərəcə sərt şəkildə ifadəsi ilə əlaqədar əmələ gəlir. Məsələn, ölmək, qocalmaq, kasıblamaq, müflisləşmək, əsəbləşmək, ağılı itirmək, müxtəlif fizioloji proseslərin təsviri və s. məfhumların yumşaldılmış və münasib formada ifadəsi üçün rəngarəng mənə çalarlarına malik frazeoloji vahidlər mövcuddur. Məsələn, ölmək anlayışı bir başa ifadə edildikdə insana ağır təsir bağışlayır, amma onun yumşaq formada ifadəsi olan *manger les pissenlits par la racine* ifadəsi danışana və dinləyəyə o qədər də ağır təsir bağışlamır. Meyvə və tərəvəz adları ilə işlənən frazeoloji vahidlər üçün

ekspressivlik, metoforiklik və emosionallıq əsas əlamətdir. Frazeoloji vahidlər semantik yaxınlıq dərəcələrinə görə təsnif edilir. Akademik V.V.Vinoqradov sabit söz birləşmələrini üç dərəcəyə bölmür : frazeoloji qovuşma (idiom); frazeoloji birlik; frazeoloji birləşmə [14, 23-30]. Frazeoloji qovuşmada (bunlara idiom da deyilir) ifadənin ümumi mənası onu təşkil edən ayrı-ayrı sözlərin mənalarından asılı olmur. Məsələn, ramener sa fraise, faire la figue à qn, sucrer les fraises və s. Bu ifadələrdə tərəflərin ayrı-ayrılıqda ifadə etdiyi leksik məna heç də ifadənin ümumi mənasını ifadə etmir. Məsələn, *sucrer les fraises* ifadəsinin heç bir tərəfi onun əsl mənasını bildirmir (qocalmaq, əlləri əsmək). Məhz bu səbəbdən məcazilik, məna bütövlüyü, sabitlik, başqa dilə hərfən tərcümə edilməmə, sözə ekvivalentlik, obrazlılıq, emosionallıq və s frazeoloji vahid üçün səciyyəvi xüsusiyyətlər kimi qeyd edirlər. Mənşəyinə görə frazeoloji vahidlər əsasən milli dilin özünə məxsus frazeoloji birləşmələr; alınma frazeoloji birləşmələr; frazeoloji kalkalar; frazeoloji yarımkalkalar kimi mövcuddur. Başqa dillərdə olduğu kimi, fransız dilində də frazeoloji vahidlər, o cümlədən meyvə və tərəvəzlərlə düzələn frazeoloji vahidlər milli xüsusiyyət daşıyır və onların məna xüsusiyyətləri daha çox milli zəmindən izah olunur və müxtəlif sinonimlərə, ifadə vasitələrinə malik olur. Hər bir dildə frazeoloji vahidlərin, o cümlədən meyvə və tərəvəzlərlə düzələn frazeologizmlərin konkret yaranma yolları və yaranma tarixi vardır. (Bu haqda dissertasiyanın II fəslində bəhs edilir). Yaranma yollarına sərbəst söz birləşmələrinin məcaziləşməsi, xalq ədəbiyyatı, tarixi hadisələr, əfsanələr, rəvayətlər əsasında yaranan frazeoloji vahidlər, məişət hadisələrini əks etdirən frazeologizmlər, tarixi faktorlar, artefaktlar, müəyyən sənət sahəsi ilə bağlı, bədən üzvlərinin adı ilə bağlı, atalar sözü və məsəllər əsasında yaranan frazeoloji vahidləri və s. göstərə bilərik.

Apardığımız tədqiqat fransız dilində məna növlərinə görə yaranmış frazeologizmləri dörd qrupa bölə bilərik:

- Çoxmənalı frazeoloji vahidlər.
- Omonim frazeoloji vahidlər.
- Sinonim frazeoloji vahidlər.
- Antonim frazeoloji vahidlər.

Sərbəst söz birləşmələrindən fərqli olaraq, frazeoloji vahidlərin komponentləri sərbəstliyə malik olmur, dilin inkişafının müəyyən pilləsində yaranır, amma keçici xarakter daşıyırlar. "Belə birləşmələri əmələ gətirən sözlər öz əvvəlki mənalarından az və ya çox dərəcədə uzaqlaşır, onların mənaları birləşmələrin ümumi mənası fonunda itir, hissedilməz olur və beləliklə, bu sözlər birləşmənin leksik-semantik ünsürlərinə çevrilmiş olur. Belə birləşmələrdə sözlər ümumilikdə bir məna, bir məfhum ifadə edirlər. Burada sözlər öz aktivliyini itirir, bir qədər irəli getsək, demək olar ki, onlar birləşmələrin daxilində heç bir məfhum ifadə etməyən «mənasız» formalara çevrilir, halbuki həmin sözlər ayrılıqda müstəqil mənalara malik olur [10, 146].

Fransız dilində bədən üzvləri, insanın fizioloji və sağlamlıq durumu, görkəmi və s. ilə bağlı meyvə və tərəvəz adlarından düzəlmiş frazeologizmlər daha geniş işlənir. Bu qəbildən olan frazeoloji vahidlər əsasən feillə və sifətlə bağlı olur : *devenir rouge comme une tomate; être gros comme une patate.*

Yaranma yollarına görə meyvə və tərəvəz adlarından düzəlmiş frazeologizmləri feili frazeoloji vahidlər və qeyri-feili frazeoloji vahidlərə bölmək olar. Feili frazeoloji vahidlərin əsasını təsriflənən formada olan və məsdər formasında olan feillər təşkil edir. Qeyri-feili frazeoloji birləşmələr isə sifət + isim, isim + isim, isim + sifət, isim + zərf, tərkibində say olan modellərdən ibarət olur.

Frazeoloji birləşmələrin, eləcə də meyvə və tərəvəz adları ilə bağlı olan frazeologizmlərin maraqlı cəhətlərindən biri də onların yaranma tarixi və həmin dildə cəmiyyətin mədəni inkişaf prosesləri ilə əlaqəsidir. Çünki bu dildə danışan xalqın mədəni inkişafı frazeoloji vahidin mənasının genişlənməsinə, daralmasına, leksik-semantik dəyişikliyə uğramasına və s. zəmin yaratmışdır. Frazeologizmlərin həyatında baş vermiş həmin xüsusiyyətlər bir dəfəyə baş verməmiş, zaman keçdikcə və müxtəlif inkişaf prosesləri ilə təmasda olduqca meydana gəlmişdir. Dilin inkişafı bilavasitə mədəniyyətin inkişafı ilə bağlıdır və cəmiyyətin mədəni inkişafı həmin anda öz əksini dilin inkişafında tapır. Buna görə də hər hansı frazeoloji vahidin leksik-semantik xüsusiyyətlərinə dərinlən bələd olmaq üçün ifadənin yarandığı tarixi dövrün səciyyəsinə təhlil etmək lazımdır. Məsələn, *Avaler des poires*

d'angoisse ifadəsinin semantikasına dərindən bələd olmaq üçün XVI əsrdə cəmiyyətdə baş verən varlı-kasıb münasibətlərinin xüsusiyyətlərinə, insanlara verilən işkəncə növlərinə bələd olmaq lazımdır. Bunsuz, ifadənin mənasını açmaq çətin olar. Frazeoloji vahidlərin tarixi-mədəni inkişafı onların mənalının əhəmiyyətli dərəcədə genişlənməsi və yeni-yeni mənalara kəsb etməsi dilin zənginləşməsində əsas amillərdən biri hesab edilməlidir.

Meyvə və tərəvəz adları ilə düzələn frazeologizmlərdə daha çox məcazlardan, mənalara bir əşya və hadisədən digərinə köçürülməsi yollarından istifadə olunur ki, bu da metaforik frazeologizmlərdir. Tədqiqata cəlb etdiyimiz frazeoloji vahidlərin əksəriyyəti cansızlara məxsus əlamət və keyfiyyətlərin cansızlara və əksinə, cansızlara aid xüsusiyyətlərin canlılara köçürülməsi ilə yaranmışdır. Meyvə və tərəvəz adları ilə düzələn frazeoloji vahidlərin digər maraqlı xüsusiyyətlərindən biri də onların çoxvariantlılığıdır : avoir de l'oseille / avoir du blé; espèce de patate / espèce de cornichon / quelle banane ! ; avoir la patate / avoir la pêche və s.

Bu ifadələrdə ikinci tərəf eyni mənalı digər sözlərlə - sinonimlərlə əvəz oluna bilər, məna isə eyni qalır. Bu onu göstərir ki, fransız dilində bu tipli ifadələrdə frazeoloji qovuşma nisbətən zəifdir.

Fransız dilində tədqiq etdiyimiz frazeoloji vahidlərin funksional tipləri olduqca zəngindir. O cümlədən :

- rəng bildirən sözlərlə yaranan frazeoloji vahidlər : rouge comme une tomate; jaune comme un coign;
- say bildirən sözlərlə yaranan frazeoloji vahidlər : haut comme trois pommes à genoux;
- frazeoloji vahidlərin sinonimliyi və variantlığı : jaune comme un coigne / jaune comme un citron ; rouge comme une tomate / rouge comme des fraises.

Tədqiq etdiyimiz materiallar əsasında deyə bilərik ki, leksik-qrammatik tərkibinə görə fərqlənən, lakin eyni obrazlı struktura malik frazeologizmlər variant hesab olunur [11,37]. Eyni ümumi mənaya malik olub, müxtəlif obrazlı struktura aid edilə bilən frazeologizmlər isə sinonimlər hesab olunur.

I.3. Meyvə adları ilə bağlı frazeoloji vahidlərin leksik-semantik xüsusiyyətləri.

Meyvə və tərəvəzlər yalnız qida məhsulları kimi mətbəxdə işlənmir, bu qida məhsulları habelə xalq ifadələrində, atalar sözlərində, zərb-məsəllərdə, deyimlərdə və s. işlənməklə frazeoloji vahidlər yaradaraq hər bir dilin leksikologiyasının inkişafında, lüğət tərkibinin zənginləşməsində mühüm rol oynayır. Qeyri-adi, bəzən də məzəli, gülməli, əyləncəli belə ifadələr çox vaxt insanın fiziki keyfiyyətləri - zahiri görkəmi (avoir les yeux en amande - badamı gözləri olmaq), xarakteri, əqli keyfiyyətləri (être bonne pomme - sadələvh, hər şeyə inanan), yaxud sadəcə olaraq onun geyimini (porter un chapeau melon) təsvir etməyə xidmət edir. Elə ifadələr də vardır ki, insanı "yumşaqcasına" tənbeh etməyə, bəzən də aşağılamağa yönəldilir (espèce de patate ! donner des noix à celui qui n'a pas de dents) və yaxud insanlar arasında gündəlik həyatda rast gəlinən bir sıra hadisələrin (mübahisə, dava-dalaş, əsəbiləşmə və s.) təsvirində, ifadəsində vasitə rolunu oynayır (recevoir une châtaigne - zərbə almaq? yumruq yemək). Məlumdur ki, frazeoloji ifadələr nitqin əvəzsiz lakonik ifadə vasitələridir. Bu ifadələrə yaxından bələd olmadan xarici dildə mükəmməl danışmaq, bu dildə danışan xalqın milli-mənəvi dəyərlərinə bələd olmaq, dilin incəliklərinə sirayət etmək mümkün deyil. Bu deyilənlər bütün frazeoloji vahidlərə, o cümlədən də meyvə və tərəvəz adları ilə bağlı olan frazeoloji vahidlərə də aiddir. Apardığımız araşdırmalar nəticəsində biz aşağıdakı meyvə və tərəvəz adları ilə bağlı frazeoloji vahidlərin dildə daha geniş yayılması və lüğət tərkibinin zənginləşməsi sahəsində fəal rolu olmasını müşahidə etdik.

Meyvələr (les fruits). Buraya yay, qış meyvələri, sitrus meyvələri, quru meyvələr və s. daxil edilmişdir: un abricot (ərik), une amande (badam), un ananas (ananas), un avocat (avocada), une banane (banan), une cerise (gilas), une châtaigne (şabalıd), un citron (limon), une clémentine/une mandarine (mandarin, naringi), un coing (heyva), une datte (xurma), une figue (əncir), la fraise (çiyələk), la framboise (moruq), la grenade (nar), la groseille (qara qarağat), le kaki (yapon xurması, karalyuk), le kiwi (kivi), le litchi (liçi), la mangue (manqo), le melon (yemiş), la mirabelle (alça), la mure (böyürtikan), la myrtille (qaragilə, mərcanı), la noisette

(findıq), la noix (qoz), la noix de coco (kokos qozu), une orange (portağal), une papaye (papaya), la pastèque (qarpız), la pêche (şaftalı), la nectarine/le brugnion (nektarin, şaftalı növü), la poire (armud), la pomme (alma), un pamplemousse (qreyfrut), la prune (gavalı), le raisin (üzüm), une grappe de raisin (üzüm salxımı), un grain de raisin (üzüm giləsi).

Hər şeydən əvvəl, tədqiqata cəlb etdiyimiz meyvə və tərəvəz adları ilə düzələn frazeoloji vahidlərin hərfi və həqiqi mənalarını işıqlandırmağı məqsədəuyğun hesab edirik. Burada əsas məqsəd meyvə və tərəvəzlərin frazeoloji ifadə daxilində öz həqiqi, hərfi mənalarından nə dərəcədə uzaqlaşmasını və hansı yeni semantik mənaları kəsb etməsini nümayiş etdirməkdir. (İfadənin hərfi mənasını bilavasitə ondan sonra verməyi üstün tutduq). İşin həcmi nəzərə alaraq adlarını qeyd etdiyimiz meyvə və tərəvəzlərin hamısının deyil, yalnız danışıq dilində daha çox işlənən frazeoloji vahidləri, onların hərfi tərcüməsini və Azərbaycan dilində ekvivalentini təqdim edirik.

Abricot - ərik :

- poser un abricot - bir ərik qoymaq - bayıra getmək, tualetə getmək, mədəsini boşaltmaq.

Amande - badam :

- avoir les yeux en amande - gözləri badamdan olmaq - badamı gözləri olmaq (*gözlərin forması : qadınlarda göz quruluşunun badam formasında olması gözəllik əlamətidir*).

Ananas - ananas :

- avoir des couilles comme des ananas - xayası (kişilərdə) ananas kimi olmaq - cəsur olmaq, qoçaq olmaq, ürəkli olmaq.

Banane - banan :

- peau de banane - banan qabığı - alçaqlıq, əcləflıq, tələ.

- glisser sur une peau de banane - banan qabığına ilişib sürüşmək - boş şeyə görə məğlubiyyətə düçar olmaq, tələyə düşmək.

- avoir la banane - banana malik olmaq, bananı olmaq - gülümsəmək, gülürüz olmaq.

- ne pas avoir inventé la machine à cambrer les bananes - bananəyən maşın icad etməyi belə ağına gətirməmək - səfeh olmaq, axmaq olmaq.

- quelle banane ! - banana bax ha! - lap axmaqdır ki!, nə dəlisov adamdır!

- coiffure en banane - banan saç düzümü - ilk rokçular tərəfindən edilən saç düzümü, alına tökülən qıvrım, kişisayağı saç düzümü.

- il y a banane - banan var - işləyirəm.

- mettre / glisser une peau de banane à quelqu'un - kiməsə banan qabığı qoymaq/ötürmək - kiməsə qarşı əclaflıq etmək, naqislik etmək, alçaqlıq etmək, kiməsə quyu qazmaq, kimisə tələyə salmaq.

- se faire banane – özünü banan etmək, özünü banan yerinə qoymaq - aldanmaq

Cacahuète - yerfındığı, fıstıq :

- ne pas valoir une cacahuète - yerfındığı qədər belə dəyəri olmamaq - dəyərsiz olmaq, kor qəpiyə belə dəyməmək.

- des cacahuètes ! – yerfındıqları! fıstıqlar ! - başqasına qarşı deyilən vulqar sözləri və ya digər ifadələri əvəz etməyə imkan verən ifadə

- être payé des cacahuètes - zəhməthaqqı fıstıqla ödənilmək - gördüyü işin əvəzində az pul almaq, zəhməti qədərincə ödənilməmək.

Cassis - qara qarağat :

- piquer au cassis - qara qarağata ilişmək = beynində yaranmaq, baş qaldırmaq (bir işi görmək, bir fikri həyata keçirmək qərarına gəlmək).

- cassis de lutteur / démenageur = döyüşçünün, yükvuranın qara qarağatı - pis keyfiyyətli qırmızı şərab.

Cerise - giləs, gilənar, albalı :

- avoir la cerise / aller aux cerices - giləsi olmaq / giləs yığmağa getmək - bəxtsiz olmaq, bəxti gətirməmək, uğursuzluğa düşər olmaq, məğlubiyyətə uğramaq.

- rouge comme une cerise - giləs kimi qırmızı - açıq albalı rəngi.

- c'est un panier de cerises - bu bir səbət giləndir - böyük diqqət və səliqə ilə, keyfiyyətlə görülmüş, edilmiş, düzəldilmiş.

- avoir les fumerons comme des clafoutis de cerise - ayaqlarının altı meyvəli piroq kimi olmaq - fiziki təmrinlərdən sonra ayaqlarında ağrı hiss etmək, ayaqları ağrımaq.

- la cerise sur la gâteau – piroqun üzərində giləs - bir bütövü tamamlayan vacib ünsür

- le temps des cerises – albalı vaxtı - yay fəslı.

- se refaire la cerise - özünü albalı ertmək - qaçıb aradan çıxmaq, əkilmək.

- ramener sa cerise - öz giləsını gətirmək - gəlmək, hüzura gəlmək.

Châtaigne - şabalıd :

- recevoir une châtaigne - bir şabalıd almaq - zərbə almaq, yumruq zərbəsi yemək ; cərəyan vurması

Citron - limon :

- presser comme un citron - limon kimi sıxmaq - yormaq, əldən salmaq, zəhləsini aparmaq.

- jaune comme un citron / un coign - limon kimi / heyva kimi sarı - sifətinin rəngi sarı olmaq, üzündə xəstə görkəm olmaq.

- démonter le citron - limonu sıxmaq - öldürmək.

- courir sur le citron – limonun üzərində qaçmaq - insanları həddən artıq istismar etmək.

- se creuser le citron – özünə limon qazımaq - düşünmək, götür-qoy etmək, başını çatlatmaq.

- se presser le citron - özünə limon sıxmaq - başını sındırmaq.

Coing - heyva :

- bourré comme un coing - heyva kimi sərxoş olmaq - həddindən artıq içib sərxoş olmaq.

- tremblotter comme de la gelée de coing - heyva jelesi kimi titrəmək, əsmək - qorxudan dişləri bir-birinə dəymək, qorxudan titrəmək, əsmək.

- jaune comme un coing - heyva kimi sarı - sifətində xəstə görkəmi olmaq

Datte - xurma :

- gagner des dattes - xurma qazanmaq - heç nə almamaq, heç nə əldə etməmək, heç nə qazanmamaq, əli ətəyindən uzun olmaq.

- ne pas en faire / foutre une datte = bundan özünə xurma düzəltməmək - heç nə etməmək.

- datte en plomb - qurğuşun xurma - güllə.

Figure - əncir :

- faire la figue à qn - kiməsə əncir göstərmək - kimisə ələ salmaq, kiməsə gülmək, istehza etmək, kimisə ələ salmaq.

- fripé comme une vieille figue - qoca əncir kimi qırıq-qırıq olmaq - dərisi qırıqlı.

- mi-figue mi-raisin - yarı əncir, yarı üzüm - 1. pərt, tutqun, qanıqara, əhvalı pozğun, qaşqabaqlı; 2. istər-istəməz, tərəddüdlə, qeyri-qəti, tərəddüdlü.

Fraise - çiyələk, meşəçiyələyi :

- rouge comme une fraise - çiyələk kimi qırmızı - qızarmaq.

- cueilli comme des fraises - çiyələk kimi yığılmış - oğurlanmış.

- aller aux fraises - meşəçiyələyi yığmağa gərmək - qısa şalvar geymək; avaralanmaq, boş-boşuna gəzmək, vaxtını keçirmək.

- ramener sa fraise - öz çiyələyini gətirmək - söhbət zamanı özünü gözə soxmaq üçün söhbətə qoşulmaq; yuyulmamış qaşiq kimi ortadan çıxmaq, özünü göstərmək.

- sucrer les fraises - çiyələklərin üzərinə şəkər tozu tökmək - əlləri əsmək, titrəmək, düşkünləşmək.

envoyer aux fraises - çiyələk yığmağa göndərmək - rədd etmək, başından etmək.

Framboise - moruq :

- rouge comme une framboise - moruq kimi qırmızı – tünd-qırmızı rəng.
sevmək, xoşlamaq

Grappe - salxım (giləmeyvədə)

- lâcher la grappe à quelqu'un - kiminsə salxımını buraxmaq - kimisə rahat buraxmamaq ; kimisə tərək etmək.

- mordre à la grappe – salxımdan dişləmək - aldanmaq, tələyə düşmək

Groseille - qırmızı qarağat :

- tremblotter comme de la gelée de groseilles - qırmızı qarağat jelesi kimi əsmək, titrəmək - qorxudan dişləri bir-birinə dəymək, qorxudan titrəmək, əsmək.

- jus de groseille - qırmızı qarağat şirəsi - qan.

Guigne - gilās :

- rouge comme une guigne - gilās kimi qırmızı - qızarmaq.
- se soucier de qch comme d'une guigne - bir şeyin gilāsın qayğısına qalan kimi qalmaq - bir şey haqqında qətiyyən narahat olmamaq, vecinə almamaq; gülmək, ələ salmaq, lağa qoymaq.

1. Marron - şabalıd :

- être marron - şabalıd olmaq - zəhməti boşa çıxmaq.
- être fait marron - şabalıd edilmək - cinayət başında yaxalanmaq
- se prendre un marron – özünə bir şabalıd götürmək - yumruq zərbəsi almaq.
- tirer les marrons du feu – şabalıdı ocaqdan çıxartmaq - özünü oda-közə vurmaq.

Melon - qovun, yemiş :

- avoir le melon – yemişə sahib olmaq - başı yekə olmaq.
- un chapeau melon - yemiş papaq, yemiş şlyapa - yepyekə şlyapa, motalpapaq.
- porter un chapeau melon - yepyekə papaq geymək

Mûres -tut :

- en voir des vertes et des mûres - mərci və tut görmək - başına çox işlər gəlmək, gözləri çox şeylər görmək, çox hadisələrin şahidi olmaq.

Nèfle - yapon əzgili / adi əzgil :

- avec du temps et de la paille les nèfles mûrissent - əzgili vaxt və saman sayəsində yetişir - səbr ilə halva bişər ey qora səndən, bəsləsən atlas olar tut yarpağından; bir işi başa çatdırmaq üçün çox səbr lazımdır.
- pour des nèfles / pour des prunes - əzgil/gavalı üçün - müftə, havayı; boş yerə : travailler pour des prunes = əbəs yerə papağını günə yandırmaq.
- des nèfles ! – imtina forması: olmaz! gözlə! kaş belə olmasın! bəlkə belə olmadı!

Noix - qoz :

- laisse tomber, c'est une vieille noix ! - qoy düşsün, köhnə qozdur ! - başını burax, baş qoşma, qoca kaftardır, axmaq adamdır !
- encore un film à la noix ! (yaxud à la noix de cocos) - yenə də bir qozlu film ! - bu da bir mənasız, dəyərsiz, pis keyfiyyətli film!

à la noix du coco - kokos qozuna - gic, axmaq, sarsaq, mənasız, əhəmiyyətsiz, dəyərsiz.

- des noix ! - qozlar !- cəfəngiyyatdır ! boş şeydir !

Noisette - fındıq :

- casser la noixette – fındıq qırmaq - zəhləsini aparmaq, baş-beynini aparmaq, narahat etmək.

- donner des noixettes à ceux qui n'ont plus de dents - dişləri olmayan adama qoz vermək - nəzakətsizlik etmək, aşağılamaq, etinasızlıq göstərmək.

- être payé en noixette - haqqını fındıqla ödəmək - ödəniş almamaq

Olive - zeytun :

- changer l'eau des olives - zeytunun suyunu dəyişmək - sidiyə getmək

Orange - portağal:

- apporter des oranges - portağal gətirmək - həbsxanada yaxud xəstəxanada olan adama baş çəkmək.

- avoir des oranges sur l'étagère - rəfdə portağalı olmaq - qəşəng sinəsi olmaq (*qadın haqqında*)

Pamplemousse - qreypfrut :

- elle met les pamplemousse en devanture - o, vitrinə qreypfrut qoyur - sinəsini qabağa vermək (*qadın haqqında*).

Pastèque - qarpız :

- être gros comme une pastèque - qarpız kimi yepyekə olmaq - irigövdəli olmaq, yekəpər olmaq.

Pêche - şaftalı :

- rembourré avec des noyaux de pêche - şaftalı çəyirdəyi ilə dolu olmaq - çox bərk, çox qəddar, çox kobud olmaq.

- avoir la pêche - şaftalısı olmaq - yaxşı fiziki və mənəvi görünüşü olmaq.

- avoir un teint de pêche - üzü şaftalı rəngində olmaq - zərif, çəhrayı dərisi olmaq.

- poser une pêche - bir şaftalı qoymaq - bayıra getmək, mədəsini boşaltmaq, ayaqyoluna getmək.

- se fendre la pêche à force de rire - gülüşün gücü ilə şaftalını bölmək - qəhqəhə ilə gülmək.

Poire - armud :

- laisser mûrir la poire - armudun yetişməsinə gözləmək - əlverişli anı, münasib zamanı, vaxtı gözləmək.

- couper la poire en deux - armudu iki yerə kəsmək, bölmək - qarşılıqlı güzəştə getmək.

- entre la poire et le fromage - armudla pendir arasında - iki vəziyyət arasında; müəyyən anda.

Pomme - alma :

- haut comme trois pommes à genoux = dizinə qədər üç alma hündürlüyündə - kiçikboy, alçaq, balacaboy.

- une bonne pomme / une bonne poire = sinonimlər = sadələvh adam, tezəcə hər şeyə inanan adam. - garder une pomme pour la soif = susayanda yemək üçün bir alma saxlamaq - ehtiyatlı olmaq, tədbirli olmaq.

- rond comme une pomme - alma kimi dəyirmi, yumru - yupyumru.

- pomme d'api - cənnət alması : rouge comme une pomme d'api - cənnət alması kimi qıpqırmızı - alyanaq, yanaqları çəhrayı, qırmızı.

- être bonne pomme - yaxşı alma olmaq - sadələvh olmaq.

- jeter des pommes cuites - kiməsə çürük alma atmaq - kiməsə fırıldaq gəlmək.

Prune - gavalı :

- il aime mieux deux œufs qu'une prune - o, bir gavalısı olmaqdansa, iki yumurtası olmağa üstünlük verir - ağılsız olmamaq, axmaq olmamaq, başı işləmək, tutduğunu bilmək.

- faire cent sauts pour une prune - bir gavalı üçün yüz dəfə tullanmaq, hoppanmaq

- boş, mənasız seydən ötrü çox canfəşanlıq etmək.

- prendre une prune - bir gavalı götürmək - qayda pozğuntusu barədə protokol almaq, sorğu-suala cəlb edilmək.

- prune de Damas - Dəməşq gavalısı - gavalı qiymətinə - müftə; boş yerə.

- pour des prunes - gavalı üçün - əbəs yerə, boş yerə, havayı, boş şeylər ucbatından, nahaq yerə : travailler pour des prunes - gavalı üçün işləmək - boş yerə, əbəs yerə işləmək, havayı işləmək.

- se prendre une prune /une châtaigne /un marron - özünə bir gavalı/şabalıd götürmək - zərbə dəymək, zərbə almaq, yumruq zərbəsi yemək, şillə, şapalaq yemək.

- aux prunes - gavalılara – yayda.

- avoir sa prune - gavalısı olmaq - sərxoş olmaq.

- des prunes ! - gavalılar ! - qətiyyənt, bircə bunu görməzsən, əsla, heç vaxt, əsla!

- envoyer qn aux prunes - kimisə gavalılara göndərmək - kimisə başından rədd etmək, kimisə başından eləmək.

Pruneau - qaragavalı :

- noir et sec comme un pruneau - qaragavalı kimi qara və quru olmaq - qaradərili, dərisi günəşdən yanmış; arıq-qıvrıq, qayış-baldır.

Raisin - üzüm :

- manger les raisins et laisser les pépins - üzümü yeyib çəyirdəklərini qoymaq - fürsətlərdən istifadə etmək, fürsəti əldən verməmək.

- avoir qn dans le raisin - üzümün içərisində kimisə olmaq - kiməsə vurulmaq, aşıq olmaq.

- pompe à raisin - üzüm nasosu - ürək.

- être raisin – üzüm olmaq - ağır zəhərlənmə vəziyyətində olmaq.

- les raisins sont trop verts - üzüm hələ çox kaldır, yetişməyib - pişiyin əli ətə çatmır, deyir iylənib.

I.4. Tərəvəz adları ilə bağlı frazeoloji vahidlərin leksik-semantik xüsusiyyətləri.

Tərəvəzlər (les légumes). Buraya yaşıl tərəvəzlər, soğankimilər, ədviyyatlar, toxumlar, çəyirdəklər və onların məhsulları və s. daxildir. O cümlədən :

Un artichaut (ənginar), une asperge (qulançar), une aubergine (badımcan), une betterave (çuğundur), un brocoli (brokoli), une carotte (yerkökü), le céleri (kərəviz), un champignon (göbələk), le chou (kələm (ağ kələm, buruq-buruq kələm, qırmızı

kələm və s.), le chou-fleur (gül kələm), le chou de Bruxcelle (Brüssel kələmi), le navet (şalğam, ağ turp), un concombre (xiyar), une courgette (yunan balqabağı), la pomme de terre / la patate (kartof), le poireau (kəvər), le poivron (xırda armud, quşarmudu), le potiron/la citrouille (balqabaq), le radis (turp), la tomate (pomidor), les épinards (*m*) (ispanaq), les haricots verts (*m*) (göy lobya), la salade (kahı), la laitue (kahı), les lentilles (*f*) (mərci), le maïs (qarğıdalı), le riz (düyü), le blé (buğda), les pois-chiches (*m*) noxud), les petits pois (*m*) (noxud), le soja (soya), l'oseille (*f*) (turşəng), le poivre (istiot), un piment (pul bibər), le cresson (kress saladı), le persil (cəfəri), un ail (sarımsaq), une tête d'ail - bir baş sarımsaq, une gousse d'ail - bir qıç (və ya diş) sarımsaq, un oignon (göy soğan), une échalote (eşalot soğanı, uzunsov soğan), le fenouil (şüyüd), le curcuma (sarıkök), le gingembre (zəncəfil) və s. daxildir.

Artichaut - ənginar :

- elle a un cœur d'artichaut - onun ənginardan ürəyi var - yelbeyindir, yüngüldür, ayağı sürüşkəndir.
- tête d'artichaut - ənginar baş - başiboş, axmaq, sarsaq, gic, sarsaq.

Asperge - qulañçar :

- quelle grande asperge ! = nə yekə qulañçardır ! = əsl uzunqulaqdır !; lap şüvüldür!
- être fin, mince comme une asperge- qulañçar kimi zərif, incə olmaq
- pousser comme une asperge - qulañçar kimi çıxmaq, göyermək-tez böyümək, sürətlə böyümək.

Aubergine (badımcan) :

- une aubergine – badımcan – pullu avtodayanacaqlarda qadın-nəzarətçi, yoxlayıcı, polis əməkdaşı, jandarm.

Blé - buğda :

- avoir du blé – buğdası olmaq – pullu olmaq, zəngin olmaq.

Carotte - yerkökü :

- poile-de-carotte – yerkökü - saç – sarışın adam, kürən, saçları sarı-qırmızı.
- marcher au bâton et à la carotte - bir işi məcburiyyət altında, yaxud görüləcək işin müqabilində hədiyyə almaq xatirinə görmək.

- les carottes sont cuites - yerkökülər bişibdir - işlər pisdır, xarabdır, artıq iş-işdən keçibdir.

- manier le bâton et la carotte - təhdid və ya mükafatla kimisə motivasiya etmək

- marché à la carotte - xəsislik etmək

- tirer une carotte à quelqu'un – aldatmaq, hiylə etmək, hiylə yolu ilə qazanc əldə etmək, kimdənsə bir şeyi dartıb qopartmaq, kələklə, yalanla əldə etmək.

- ne vivre que de carottes - yalnız köklə yaşamaq - çox xəsisliklə, qənaətlə yaşamaq.

- la carotte ou le bâton - kök yaxud zopa - ətəyinə qoz töküb başına qapaz vurmaq.

Champignon - göbələk :

- pousser comme un champignon - göbələk kimi çıxmaq - göbələk kimi artmaq, çoxalmaq.

- appuyer sur le champignon - göbələyin üstünə söykənmək - qaza basmaq, sürəti artırmaq (*avtomaşını çox yüksək sürətlə sürdükdə deyilir*).

- une ville champignon – göbələk şəhər - çox güclü demoqrafik artıma malik yeni şəhər.

Chou - kələm :

- chou blanc - ağ kələm - tam müvəffəqiyyətsizlik, uğursuzluq.

- faire chou blan - ağ kələm etmək - iflasa uğramaq, müvəffəqiyyətsizliyə uğramaq, var-yoxdan çıxmaq, əliboş qalmaq, gülünc vəziyyətə düşmək.

- avoir une tête de chou - kələm kimi başı olmaq, kələmbaş olmaq - keybaş, key Balaxanım, diqqətsiz, diqqəti yayğın.

- avoir des oreilles en feuille de chou - qulaqları kələm yarpaqlarından olmaq - palazqulaq olmaq.

- être bête comme chou - kələm kimi axmaq olmaq - axmaq olmaq, səfeh olmaq, başı boş olmaq. Qeyd etmək lazımdır ki, bu ifadənin mənası genişlənərək hazırda "uşaq kimi sadə" mənasında işlənir.

- c'est une feuille de chou = bu, kələm yarpağıdır - bu, keyfiyyətsiz qəzetdir, keyfiyyəti yoxdur.

- aller planter ses choux - gedib kələmini əkmək - sakit rahat yaşamaq üçün kənd həyatını seçmək.

- entrer dans les choux - kələmin içərisinə girmək - soxulmaq, yarmaq, yarıb girmək, üstünə cummaq.

- finir dans les choux - kələmin içərisində qurtarmaq - pis vəziyyətə düşmək, biabır olmaq, işləri korlamaq, çox çətin vəziyyətdə qalmaq.

- en faire ses choux gras - bundan özünə yağlı kələm düzəltmək - faydalanmaq, mənfəət götürmək.

- faut-il penser que ce pauvre chou est idiot ? - fikirləşmək lazımdır ki, bu yazıq kələm axmaqdır ? - arqo dilində *le chou* insanın başı və arxas (oturacağı) mənasında işlənir. Bu baxımdan Azərbaycan dilində bu ifadənin mənası belə olur : Bu bədbəxtin başı da arxası kimi bir şey anlamır.

- il est trop chou - həddindən artıq kələmdir - çox mehribandır, çox əzizdir, gözəldir (*çox vaxt uşaq haqqında deyilir* : Il est trop chou - Çox gözəldir, mehribandır, ürəyəyatımlıdır).

- bouts de chou – kələmin ucları - eyni olmaq.

- chou pour chou - kələm kələm üçün - eyni olmaq.

- être chou – kələm olmaq - sevimli, yaraşılıq olmaq.

- être dans le chou - kələmin içində olmaq - pis vəziyyətdə olmaq.

- être mi-chèvre mi-chou – yarı keçi, yarı kələm olmaq - seçimi açıqca göstərməmək.

- en avoir ras le chou - kələmi qırmaq - bezmək, cana doymaq.

- jeter ses choux gras – öz yağlı kələmlərini atmaq - israf etmək.

- ménager la chèvre et le chou – keçini və kələmi yerbəyer etmək - iki əks tərəfi barışdırmağa çalışmaq.

- ne pas valoir un trognon de chou - kələm özəyinə dəyməz - dəyəri olmamaq.

- se monter le chou – özünü kələm göstərmək - aldatmaq.

- se prendre le chou - özünə kələm götürmək - mübahisə etmək.

Cornichon - xiyar :

- espèce de cornichon - xiyar növü - axmaq, ağılsız, başıboş.

Épinard - ispanaq :

- un plat d'épinard = ispanaq xörəyi = həftəbecər (*pis rəsm əsəri haqqında deyilir*).

Haricot - göy lobyə :

- il me court sur le haricot - o, mənim lobyamın üstündə qaçır - o, məni əsəbləşdirir, özümdən çıxardır, əsəblərimə toxunur, bezdirir.
- c`est la fin des haricots - lobyaların sonudur - vəssalam, hər şey bitdi.
- sec comme un haricot – lobyaya kimi quru - çox arıq olmaq, qurquru olmaq.
- être fait comme les haricots – lobyaya kimi düzəldilmək - tutulmaq.
- des haricots ! – lobyalar ! - boş şeydir, mənası yoxdur, gözlə, iştahını şiş elə (imtina forması).
- travailler pour les haricots – lobyaya üçün işləmək - boşuna işləmək.

Légume - tərəvəz :

- une grosse légume vient rendre visite à votre ville - yekə bir tərəvəz sizin şəhərə baş çəkməyə gəlir - xüsusi əhəmiyyətli bir adam sizin şəhərə baş çəkməyə gəlir.

Navet - şalğam :

- quel navet! = bu şalğama bir bax! əsl şalğamdır ki! - nə mənasız filmdir ! cəfəngiyyatdır!
- avoir du sang de navet –şalğam qanı olmaq - gücün, yaxud cəsarətin olmaması.
- être blanc comme un navet – şalğam kimi ağ olmaq - rəngi solğun olmaq.

Oignon - soğan :

- être habillé comme un oignon - soğan kimi geyinmək - bir neçə paltar üst-üstə geymək (*soyuqdan qorunmaq üçün*).
- occupe-toi de tes oignons ! - öz soğanlarınla məşğul ol ! - get öz işinlə məşğul ol, özgənin işinə burnunu soxma, özgənin işinə qarışma !
- ce ne sont pas mes oignons - bunlar mənim soğanlarım deyil - bunların mənə dəxli yoxdur; bu, məni maraqlandırmır; bu, mənim işim deyil.
- se tenir en rang d`oignons - soğan kimi cərgələnmək - bir-birinin dalınca, qatarla.
- être aux petits oignons = xırda soğanlar olmaq - özünü həddindən artıq uzaqgörən, diqqətli kimi göstərmək.
- marcher sur les oignons de qn - özgənin işinə burnunu soxmaq.
- il l`a eu dans l`oignon - o, onu soğanın içində əldə etdi - zibilə düşdü, aldandı, pis vəziyyətə düşdü, uduzdu.
- aux petits oignons – balaca soğanlara bax - əla, gözəl, çox yaxşı.

Oseille - turşəng :

- avoir de l'oseille / avoir du blé = turşəngi olmaq = pullu olmaq, pulu çox olmaq, zəngin olmaq.

Patate - kartof :

- espèce de patate - kartof növü - axmaq, sarsaq, gic, səfeh, qanmaz.
- avoir la patate - kartofu olmaq - yaxşı görkəmdə, yaxşı formada olmaq.
- en avoir gros sur la patate - təəssüf etmək, hefsilənmək.
- quelle patate ! - necə kartofduir ! - necə də ağılsızdır, axmaqdır, gicbəsərdir !
- mettre une patate - bir kartof qoymaq - yumruq vurmaq.
- lâche-pas la patate - kartofu əldən buraxma - cəsəətli ol, əldən vermə, sən bacaracaqsan.
- faire patate - kartof etmək - bəxti gətirməmək, uğursuzluğa düçar olmaq.
- se renvoyer (ou se refile) la patate chaude - isti kartofun içərisinə girmək - bir-birinə badalaq qurmaq, fırıldaq gəlmək.
- être gros comme une patate - kartof kimi iri olmaq - bədən çəkisi normadan ağır olmaq.

Pissenlit - zəncirotu :

- manger les pissenlits par la racine - zəncirotunu kökündən yemək - ölmək, dəfn edilmək.

Poireau - kəvər :

- faire le poireau - kəvər etmək - var-gəl etmək (*görüşə gec gələn adamı gözləyən zaman deyilir*).

Pois-chiche noxud :

- avoir un pois-chiche dans la tête à la place du cerveau - başının içində beyninin əvəzinə noxud olmaq - ağılsız olmaq, axmaq olmaq, başıboş olmaq.

Radis - turp :

- ne pas avoir un radis - bir turpu belə olmamaq - kor qəpiyi belə olmamaq, qəpiyə güllə atmaq, pulsuz olmaq : je n'ai plus un radis - bir qəpiyim belə yoxdur.
- être creux comme un radis - turp kimi içərisi oyuq olmaq - cahil olmaq.
- radis noir - qara turp - cübbəli keşiş.

Salade - kahı :

- raconter des salades - salad danışmaq, kahı nəql etmək - məlumatları bir-birinə qarışdırmaq, ağızına gələnə danışmaq gopa basmaq
- le panier à salade - salad, kahı torbası - polis furqonu (*məhbusları daşıyan*).
- vendre sa salade - boşboğazlıq etmək, naqqallıq etmək, laqqırtı vurmaq.
- c'est toujours la même salade - həmişə eyni kahıdır - eyni şeydir, bir şeydir, həmişəki əhvalatdır.
- faire une salade à qn - ilişmək, özünü kiməsə sırımaq.
- passer une salade à qn - kiməsə qulaqburması vermək.

Tomate - pomidor :

- devenir rouge comme une tomate - pomidor kimi qırmızı olmaq - utancaq olmaq, həyəcandan pörtmək, qıpqırmızı olmaq, utanarkən qızarmaq, yanaqları pörtmək.
- tomate -pomidor - Kvebekdə dollar.

1.5. Meyvə və tərəvəz adları ilə bağlı frazeoloji vahidlərin qrammatik xüsusiyyətləri.

Fransız dilində meyvə və tərəvəz adları ilə bağlı frazeoloji vahidlərin özünəməxsus qrammatik quruluşu vardır. Sərbəst söz birləşmələrindən fərqli olaraq frazeoloji vahidlərin qrammatik xüsusiyyətləri onların sabitliyi ilə səciyyələnir. Fransız dilinin bir sıra sabit söz birləşmələrinin morfoloji quruluşu ilə sintaktik quruluşu arasında böyük fərq var. Bu xüsusiyyət bu dilin analitik quruluşu ilə bağlıdır. Bu xüsusiyyət meyvə və tərəvəz adları ilə bağlı frazeoloji vahidlərə də aiddir. Apardığımız araşdırmalar göstərdi ki, fransız dilində meyvə və tərəvəz adları ilə bağlı frazeoloji vahidlər əsasən söz birləşmələri şəklində daha geniş yayılmışdır, söz səviyyəli frazeoloji vahidlər isə azlıq təşkil edir. N.Nəbiyev qeyd edir ki, frazeoloji vahidlər dörd tipli kontekstdə özünü göstərir : birinci və ikinci tiplər söz birləşməsi və cümlə tipləridir, 3-cü və 4-cü tiplər isə mətn, dialoq, fəsil səviyyələrində olanlardır. Qeyd edək ki, sonuncular dilçilikdə geniş şəkildə tədqiq edilməmişdir [7, 148-172].

Meyvə və tərəvəz adları ilə düzələn frazeoloji vahidlərin morfoloji təsnifatını aparmaq vacibdir. Bu məsələdə əsas yeri frazeoloji birləşmənin hansı nitq hissəsi ilə ifadə olunması və ifadənin mənasının hansı nitq hissəsinə yaxın olmasını müəyyənləşdirmək vacib amildir. Ekvivalentlik nöqtəyi-nəzərindən frazeoloji vahidlər nitq hissələri ilə ifadəsinə görə 7 əsas qrupa bölünür: 1. feili frazeologizmlər; 2. ismi frazeologizmlər; 3. zərfi frazeologizmlər; 4. sifətli frazeologizmlər; 5. modallı frazeologizmlər; 6. bağlayıcı frazeologizmlər; 7. nidalı frazeologizmlər. Meyvə və tərəvəz adları ilə düzələn frazeoloji vahidlər əsasən ismi frazeologizmlər, feili frazeologizmlər və cümlə şəklində olanlardır. Bu tiplərin hər birinin özünəməxsus birləşmə yaratma xüsusiyyətləri vardır. İşin həcmi nəzərə alaraq biz bu struktur tiplərin ən çox yayılmış növlərini və onlara aid misallar göstərməklə kifayətlənirik.

İsmi frazeoloji vahidlər.

Meyvə və tərəvəz adları ilə düzələn ismi frazeoloji vahidlərin aşağıdakı tiplərinə rast gəldi:

1. sifət+isim : rond comme une pomme; rouge comme une framboise; rouge comme une fraise; jaune comme un coing; rouge comme une cerise.
2. isim+isim : un chapeau melon
3. isim + müxtəlif sözünü + isim : le panier à salade; bouts de chou; chou pour chou; espèce de cornichon; un plat d'épinard;
4. isim+sifət : radis noir, abricot fendu
5. sifət + say + isim : haut comme trois pommes
6. cümlə formasında olanlar : des haricots ! quel navet ! quelle banane !
7. söz-cümlə : tomate

Qeyd etmək lazımdır ki, ismi frazeoloji vahidlərin digər quruluş tipləri də mövcuddur.

Feili frazeoloji vahidlər.

Meyvə və tərəvəz adları ilə düzələn feili frazeoloji vahidlər ismi frazeoloji vahidlərə nisbətən daha geniş yayılmışdır. Burada əsas yeri *avoir*, *être* və digər

məsdərlərlə ifadə olunan sintaktik tiplər daxildir. Bunlardan daha çox yayılanları nəzərdən keçirək:

1. avoir feili ilə : avoir la cerise ; avoir les fumérons comme des clafoutis de cerise; avoir la framboise en folie; avoir des oranges sur l'étagère; avoir la pêche; avoir un teint de pêche; avoir sa prune; avoir du blé; avoir le melon; avoir des oreilles en feuille de chou; avoir du sang de navet; avoir de l'oseille; avoir la patate; avoir un pois-chiche dans la tête à la place du cerveau.

2. être feili ilə: être marron; être fait marron; être gros comme une pastèque; être bonne pomme ; être fin, mince comme une asperge; être bête comme chou; être chou; être dans le chou; être mi-chèvre mi-chou; être blanc comme un navet ; être aux petits oignons; être gros comme une patate; être creux comme un radis.

3. faire feili ilə: faire la figue à qn; faire patate ; faire une salade à qn

4. digər işlək feillər ilə: poser un abricot, glisser sur une peau de banane; mettre yaxud glisser une peau de banane à quelqu'un; piquer au cassis; ramener sa cerise; recevoir une châtaigne; presser comme un citron; démonter le citron; manier le bâton et la carotte; couper la poire en deux; faire cent sauts pour une prune; poser une prune ; prendre une prune ; aller aux asperges ; tirer une carotte à quelqu'un; aller planter ses choux; entrer dans les choux; finir dans les choux; marcher sur les oignons de qn; apporter des oranges ; poser une pêche; bouffer la figue; aller aux fraises; ramener sa fraise; sucrer les fraises; envoyer aux fraises; tirer les marrons du feu; travailler pour des prunes; changer l'eau des olives; manger les pissenlits par la racine.

5. pronominal feillərlə : se monter le chou; se faire banane; se refaire la cerise; se creuser le citron; se presser le citron; se soucier de qch comme d'une guigne; se prendre un marron; se fendre la pêche à force de rire ; se prendre une prune /une châtaigne /un marron se prendre le chou; se tenir en rang d'oignons.

6. məsdərin inkar forması ilə: ne pas avoir inventé la machine à cambrer les bananes; ne pas valoir une cacahuète; ne pas en faire / foutre une datte; ne pas valoir un trognon de chou ; ne pas avoir un radis.

7. zərf-əvəzliyi yaxud tamamlıq əvəzliyi ilə feil: en faire ses choux gras; en avoir ras le chou; en avoir gros sur la patate; en voir des vertes et des mûres .

8. feil əsaslı cümlələrlə : il y a banane; c'est un panier de cerises ; avec du temps et de la paille les nèfles mûrissent; il aime mieux deux œufs qu'une prune; elle a un cœur d'artichaut; ne vivre que de carottes; faut-il penser que ce pauvre chou est idiot ? occupe-toi de tes oignons !; ce ne sont pas mes oignons; il l'a eu dans l'oignon.

Qeyd etmək lazımdır ki, biz yalnız daha çox işlək sintaktik strukturların bəzilərini təqdim etdik. Meyvə və tərəvəz adları ilə düzələn frazeoloji vahidlərdə sinonimlik xüsusiyyətinə də tez-tez rast gəlinir. Yəni müxtəlif meyvə və tərəvəzlərlə düzələn frazeoloji vahidlər eyni semantikaya malik olurlar. Bu halın səbəbi, bizə görə, bəzi meyvə və tərəvəzlərin tarixi-mədəni inkişafı ilə bağlı xalq arasında bu qida növlərinə verilən qiymətlə əlaqədar yaranmışdır.

- jaune comme un citron / un coign ;
- rouge comme une fraise, rouge comme une framboise, rouge comme une guigne ;
- se prendre un marron ;
- pour des nèfles / pour des prunes ;
- être une bonne pomme / une bonne poire ;
- se prendre une prune /une châtaigne /un marron ;
- les carottes sont cuites / c'est la fin des haricots ;
- avoir de l'oseille / avoir du blé ;
- espèce de patate / espèce de cornichon / quelle banane !
- avoir la patate / avoir la pêche.

Bəzən qrammatik əlamətlər frazeoloji vahidin məna tələbinə uyğun olaraq tənzimlənir və dəyişir. Məsələn :

II FƏSİL. FRANSIZ DİLİNDƏ MEYVƏ VƏ TƏRƏVƏZ ADLARI İLƏ BAĞLI FRAZEOLOJİ VAHİDLƏR TARİXİ- MƏDƏNİ ASPEKTDƏ

II.1. Meyvə adları ilə bağlı frazeoloji vahidlərin yaranma prosesi və semantik inkişaf yolları.

Meyvə və tərəvəzlər yalnız qida məhsulları kimi mətbəxdə işlənmir, onların adı habelə xalq ifadələrində, atalar sözlərində, zərb-məsəllərdə, deyimlərdə və s. işlənməklə frazeoloji vahidlər yaradaraq hər bir dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsində mühüm rol oynayır. Qeyri-adi, bəzən də məzəli, gülməli, əyləncəli belə ifadələr çox vaxt insanın fiziki keyfiyyətləri - zahiri görkəmi (avoir les yeux en amande - badamı gözləri olmaq), xarakteri, əqli keyfiyyətləri (être bonne pomme - sadələvh, hər şeyə inanan), yaxud sadəcə olaraq onun geyimini (porter un chapeau melon) təsvir etməyə xidmət edir. Elə ifadələr də vardır ki, insanı yüngülvari tənbeh etməyə (espèce de patate !) yönəldilir, insanlar arasında gündəlik həyatda rast gəlinən bir sıra hadisələrin (mübahisə, dava-dalaş, əsəbiləşmə və s.) təsvirində, ifadəsində nitqin əsas vasitəsinə çevrilir (recevoir une châtaigne - zərbə almaq, yumruqlanmaq). Bir sıra hallarda insan həyatına aid olan fiziki və mənəvi prosesləri adi sözlərlə ifadə etmək mümkün olmur (efemizmlər). Bu halda meyvə və tərəvəzlərlə düzələn frazeoloji vahidlər nitqin ifadə vasitəsində əvəzəlməz rol oynayır. Məlumdur ki, frazeoloji ifadələr nitqin əvəzsiz lakonik ifadə vasitələridir. Bu ifadələrə yaxından bələd olmadan xarici dildə mükəmməl danışmaq, bu dildə danışan xalqın milli-mənəvi dəyərlərinə bələd olmaq, dilin incəliklərinə sirayət etmək mümkün deyil. Bu deyilənlər bütün frazeoloji vahidlərə, o cümlədən də meyvə və tərəvəz adları ilə bağlı olan frazeoloji vahidlərə də aiddir.

Bu məqalədə fransız dilində meyvə və tərəvəzlərlə işlənən bəzi frazeoloji vahidlərin semantik xüsusiyyətlərindən, mənşəyindən, əmələ gəlməsi və semantik inkişaf yollarından, habelə müasir fransız dilində işlənməsindən bəhs edilir.

Meyvə və tərəvəzlərlə bağlı frazeoloji vahidlərin mənşəyi, yaranma yolları, mənanın genişlənməsi və ya daralması prosesi ilə semantik inkişafı, danışıq dilində, ədəbi əsərlərin dilində, gündəlik mətbuatda işlənmə xüsusiyyətləri müxtəlif olduğu kimi də maraqlıdır.

Yuxarıda apardığımız qısa təhlil göstərir ki, meyvə və tərəvəzlərlə düzəlmiş frazeoloji vahidlər çox uzun və mənalı, maraqlı inkişaf yolu keçərək günümüzdə qədər gəlib çatmış, dilin tarixi inkişaf dövrlərində onların mənalı genişlənməsi, danışıq dilindən ədəbi dilə keçmişdir. Meyvə və tərəvəzlərlə bağlı frazeoloji vahidlər fransız dilinin müxtəlif sahələrində işlənməklə bu dilin milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini, sakinlərinin yaşam tərzini, tarixinin maraqlı məqamlarını oxucuya xatırladır.

Tədqiq etdiyimiz frazeoloji vahidlərin əksəriyyəti metaforik mənada, analogiya yolu ilə, bəzən də tarixi hadisələrlə əlaqədar yaranaraq dilə daxil olmuşdur. Bunlardan bəzilərini nəzərdən keçirək.

Avoir la banane. Bu frazeoloji vahid bananın gülüşə bənzəməsi nəticəsində analogiya yolu ilə yaranmışdır. Çünki bananın forması insan gülərkən onun sifətində əmələ gələn formaya bənzəyir. Bu analogiya *avoir la banane* ifadəsinin nikbinlik, sevinc, məmnunluq mənalərini özündə əks etdirməsinə əsas yaratmışdır. Sonralar ifadənin mənası genişlənməmiş və danışıq dilində *garder la banane* arqotik forması yaranır və " vəziyyətdən asılı olmayaraq yaxşı əhval-ruhiyyəsini, üzündəki gülüş ifadəsini qoruyub saxlamaq" mənasını kəsb edir. Qeyd etmək lazımdır ki, *banan* həm də eqzotiklik simvoludur. Xalq danışıq dilində *banane* sözü axmaq, ağılsız mənasında işlənir. *Enfant-banane* ifadəsi isə Asiya ölkələrindən gələn emiqrantların uşaqlarına verilən addır. Bu isə uşaqların dərisinin rənginin banan kimi sarı olması ilə analogiya nəticəsində yaranmışdır [21, 27, 28, 49, 54, 57].

Glisser une peau de banane. 1870-ci illərin sonunda banan Amerikalıların sevimli meyvəsinə çevrilmişdir. Onlar bananı hər yerdə yeyir və qabığını küçəyə atırmışlar. Bunun nəticəsində banan qabığı küçələri tamamilə zibilləyirmiş. Bu isə xoşagəlməz, tərbiyəsiz hal kimi insanları məyus edirdi. Bu hadisə *glisser une peau de banane* ifadəsinin yaranmasına səbəb olmuşdur. İfadə habelə banan qabığının

sürüşkənlik xassəsi ilə də bağlıdır. Bu ifadə Kvebekdə *lancer une pelure de banane* siyasi leksikada işlənir. Vietnamda isə *glisser sur une peau de banane* ifadəsi imtahandan kəsilmək mənasında işlənir. Bu ifadələrin yaranması və danışıq dilinə daxil olması bütün hallarda banan qabığının sürüşkən olması ilə analogiya nəticəsində yaranmışdır [40, 19 ; 53].

Avoir du blé. Le blé (buğda) pul mənası bildirdiyi üçün bu ifadə *pulu olmaq, pullu olmaq* mənalarında işlənmişdir. *Avoir du blé en poche* - cibində pulu olmaq [61]. Bu ifadə mənşə etibarilə « Fauché comme les blés » ifadəsindən yaranmışdır. Hərfi mənası "buğda kimi, taxıl kimi çalmaq" deməkdir. Həqiqi mənası isə "həddindən artıq kasıb, var-yoxdan çıxmış" deməkdir (très pauvre, ruiné). *Faucher* feili metafora kimi pul kisəsinin tər-təmiz boşalmasını bildirirdi. Gaston Esnolun fikrincə, bu ifadə 1877-ci ildə "pulu olmaq" mənasında dilə daxil olmuşdur. *Le blé* sözünün mənasının genişlənərək *pul* mənası kəsb etməsi belə bir fikirlə bağlıdır ki, XVII əsrdə kişilər içərisində dəmir pul olan pul kisələrini kəmərlərindən asırmış və yeridikcə dəmir pullar cingildəyərək səs salırmış. Oğrular pul kisəsini kəmərdən kəsib apardıqda pulların da səsi kəsilir. Bu vəziyyət "faucher les blés" ilə müqayisə edilir : taxıl zəmisini biçəndə və ya kərənti ilə çalanda, zəmi boşalır, yerində heç nə qalmır. Pul kisəsi oğurlandıqda da heç nə qalmır və pul sahibi müflisləşir [62].

Avoir la cerise (bəxti gətirməmək, uğursuzluğa düşər olmaq). Bu ifadə XIX əsrdə fransız xalq danışıq dilində yaranmışdır. İlk mənası bugünkü mənanın tam əksinə olmuşdur. Belə ki, la guigne (gilas növü) sözü ilə düzəlmiş ifadə - *avoir la guigne* (bəxti gətirməmək) ifadəsinin tam əksinə olaraq *avoir la cerise* "bəxti gətirmək" mənasında işlənirdi [44, t. I, s.1024]. Get-gedə la cerise (gilas) meyvə kimi dəyərini itirir, les prunes (gavalı), les nèfles (yer fıncığı) meyvələri kimi gilasa da ticarətdə zəif yer tutur və bunun nəticəsində bəxti gətirməməyin simvoluna çevrilir. Beləliklə, *avoir la cerise* müasir mənasını (*bəxti gətirməmək, uğursuzluğa düşər olmaq*) kəsb edir. Müasir fransız dilində bu ifadə bəxti gətirməmək, həmişə uğursuzluğa düşər olmaq, bəxtiqara, bəxtsiz mənalarında işlənir [21, 44, 48, 49, 52].

La cerise sur le gateau. Bu ifadə ingilis dilindəki *the cherry on the cake* ifadəsindən və ya bu ifadənin *the cherry on top* variantından götürülmüşdür [40].

İfadənin mənası şirniyyatda işlənən metaforadan əmələ gəlmişdir: piroqu hazırlayanda onun son mərhələdə üstünə qoyulan gilə, son mərhələdə piroqa vurulan naxış, kiçik bir əl gəzdirmə onu daha yaraşqlı, daha cazibədar edir, ona baxan adamda iştaha oyadır. Çox güman ki, bu ifadə rixəndlə *zirvə*, *buket* mənalarında işlənmişdir. Ola bilsin ki, bu ifadə ilə hər hansı bir işin son mərhələsində kiçik bir müdaxilə onu inanılmaz dərəcədə dəyişir. Müasir fransız danışıq dilində *la cerise sur le gateau* ifadəsi bir işin sonunda ona edilən kiçik bir əlavə ilə həmin işin kefiyyətini, görkəmini tamamilə dəyişmək; əlavə üstünlük; bir işin zirvəsi mənalarında işlənir [49].

Recevoir une châtaigne. Mübahisə, yaxud əsəbilik nəticəsində insanın pis hala düşməsi, ürəyi sıxılması. Bu ifadə ilə bağlı digər bir ifadə *se prendre une châtaigne* - zərbə almaq XX əsrdə yaranmışdır. Mənşə etibarilə bu ifadə latın dilinin *castanea* (châtaigne (şabalıd) və châtaignier - şabalıd ağacı) sözü və qədim yunan dilindən alınmış eyni mənalı *κάστανον*, *kástanon* sözünün Fransanın cənub dialektlərində işlənən forması olan *castagne* sözündən yaranmışdır.

Mənası : 1. şabalıd ; 2. yumruq zərbəsi [74].

Presser comme un citron. Bu ifadə XVIII əsrin ortalarında təqlid yolu ilə yaranmışdır. Məlumdur ki, hər hansı bir meyvənin şirəsini tamam sıxıb çıxartıqdan sonra onun qabığı yararsız olduğu üçün atılır. Eyni tərzdə kimisə limon kimi sıxıb suyunu çıxartdıqda, yəni var-yoxunu tamamilə əlindən aldıqda müflisləşir. Hələ, bir kəsin biliyindən, bacarığından istifadə edildikdən sonra əl-ayağa dolaşmasın deyə onu lazımsız əşya kimi çölə atırlar. Başqa bir mənbədə bu ifadə haqqında belə bir variant irəli sürülür : kiməsə limonsıxanla zərbə endirmək. Volterin 3 sentyabr 1751-ci ildə yazdığı məktublardan birində rast gəlinir : on presse l'orange et on jette l'écorce [21, 44].

Des dattes ! Tədqiqatçıların fikrincə bu ifadə xurma meyvəsinin ölçüsü ilə bağlıdır. Belə ki, xurma o qədər kiçikdir ki, ondan dəyərsiz şeyləri bildirmək üçün istifadə olunur. *Les nèfles* (yerfindığı), *les haricots* (lobya) da bu qəbildən hesab olunur. Azərbaycan dilində "çürük qoz" mənasını verir. Çünki çürük qoz dəyərsiz,

pula getməyən, qiyməti olmayan bir şeydir. Həmçinin *des dattes* "mümkünsüz bir şey" anlamında işlənir. Şimali Afrikada *les dattes !* müsbət mənada işləir. Müasir fransız dilində *les dattes !* ifadəsi çürük qoz ! ; xeyr, söhbət belə ola bilməz !; heç nə, heç vaxt ! mənalarında işlənir [21; 27; 28; 44].

Ne pas en fiche une datte (əlini ağdan qaraya vurmamaq). Bu ifadənin əsas mənası xurmanın leksik mənası ilə, daha doğrusu onun dəyərsiz olması ilə daha çox bağlıdır. Amma belə bir izah da vardır ki, müstəmləkəçilər işğal etdikləri ölkələrin insanlarını xurma yığmağa vadar edən zaman onların bu işi könülsüz yerinə yetirdiklərini və yerli camaatın tənbel olduqlarını söyləyirmişlər. Bu məqsədlə də onlar *Ne pas en fiche une datte (əlini ağdan qaraya vurmamaq)* ifadəsini işlədirmişlər. Bu ifadənin mənası lüğətlərdə işləməmək ; heç nə etməmək, əlini ağdan qaraya vurmamaq mənalarında işlənir [44, t. I, 517].

Mi-figue mi-raisin (Nə ətdir, nə balıq, nə bu yanlıqdır, nə o yanlıq).

İfadənin mənşəyi *moitié figue, moitié raisin* formasında olmuşdur. Yalnız XVII əsrdə *moitié* sözü *mi-* ptefiksi ilə əvəz olunur. İfadənin əsas mənası yaxşı ilə pisin eyni zamanda, birgə özünü göstərməsidir. İfadə bu mənayı XV əsrdə kəsb etmişdir. XVII əsrdə isə ifadə "iki hiss arasında tərəddüd etmək" mənasını kəsb edir. Bu ifadənin yaranması və mənşəyi barədə müxtəlif nöqtəyi-nəzərlər mövcuddur. Məsələn : 1. Bu ifadənin yaranmasında *figue* (əncir) və *raisin* (üzüm) sözlərinin seçilməsi təsadüfi olmamışdır : bu meyvələr orucluq zamanı yeyilir. Üzüm daha çox yeyilən, daha çox sevilən və nisbətən baha olan meyvə olmuşdur. Əncir isə, əksinə, hamı üçün əlçatan olmaqla elə də bahalı meyvə olmamışdır. 2. Korint (Yunanıstanda liman şəhəri) tacirləri Venesiyada çəkide ağır gəlməsi üçün üzümə əncir qatıb satırmışlar. Bu, həm ucuz qiymətə gedirmiş, həm də çəkide ağır gəlirmiş. Venesiyalıların qəzəbinə səbəb olan bu hadisə *mi-figue mi-raisin* ifadəsinin yaranmasına səbəb olmuşdur. 3. Xalq arasında əncir mal nəcisinə bənzədilir və pis meyvə hesab edilirmiş. Bu isə dəyərlə və qiymətli üzüm ilə qarşılaşdırılır və "pis olan yerdə yaxşı da mövcuddur" anlamı yaranır [21 ; 49; 53].

Ramener sa fraise (başını lazım olmayan yerə soxmaq, yuyulmamış qaşığı kimi ortadan çıxmaq). *La fraise* insanın üzünün, sifətinin simvolu hesab olunur, bir

qədər də geniş mənada insanın özünün simvoludur. Il ramène sa fraise "bir adamın gözlənilmədən bir yerdə zübur olması, peyda iltması" deməkdir. İfadənin digər izahı belədir ki, çiyələk rənginə və formasına görə gavalı sözünü əvəz edir, çünki onların hər ikisi şişman, dolu sifətə bənzəyir və xalq arasında "sifət, baş" sözlərini əvəz edir. Bu baxımdan *ramener sa fraise* ifadəsi "hər hansı söhbətə qoşulmaq üçün sifətini, üzünü yaxınlaşdırmaq" anlamına gəlir. Bu ifadə həmin mənada qısa şəkildə *la ramener* formasında da işlənir [21, 44, 49].

Sucrer les fraises. Bu ifadə müasir fransız danışıq dilində "qoca adamların əllərinin əsməsi ; qorxudan və s. əsmək, titrəmək ; özünü idarə edə bilməmək səbəbindən bədənin əsməsi" kimi müxtəlif mənalarda işlənir. Bu mənaların hər biri çiyələyin üzərinə şəkər tozu səpən adamın çay qaşığını silkələyə-silkələyə çiyələyin üzərində gəzdirməsi hərəkəti ilə bağlıdır. Yaşlı, qoca adamların əllərinin əsməsi məhz bu proseslə analogiya təşkil edir ki, bu da ifadənin yaranmasına səbəb olmuşdur. İfadənin başqa bir mənası sərxoş adamların qeyri-iradi etdikləri hərəkətlə əlaqələndirilir. Sərxoş adam səndələyə-səndələyə yeridikdə "il sucre sa fraise" ifadəsi işlənir. Bu ifadənin əmələ gəlməsi həmçinin belə izah edilir: *sucrer les fraises* ifadəsinin yaranması İntibah dövrünə təsadüf edilir. *La fraise* nəciqlərin, zadəganların geydiyi yaxalıq, *le sucre* isə qoca zadəganların yaxalığın üstünə qədər uzanan pariklərini pudralamaq üçün istifadə edilən talk tozdur [21, 27, 52, 53].

Lâcher la grappe. Bu ifadə həqiqi mənasını qorumaqla iki məcazi mənə da kəsb etmişdir : 1. *La grappe* (üzüm salxımı) habelə *le grappin*, kimisə tutub saxlamaq üçün ona asılan qarmaq, yəni kimisə qarmağa ilişdirib hərəkət etməsinə mane olmaq; [lâche-moi la grappe] laisse-moi tranquille, fiche moi la paix. Yaxamdan əl çək, məni rahat burax.

Mordre à la grappe - vədə gözüyumulu inanmaq, sadələvh olmaq. İkinci mənası "verilən vədə gözüyumulu inanmaq" olsa da, zaman keçdikcə ifadə yeni mənə kəsb etmiş və "bir şeydən həzz almaq, zövq almaq" anlamında işlənməyə başlamışdır. Daha sonra, ifadə "zəngin yaşamaq, yağ-bal içərisində yaşamaq" mənasında işlənməmişdir. Lüğətlərdə bu ifadənin semantikasi barədə müxtəlif rəylər var: 1. verilən vədə gözüyumulu inanmaq ; 2. bir şeydən həzz almaq, zövq almaq ;

3. tələyə düşmək; 4. edilən təklifi gözüyumulu qəbul etmək, ağına-bozuna baxmadan qəbul etmək [21; 44, t. II, 134-135].

Être fait marron - 1.ələ salınmaq, oynatmaq, aldadılmaq, axmaq yerinə qoyulmaq; 2. həbs edilmək, tutulmaq.

Bu ifadə XIX əsrdə geniş işlənmişdir. İfadənin tarixi mənşəyi XVII əsrdə qaçıb canını qurtarmış qulların şabalıda bənzədilməsi ilə bağlıdır. İfadənin uğursuzluq mənası kəsb etməsi qaçan qulların əksəriyyətinin sonralar tapılaraq cəzalandırılması ideyası ilə izah olunur. Digər bir fərziyyəyə görə, *marron* qanundankənar, gizli kitab nəşrləri ilə məşğul olan mətbəə işçilərinə deyirlərmiş. [21 ; 52].

Tirer les marrons du feu - başqasının xeyri üçün özünü oda-közə vurmaq. [44, t. II hissə, 50]. Bu ifadə ilk dəfə 1678-ci ildə La Fontenin "Təmsilləri"ndə yer almış "Meymun və Pişik" poeması ilə bağlıdır. Poemada Raton pişiyin Bertran adlı meymun üçün ocaqdan şabalıdları çıxardığı qeyd edilir. Tədqiqatçıların qeyd etdiyinə görə [44], hələ 1640-cı ildə Molyerin əsərlərində *tirer les marrons de la patte du chat* ifadəsinə təsadüf edilir ki, bu da ifadənin müasir mənasının əsas mənşəyini göstərir. Amma *tirer les marrons du feu* ifadəsinin əsl mənası kontekst daxilində müəyyənləşməlidir : kimsə şabalıdı oddan öz xeyrinə çıxardır, yoxsa başqasının xeyrinə ? Başqa sözlə desək, insan özünü öz xeyri üçün, yoxsa başqasının xeyri üçün oda-közə çalır ?

Donner des noisettes à ceux qui n'ont plus de dents - bir adama artıq istifadə edə bilmədiyi bir şey vermək - daldan atılan daş topuğa dəyər.

Nəzakətsizlik bildirən bu ifadənin əsas mənası : kiməsə istifadə etməyi bacarmadığı, ona lazım olmayan bir hədiyyəni vermək. Məsələn, keçəl adama daraq hədiyyə etmək, bir ayağı olmayan adama bir cüt ayaqqabı hədiyyə etmək, ateist adama tövrat, incil, quran bağışlamaq, spirtli içki düşgününə bir stəkan su bağışlamaq, eləcə də dişləri tökülmüş adama qoz vermək. Fransız dili lüğətlərində bu ifadənin əsas mənalrı : kiməsə elə şeylər bağışlamaq ki, artıq o, bunlardan istifadə etmək iqtidarında deyil ; kiməsə istifadə edə bilmədiyi şeylər bağışlamaq. Azərbaycan dilində bu ifadənin ən münasib qarşılığı : *daldan atılan daş topuğa dəyər* [21, 44].

À la noix. XIV əsrə aid məlumatlarda qeyd edilir ki, *nèfle* (əzgil) kimi *noix* (qoz) da dəyəri olmayan, dəyərsiz bir əşya bildirir. Qoz sözü bu mənani XIX əsrdən etibarən kəsb etmişdir : *çürük qoz kimi mənasız*. Fərziyyəyə görə "de coco" bu ifadəyə sonralar zarafat bildirmək üçün əlavə edilmişdir və ifadənin *à la noix de coco* variantı daha çox işlənir. Tarixi məlumatlara görə, "arqonun qəribə həyatında" bu ifadə, yəqin ki, *cresson alénois* ifadəsinin tərkibindəki *alénois* sözünün deformasiyaya uğramış formasıdır. Bunun nəticəsində isə *salade à la noix*, "çox kəskin və acı dadı olan salad", sonralar bu ifadə pis şey mənası kəsb etmişdir. Hiss, həyəcan bildirən cümlələrdə *noix* "axmaq, ağılsız" anlamını verir. *Quelle noix !* ifadəsi başlanğıcda sadəcə olaraq "Qoca adam" demək idi. Amma zaman keçdikcə ifadənin mənası dəyişir. Buna səbəb isə qozun dəyərsiz meyvə hesab edilməsi olmuşdur : xalq dilində işlənən *noix creuse*, "beyinsiz baş", *avoir la tête dure comme une noix* - qoz kimi başı bərk olmaq (yəni anlamsız, ağılsız olmaq). Cəm formada işlənən *les noix* isə insanın oturacaq hissəsi deməkdir. Bu isə insanın oturacağıının iki taylı, qoz formasında olması ilə assosiasiya edilmişdir. Müasir fransız danışıq dilində *à la noix* ifadəsi üç mənada işlənir : əhəmiyyətsiz, maraqsız bir şey, pis kəfiyyətli, dəyəri olmayan bir şey; çox pis bir şey [21].

Passer à l'orange bien mûre. Sürücülər yol hərəkəti qaydalarına əməl etmədikləri zaman yol polislərinin işlətdikləri ifadədir : tamamilə sarı işıqda keçmək, sarı işığa məhəl qoymamaq. İfadənin məcazi mənası isə "həddini aşmaq" deməkdir [47].

Apporter des oranges. 1893-cü ildə yaranmış bu ifadənin danışıq dilinə daxil olması barədə müxtəlif fərziyyələr mövcuddur. Tarixən portağal vitaminlə zəngin olan, insan orqanizmi üçün faydalı olan, qiymətli meyvə hesab edilmişdir. İfadənin əsas mənası : həbsxanada və ya xəstəxanada olan adama baş çəkmək, ona yemək aparmaq. Bu isə portağalın hədiyyə simvoluna çevrilməsinə səbəb olmuşdur. Fərziyyəyə görə Milad bayramında imkanlı ailələr uşaqlarına portağal hədiyyə edirmişlər. Həbsxanaya portağal aparmaq isə namuslu adam olmaq anlamını verirdi, belə ki, portağalın içərisində həbsxanaya qadağan olunmuş əşyalar keçirmək qeyri-mümkün idi. Başqa bir fərziyyəyə əsasən, portağal C vitamini ilə zəngin olduğu üçün

dənizçilərin sinqa xəstəliyinin qarşısını almaq üçün ən yaxşı müalicə vasitəsi olmuşdur [49; 53].

Pêche - şaftalı :

- rembourré avec des noyaux de pêche - şaftalı çəyirdəyi ilə dolu olmaq - çox bərk, çox qəddar, çox kobud.

- avoir la pêche - şaftalısı olmaq = yaxşı fiziki və mənəvi görünüşü olmaq.

- avoir un teint de pêche = üzü şaftalı rəngində olmaq - zərif, çəhrayı dərisi olmaq.

- se fendre la pêche à force de rire .

Bu ifadənin yaranma tarixi ilə bağlı iki fərziyyə mövcuddur. Birinci fərziyyəyə əsasən bu ifadə idmana aid leksikadan götürülmüşdür : boksçunun zərbələrinin möhkəm və dəqiq olduğunu bildirmək məqsədilə bu ifadə işlənmişdir. Sonralar *la pêche* sözünün semantikasını genişlənməmiş və "yumruq" mənasında işlənməyə başlamış və bunun əsasında *se prendre une pêche* ifadəsi yaranmışdır. İkinci fərziyyəyə görə bu ifadənin yaranmasında çin mədəniyyətinin təsiri əhəmiyyətli rol oynamışdır. Belə ki, Çində *şaftalı* məhsuldarlıq və ölümsüzlük simvolu hesab edildiyi üçün onun təsiri nəticəsində fransız dilində *avoir la pêche* ifadəsi "yaxşı əhval-ruhiyyədə olmaq", "yaxşı fiziki və mənəvi görkəmi olmaq" mənalarını kəsb edir.

[21; 49].

Poser une pêche - ayaqyoluna getmək, mədəsini boşaltmaq.

Bu ifadə ilk dəfə Alfre Delvonun 1866-cı ildə nəşr edilmiş *Dictionnaire de la langue verte, argots parisiens comparés* adlı lüğətində öz əksini tapmış və yenidən Ogüst Devine tərəfindən təkrarən işlənmişdir [40].

Se fendre la pêche - qəhqəhə ilə gülmək, gülməkdən qəşş etmək ; bəxti gətirmək. [44, t. II, 304]. Bu ifadədə *la pêche* formasına görə insanın üzünün simvolu hesab edilir. Əsas mənaları : qəhqəhə ilə gülmək, əylənmək, gülməkdən qəşş etmək.

Avaler des poires d'angoisse - qəhərlənmək. Bu ifadənin hərfi tərcüməsi *boğucu armud* və ya *ağız armudu* deməkdir. Orta Əsrlərdə insanlara əzab vermək üçün istifadə edilən alət olmuşdur. Qasıqvari seqmentlərə bölünmüş armud formalı metal gövdədən ibarət olan bu aləti insanların ağızına yerləşdirir, sonra onu xüsusi açarlarla açmışlar və insanlar qışqıra bilmirmişlər. Bu alətin yaranma və istifadə tarixi

təxminən 1576-cı illərə təsadüf edir. Bu dövrdə müxtəlif əziyyətlərə qatlaşan (gözünü çıxartmaq, barmağını sındırmaq, bədəninə qızmar dəmir basmaq və s.) insanlar dəhşətli qışqırıq çıxarmaqla, zülmə qurtarmaq üçün yalvarmışlar. Bu aləti icad edənlər ki, əziyyət verilən insanlar qışqıra bilməsinlər [50]. Bu ifadə lüğətlərdə əsasən xoşagəlməz hal hiss etmək, qəddarcasına zülmə məruz qalmaq, dərin kədərlənmək, qəhərlənmək, qəhərdən boğulmaq mənalarında işlənir.

Couper la poire en deux. İfadənin hərfi tərcüməsi: armudu iki yerə bölmək. Məcəzi mənası : bir şeyi bərabər şəkildə, ədalətlə yarı bölmək ; barışığa gəlmək ; öz tələblərinin bir hissəsindən imtina etmək ; razılığa gəlmək, ortaqlığa gəlmək. Bu ifadə 1880-ci illərdən sonra yaranmış və xalq dilinə daxil olmuşdur. Belə ki, 1882-ci ildə iki-üç personajlı səhnə pyesində iki aktyor, Feliks Qalipo və Lüsüen Qressonua arasında mübahisə yaranmış, onların hər biri öz mətnlərini şeirlə söyləmək istəmişlər. Uzun- uzadı mübahisədən sonra, hər iki aktyor öz aralarında armudu ədalətlə iki yerə bölək, yəni hər biri dörd şeir söyləmək qərarına gəlmişlər. Amma onların heç biri öz mətnini söyləmədən aralanmışlar.

Bəs nə üçün bu ifadə armud sözü əsasında yaranmışdır ? Bu məsələ kralların tacqoyma mərasimi ilə sıx bağlıdır. Mərasim zamanı taxta oturdulan və başına tac qoyulan gələcəkdə kral sayılacaq adama bir armud hədiyyə edirmişlər [21; 53].

Entre la poire et le fromage - hərfi tərcüməsi : *armudla pendir arasında* İfadənin mənası : xörəyi yeyib qurtardıqdan sonra rahat söhbətləşmək ; xörək yeyilib qurtardıqdan sonra söhbətlər o qədər də ciddi olmur ; xörəyi yeyib qurtardıqdan sonra öz sözlərini rahatca demək. Fransada yemək qaydalarına əsasən süfrədə pendir meyvədən sonra yeyilir. Süfrədə meyvə kimi armud və ya almanın olması isə ümumi hal idi. Beləliklə, *pendir ilə alma arasında* ifadəsi yeməyin bitməsinə və süfrə başında əyləşmiş insanların gərgin vəziyyətdən çıxmasına, müəyyən qədər sərbəstləşmələrinə işarə idi. Sonralar bu ifadə zaman mənası kəsb etmiş və "iki hadisə arasında zaman kəsiyi" mənasında işlənmişdir [21].

Garder une poire pour la soif. Adətən armud sulu meyvə olduğundan (bu meyvənin tərkibi 80 % sudan ibarətdir) insanın susuzluğunu yatıra bilər. *Garder de côté une poire pour la soif* ifadəsi yaxınlıqda su olmadıqda kiminsə suya olan

ehtiyacını ödəmək üçün əvvəlcədən gördüyü tədbirdir. Ümumi mənada bu ifadə qənaət etmək, daha doğrusu, gözlənilmədən baş verən çətinliklərə üstün gəlmək üçün kiminsə arxaya pul atması anlamında işlənir [21].

La poire est mûre. Bu ifadə *Quand la poire est mûre, il faut qu'elle tombe* atalar sözündən yaranmışdır. Hərfi tərcüməsi : Armud yetişdi, ağacdan düşməlidir. Məcəzi mənası : hadisələr inkişaf edib yetişdikdə, partlayış olmalıdır. Hesab edirik ki, Azərbaycan dilində bu ifadənin ekvivalenti "İrin yetişdikdə deşilməlidir" kimidir. Armud yetişən zaman dadlı olur, ona görə də onu kal olanda deyil, yetişdirib dərmək, səbrlə onun yetişməsini gözləmək lazımdır, yəni *laisser mûrir la poire*, onsuz da yetişmiş armud yerə düşəcək və asanca onu yığmaq mümkündür.

Hər hansı bir işi görmək üçün səbrlə hadisələrin yetişməsini gözləmək lazımdır, yalnız bu halda insan asanca öz istəyunə nail ola bilər [21].

Ne pas promettre poires molles. Nikbinlik, parlaq həyat, həyata nikbin baxışlarla yanaşmaq. Yetişmiş, yumşaq armud vəd etməmək, yəni kiməsə yalan vədlər verməmək. Burada yumşaq armud mənfi mənada, qeyri-adi bir şey, tayı-bərabəri olmayan bir şey kimi başa düşülür. Armud şirinlik simvolu olduğundan *ne pas promettre poires molles* şirin vədlər verməmək anlamını verir.

Əsas mənaları : kobudluq etmək, hədələmək, hədə-qorxu gəlmək. [21; 44]

Croquer la pomme almanı dişləmək - Şirnikmək.

Bu ifadənin mənası bibliya ilə bağlıdır. Bibliyada alma - səhv etmə, günah işləmə meyvəsi hesab edilir. Adəm ilə Həvvaya alma yemək qadağan olunsa da, onlar günah işlədərək alma yedikləri üçün cənnətdən qovulmuşlar [52; 56].

Donner la pomme. Bu ifadənin izahı yunan mifologiyası ilə bağlıdır. Əfsanədə deyilir ki, Discorde şahzadəsi Pöle və Tetisin toyuna dəvət olunmadığı üçün onlardan intiqam alır : o, qonaqların arasına Hesperidlərin bağından dərdiyi və üzərində "ən gözələ çatır" yazılmış bir alma atır. Hera, Afrodita və Afina adlanan şahzadələrin hər biri özünü ən gözəl xanım hesab edərək almanı götürməyə cəhd edir. Bununla da şahzadələr arasında mübahisə yaranır. Şahzadələri sakitləşdirmək Parisə tapşırılır. O, Afina və Heranın ona var-dövlət vəd etmələrinə baxmayaraq ona məhəbbət vəd edən Afroditanı seçir. Afroditanın ucbatından isə Troya müharibəsi

başlayır. Məhz bu səbəbdən "alma vermək" "ayırmaq, seçmək" mənaları kəsb edir. Müasir dövrdə *pomme de discorde* ifadəsi mübahisənin mövzusu mənası da kəsb etmişdir, belə ki, Diskord şahzadəsinin atdığı alma çoxsaylı çəkişmələrin, mübahisələrin yaranmasına səbəb olmuşdur. Müasir mənası : eyni bir cəmiyyətdən olan iki qadından birinin daha gözəl olması barədə mühakimə yürütmək ; seçmək, ayırmaq, üstünlük vermək [53].

Haut comme trois pommes - üç alma hündürlüyündə - alçaqboy.

Bu ifadə uşağa, bəlkə də kiçikboy adamlara əsasən yaranmışdır : budaqda üst-üstə üç alma heç də hündürlük yaratmır, uca demək deyil. Ola bilsin ki, ilk əvvəl *trois pommes* xalq arasında ölçü vahidi kimi işlənən və eyni tələffüzə malik olan *trois paumes* ilə əvəz olunmuşdur. Müasir fransız dilində bapbalaca (uşaq); alçaqboy (adam) mənalarında işlənir [21, 47].

Jeter des pommes cuites - kiməsə kəskin şəkildə öz narazılığını bildirmək ; kimisə söymək ; kiminsə üzünə tüpürmək. Bu ifadə "kiminsə üzünə tüpürmək" mənasında işlənir. Belə ki, bişmiş alma yumşaq olduğundan kiminsə üstünə atan zaman dağılır və yayılır ki, bu da tüpürcəklə oxşarlıq yaradır [21].

Tomber dans les pommes - huşunu itirmək. Xalq danışıq dilində geniş yayılmış bu ifadənin yaranma tarixi dəqiq bəlli deyil. Bəzi tədqiqatçılar hesab edirlər ki, bu frazeoloji vahid köhnə *être dans les pâmes*, ifadəsinin *pâmoison* -la əvəz olunması nəticəsində yaranmışdır (özündən getmə, huşunu itirmə). Yəni *tomber dans les pâmes* sonralar *tomber dans les pommes* ilə əvəz olunmuşdur. Huşunu itirmək ifadəsi əsasən tərəvəzlərin içərisinə yığılmaq ilə assosiasiya yaradır : *tomber dans les choux*, *tomber dans les pommes de terre*, *tomber dans les frites* [21; 47].

Aux pommes - Əla, çox gözəl, çox yaxşı, kamil. Ola bilsin ki, ifadə *la tarte aux pommes* ifadəsindən yaranmışdır [30].

Pour des prunes / pour des nèfles - əbəs yerə papağını günə yandırmaq; heç nə qazanmamaq, boş yerə zəhmət sərf etmək. Tədqiqatçıların fikrincə, bu ifadə « *ne pas valoir pipette* » -dən törəmişdir, yəni pipetkanın tutduğundan da az, heç nə. Bəzən də *ça ne vaut pas chipette*, *ça ne vaut pas un clou*, *un kopeck*, *une cacahuète*, *un radis* kimi frazeoloji vahidlər də bu ifadəni əvəz edə bilər [16].

Pour des prunes. *Gavalı* mənşə baxımından "bəxti gətirmə" və "bəxti gətirməmə" kimi iki bir-birinə əks mənaların simvoludur : *əbəs yerə papağını günə yandırmaq ; heç nə qazanmamaq, boş yerə zəhmət sərf etmək* kimi mənalar isə ikinci səlib yürüşü dövrünə təsadüf edir. Suriyanın Dəməşq şəhəri müharibədə müvəffəqiyyətsizliyə uğrayır, amma şəhər təslim olmur. Səlibçiləri öz padşahlarına hədiyyə kimi şəhərdən yalnız gavalı aparırlar. Yəni döyüşürlər, vuruşurlar, boş yerə, sonda əlləri boşa çıxır, deməli onlar yalnız gavalı üçün vuruşurlarmış. Bu ifadənin ikinci mənası *donner une prune pour deux œufs* (kor qəpiyə də dəyməz, aldım qoz, satdım qoz) və *il aime mieux deux œufs qu'une prune* (soğan olsun, nəgd olsun) kimi atalar sözü də ifadənin sonrakı inkişaf mərhələsində yaranmışdır. *Des prunes !* hiss-həyəcan bildirən ifadə olub yersiz verilən suala istehza ilə yaxud mənfi mənada verilən cavabdır [21].

Prendre une prune. Arqo dilində *la prune* "cərimə" deməkdir. Bu ifadənin mənşəyi tam müəyyən deyil. Bəzi tədqiqatçılar bu sözün mənasının sadə danışıqda işlənən *zərbə, yara* mənalarından irəli gəldiyini söyləyirlər. Amma *la prune* sözünün *yumruq zərbəsi* və bununla bağlı yaranmış *odlu silahdan atılan top zərbəsi* "cərimə" bildirir. Amma bütün tədqiqatçılar bu fikirlə razı deyillər. Belə bir fərziyyə də mövcuddur ki, ola bilsin cərimə sözünün sinonimi *une amende* "l'amande" (badam) sözü ilə eyni tələffüzə malik olduğundan və sonuncu gavalı çəyirdəyinə bənzədiyi üçün analogiya yolu ilə əvvəlcə gavalı çəyirdəyi *amande* adlanır, sonra isə mənanın genişlənməsi nəticəsində gavalı özü *amande* adlanır. Buradan da onun *amende* (*en* ilə yazılan), yəni cərimə (*amande* - *an* ilə yazılan) mənası meydana gəlir [17].

Aux prunes ! Bu ifadə yay fəslinin gəlməsini bildirir, çünki yayda meyvə yığımı başlanır [21].

Les raisins sont trop verts. Bu ifadə *Tülkü və Üzüm* təmsilinə əsasən yaranmışdır. Əl çatmayan, əldə edilə bilməyən bir şey haqqında nifrət və həqarətlə söylənen ifadədir. Bizim fikrimizcə, Azərbaycan dilində *pişiyin əli ətə çatmur, deyir iylənib* atalar sözü bu ifadənin qarşılığıdır [21; 40; 44].

II.2. Tərəvəz adları ilə bağlı frazeoloji vahidlərin yaranma prosesi və semantik inkişaf yolları.

Les carottes sont cuites - vəssalam ; hər şey bitdi, hər şey qurtardı, hər şey əldən getdi, daha cəhd etməyə dəyməz ; heç bir ümid yeri qalmayıb. Tədqiqatçıların fikrincə, bu ifadənin yaranması 1878-ci ilə təsadüf edən *avoir ses carottes cuites* ilə bağlıdır. Mənası "ölüm ayağında olmaq", "saralıb-solmaq" deməkdir. Ölüm ayağında olan adam artıq heç nə haqda fikirləşə bilmir, heç nəyə ümid bəsləmir, çünki ölümün astanasında dayanıb. *Les carottes sont cuites* ifadəsi ilk əvvəllər yaşamağa heç bir ümidi olmayan, ölüm ayağında olan adam haqqında işlənmişdir. Ədəbi əsərlərin dilində isə ilk dəfə 1901-ci ilə işlənməyə başlamışdır. Jorj Kurtölinin bir teatr pyesində «*Bientôt les carottes sont cuites : le mal dégringola dans le pire qui sombra dans l'irréparable* » cümləsində rast gəlinir. Bundan başqa, bu ifadə Aristid Bruanın "XX əsrin arqo sözlərinin lüğəti"ndə işlənmişdir [40]. Bəs nə üçün "les carottes", həm də "cuites" pis əlamət bildirirdi ? Burada müxtəlif fərziyyələr mövcud olmuşdur :

1. Görünüşü baxımından : bişərkən yerkökü öz zahiri əlamətlərini, görünüşünü dəyişir. Bu xüsusiyyət digər meyvə və tərəvəzlərdə də özünü göstərir. Belə olduğu halda bəs nə üçün "kök" ?

2. Être constipé - qəbz olmaq. Alən Rey və Jak Sellar "Le Dictionnaire du français non conventionnel" lüğətində Alain Rey et Jaques Cellard bu ifadəni köhnəlmiş « chier des carottes », "qəbz olmaq" mənasına yaxınlaşdırır [20]. Qəbzlikdən sonra baş verən yüngülləşmə insanda qarın ağrısı verir. Bu hal bəzən ölümlə nəticələnə bilir. Deməli, sonu elə də xoşagələndeyil.

3. Biclilik. Bu ifadə ətrafında başqa bir fərziyyə yuxarıda adı çəkilən lüğətdə « tirer une carotte à quelqu'un » (faire une ruse, une filouterie pour obtenir un avantage au dépend de quelqu'un) kimi izah edilir. Bu o deməkdir ki, bir adamdan bir şey əldə etmək, bir şey qopartmaq istəyəndə çox ehtiyatlı olmaq lazımdır ki, qarşıdakı anlamasın, şübhələnməsin, yerkökünü necə ehtiyatla dartıb çıxarırsan, o tərzdə. Ehtiyatlı olmadıqda yerkökünün başı qopub adamın əlində qalar, kökün yumrusu isə torpağın altında, yerdə qalar. Yerkökü çıxarda bilmədin, deməli hər şey əldən getdi,

heç nəyə nail olmadın, əliboş qaldın. Lüğət müəlliflərinin izahına görə, bir şeyə nail olmaq üçün əlindən gələni edirsən, ehtiyatla hərəkət edirsən, bütün birləşmələri işə salırsan, amma təəssüf, əbəs yerə.

4. Pul ilə bağlılığı. Başqa tərəvəzlərlə müqayisədə yerkökü o qədər də baha olmanışdı : « Ne vivre que de carottes » ifadəsi "yalnız yerkökü ilə dolanmaq", "çox qənaətlə yaşamaq" ifadəsinə uyğun gəlirdi. Buna baxmayaraq, yerkökü - les carottes həmişə ifadələrin tərkibində mənfi mənada, hətta pis mənada işlənmişdir (nəcis mənasında) [27; 50].

C'est cuit ifadəsi *les carottes sont cuites* ifadəsindən törəmiş çoxsaylı digər ifadələrdən biridir. Bir işi bitirib başa çatdırmaq mənasında işlənir. Belə ki, hər hansı qida bişdikdə proses bitir, sona çatır. Bu da hər hansı bir işin sonu, bitməsi deməkdir, yəni bundan o yanısı yoxdur. XVIII əsrdə bu ifadənin mənası genişlənir və artıq *ölüm ayağında olan* mənasını kəsb edir. Bu mənə, hər şeydən əvvəl, ət xörəklərində qarnir kimi işlənən yerkökünün bişməsinin metaforik mənası ilə bağlıdır. Belə ki, ət bişdikdən sonra ona əlavə edilən yerkökü də bişir və elan edirlər : les carottes sont cuites ! Yəni yas üçün stola verilən xörək artıq hazırdır və süfrə başında əyləşmək olar. Bu isə artıq hər şeyin bitdiyini, "olan oldu, keçən keçdi", ölənlər öldü, onu artıq geri qaytarmaq mümkün deyil" metaforik mənanın təzahürüdür. Beləliklə, bu ifadənin mənası sonralar deformasiyaya uğrayaraq "hər cür ümitsiz vəziyyət" mənası ifadə etmişdir. Bu ifadənin semantikasına daha yaxından bələd olmaq üçün ədəbi əsərlərdən gətirdiyimiz cümlələri nəzərdən keçirək.

Marcher à la carotte. Bu ifadənin mənşəyi tarixən uzunqulağın davranışı ilə metaforik mənada bağlıdır. Uzunqulaq hərəkətə gəlsin deyərək ona yerkökü verirlər. Buna bənzər hal : bir kəsin bir işi görməsi üçün ona mükafat və ya şirnikdirici bir şey təklif edilir. Əvəzini alacağı işə razılıq verir. *Marcher à la carotte* ifadəsi *agiter la carotte* kimi tərcümə edilən ingilis ifadəsindən yaranmışdır : "kimsəni özünə tərəf çəkmək üçün ona vədlər etmək" (faire des promesses pour attirer quelqu'un). İngilis dilində bu ifadədə əsas diqqət vəd edilmiş bəxşeyiş kimi yerkökünü cəlb edilir. Fransız dilində bu ifadədən "yerkökü siyasəti" yaranmışdır (la politique de la carotte),

yəni "şirin vədlərlə ələ almaq, bir işi gördürmək", əks təqdirdə "zopalanmaq", cəzalandırılmaq [49 ; 53; 54].

Tirer une carotte. Arqo dilində yerkökü "kimdənsə pul çəkmək məqsədilə edilən yalan" deməkdir (« un mensonge permettant de soutirer de l'argent ». Ən çox işlənən forması isə köhnəlmiş *tirer une carotte* ifadəsidir. Mənşə baxımından bu ifadənin bir-birindən fərqli iki təhlili var : 1. Oyun zamanı (xüsusilə də bilyard oyununda) həddindən artıq ehtiyatlı olmaq. 2. yerkökü formasında bükülüb yığılmış tütün qutusu ; bu formada olduqda qaçaqmalçılar onları sərhəddən asanlıqla keçirə bilirlər. İfadənin digər bir variantı isə *carottes* feilindən düzəlmiş feildir. Polis arqosunda müəyyən artıqla işlənən variant *tirer la carotte* kimisə sorğu-sual etmək, danışmağa məcbur etmək deməkdir [21 ; 27; 28; 49].

Appuyer sur le champignon. Avtomaşının sürətini artırırdıqda, çox yüksək sürətlə sürdükdə deyilir. Avtomobillərlə bağlı bir sıra frazeoloji vahilər mövcuddur : *Appuyer sur le champignon!*, *Faire une queue de poisson*, *Partir sur les chapeaux de roues* və s. Tez-tez işlənən bu tipli avtomobil jarqonlarının özünəməxsus yaranma prosesi vardır [64]. *Appuyer sur le champignon* arqotik ifadə olub XX əsrdə yaranmışdır. Müasir avtomobillərin daxili quruluşundan fərqli olaraq əvvəllər maşınların pedalı baş tərəfində göbələyəoxşar həlqə olan bir ehtiyat hissəsi olmuşdur. Maşının sürətini artırmaq üçün pedala basmaq, sürəti artırmaq *appuyer sur le champignon* ilə ifadə olunurdu. Bu ifadə hal-hazırda məcazi mənada işin gedişatını sürətləndirmək mənasında da işlənir [75].

Bête comme chou. *Faut-il penser que ce pauvre chou est idiot ?* - arqo dilində *le chou* insanın başı və arxası (oturacağı) mənasında işlənir. *Être bête comme chou* – axmaq olmaq, səfeh olmaq, başıboş olmaq. Bu sözün mənası inkişaf edərək genişlənmiş və hazırda "uşaq kimi sadə" mənasında işlənir.

Faire chou blanc. Zərbəsi boşa çıxmaq, müvəffəq olmamaq, əli boşa çıxmaq. Bu ifadənin mənşəyi XVI əsrdə yayılmış "çilik-çilik oyunu" (*le jeu de quille*) ilə bağlıdır. Müasir "bouling" oyununun mənşəyi sayılan, ilk dəfə Kareliyada və Finlandiyanın Rusiya sərhəddində yerləşən rayonlarda sevimli oyuna çevrilmiş "çilik-çilik oyunu"nda əsas qayda belədir : bu oyun üçün nəzərdə tutulmuş çiliklər

hamar stola düzülür və oyunçular müəyyən məsafədən çilikləri yıxmaq üçün ağır şar və ya top dığırdayırlar. Top çiliklərdən birinə dəyub onu yıxanda oyunçu bal qazanır. Əli boşa çıxanda isə uduzur. Bu halda deyirlər : *il a fait chou blanc*, yəni hədəfi vura bilmədi, zərbəsi boşa çıxdı, əli boş qaldı. Bu ifadə *faire coup blanc* ifadəsindən yaranmışdır. Maraqlı burasıdır ki, nə üçün bu məqsədlə işlənən *faire coup blanc* ifadəsi *faire chou blanc* ilə əvəz olunmuşdur (*coup* əvəzinə *chou*). Frazoloqlar zarafatla deyirlər ki, görünür, *faire coup blanc* ifadəsinin üzərinə bitki yağı tökülüb və *coup* sözü *chou* ilə əvəz olunmuşdur (huile sözündə "h" hərfi olduğu üçün) [71]. Başqa bir mənbədə isə göstərilir ki, Fransanın Berry əyalətinin tarixi bölgəsində ənənəvi olaraq danışılan Berrichon ləhcəsində *coup* sözü *chou* kimi tələffüz olunmuş [74]. Bu ifadənin tarixinə dair ikinci fərziyyəyə görə ifadənin mənası *coup blanc* - atılan güllələrin boşa çıxması, hədəfə dəyməməsi ilə izah olunur. Çünki boşa çıxan güllə havada ağ tüstü buraxır ki, bu da *coup blanc* ifadəsinin yaranmasına səbəb olmuşdur [72]. Digər bir fərziyyəyə görə Napoleon dövründə kəndli kütləsi rişxəndlə *chou* adlandırılmış. Beləliklə, *faire chou blanc* ifadəsinin mənası tarixən inkişaf edərək genişlənməmiş və müvəffəq olmamaq, əloboş qalmaq, hər hansı müəssisədə iş qurmağa müyəssər olmamaq, əldən vermək, uğursuzluğa düşər olmaq mənalarını kəsb etmişdir [53].

Chou pour chou. "Obervilye də elə Paris deməkdir". Yəni, Obervilyenin kənd olmasına baxmayaraq orada o qədər kələm əkilər ki, sayca Parisdəki qədərdir. Deməli, bu atalar sözü iki şəxs, iki əşya arasında tam eyniyyət olduğunu bildirir. Azərbaycan dilindəki " hər ikisi bir bezin qırağıdır" ifadəsinə uyğun gəlir. Başqa bir fərziyyəyə görə, qədim fransız dilində *chou pour chou* ifadəsi qarşılıqlı əlaqə bildirirmiş. Daha sonra ifadənin mənası genişlənməmiş və naşirlər tərəfindən nəşr zamanı bir işarənin digərinin əvəzinə işlənməsi" mənasında işlədilməyə başlamışdır.

Faire ses choux gras. Zaman keçdikcə bu ifadənin mənası genişlənərək inkişaf etmişdir. Vaxtilə Orta Əsr fransız dilində bu ifadənin kəsb etdiyi mənə *chou* sözünün "ucuz tərəvəz, kasıb yeməyi" konsepsiyası ilə bağlı olmuşdur. İfadənin təhlilinə əsaslansaq, kələmdən hazırlanmış xörəyə bir qədər yağ əlavə olunsa, xörək daha dadlı olar. Bu isə *faire ses choux gras* ifadəsinin əsl mahiyyətini açmağa imkan

verir : bizə lazım olan şeylərin yalnız bir hissəsi varımızdır, hamısı yox. "Ona bir qədər də yağ əlavə etməliyik". Əslində, yağ sözü metaforik mənada zənginlik bildirir. Eyni ilə Azərbaycan dilində *yağlı adamdır* idiomatik ifadəsi "varlı adamdır, pullu adamdır" demək deyilmi ? Bu mənada fransız dilində başqa ifadələr də var : *faire ses pois au lard, mettre du beurre dans les épinards*". *Faire ses choux gras* frazeoloji vahidinin "öz xeyirini güdmək, fürsətdən öz xeyirinə istifadə etmək" XVII əsrdə meydana gəlmiş mənaları da məhz yuxarıda apardığımız təhlil ilə bağlı olmuşdur.

Jeter ses choux gras. Kvebekdə işlənən bu ifadənin mənşəyi "yağlı kələm" məfhumu ilə bağlıdır. Belə ki, söhbət ispanaq bitkisinə bənzəyən və « əvəlik » adlanan yabanı bitkidən gedir. Əvəlik kasıbların adı qidası olduğu halda, varlılar onu alağ otu hesab edərək bostan bitkiləri arasından çıxarıb ataraq sahəni bu bitkidən təmizləyirmişlər. Beləliklə, *jeter ses choux gras* - xeyirini çölə atmaq - ifadəsinin müasir mənası həmin ifadənin orijinal, ilkin mənasının genişlənməsi nəticəsində yaranmışdır : kasıblardan fərqli olaraq, geniş imkanlara malik olan varlıların bu alağ otuna ehtiyaclarının olmaması. Bizim fikrimizcə, yabanı əvəlik bitkisinin qida üçün yararlılıq baxımından iki növü mövcuddur : qida üçün yararlı olan növü. Buna xalq arasında "yağlı əvəlik" deyilir və qida kimi istifadə edilir. İkinci növü isə yağsız əvəlik - buna bəzən acı əvəlik də deyilir. Əvəliyin bu növü qida üçün yararlı deyil. Çox güman ki, *leter ses choux gras* ifadəsinin məna genişlənməsində bu faktorun da rolu olmuşdur.

Ménager la chèvre et le chou. Azərbaycan dilində bu ifadə, bizim fikrimizcə, *nə şiş yansın, nə kabab* deyiminə uyğun gəlir. *Ménager la chèvre et le chou* ifadəsinin hərfi tərcüməsi belədir : keçini də, kələmi də yola vermək, həm keçinin, həm kələmin qayğısına qalmaq, həm keçinin, həm kələmin toxunulmazlığını təmin etmək. Bu frazeoloji vahidin tarixi inkişafı və mənasının genişlənməsi XVIII əsrdə yaranmış və uşaqları düşünməyə təhrik edən nağıl formalı tapmaca ilə bağlıdır : bir adam bir canavar, bir keçi və bir kələmi qayıqla çaydan digər sahilə keçirməlidir. Amma qayıq çox kiçik olduğundan onların hər üçünü eyni zamanda apara bilmir. Canavarı sahilə qoyub keçi ilə kələmi digər sahilə aparıb qoymalı, sonra qayıdıb

canavarı aparmalıdır. Bu müddət ərzində keçi kələmi yeyə bilər. Əgər canavarla keçini birgə sahilə düşürdüüb kələmi aparmaq üçün geri qayıtsa, canavar keçini yeyə bilər. Onların hər üçünü sağ-salamat digər sahilə aparmaq üçün bu adam nə etməlidir ? Bu halda kişi əvəlcə yalnız keçini digər sahilə qoyur, bilir ki, canavar kələmi yeməz. Sonra isə qayıdıb canavarla kələmi birgə aparır və onların hər üçü toxunulmaz, sağ-salamat qalır. Qeyd edək ki, bu nağıl-tapmaca Azərbaycan dilində də mövcuddur. Amma bizim variantda *kələm* əvəzinə *ot* işlənmişdir. İfadənin əsas mənaları : bir-birinə zidd olan mənafeləri düzgün idarə etmək, yerbəyer etmək ; bir-birinə zidd olan iki adamı, iki tərəfi razı salmaq ; heç birinin tərəfini saxlamada bir-birinə əks olan iki iki cəbhəni barışdırmaq.

Planter ses choux. XVI əsrdə *planter ses choux* ifadəsi "özünə istirahət vermək", "istirahət etmək" mənasında işlənirdi. XVII əsrin sonunda ifadənin mənası dəyişərək "kimisə öz işindən məhrum etmək", "kimisə işdən çıxartmaq" mənası kəsb edir (*envoyer quelqu'un planter ses choux* - göndər getsin kələmini əksin). Bu ifadənin mənası hüquqi amillərlə də bağlıdır : məhkəmənin qərarı ilə kimisə yaşamaq üçün kəndə göndərməyə məcbur etdikdə deyirlərmiş : *göndərdilər getsin kənddə kələmini əksin*. Hər iki halda şəhər ilə kənd arasındakı fərq iş ilə şəxsi həyatın fərqi göstərir : *planter ses choux* ifadəsi fəal həyat tərzinin, peşə sahəsində karyeranın dayanmasını və ruh düşgünlüyünü, baş qatmaq üçün məcburən bağda-bağçada qurdalanmağı ifadə edir [21 ; 22; 27, 53].

S'y entendre comme à ramer des choux. Düşünə bilməmək, düşünmə qabiliyyətinə malik olmamaq. İfadənin mənası : özündən lazımsız iş quraşdırmaq. Hamıya məlumdur ki, böyüyüb boy atmaları üçün yalnız sarmaşan bitkilərə, o cümlədən üzüm meynələrinə çardaq düzəldilir. Kələm kimi bitkilərə bu cür dirək və ya çardaq, talvar lazım deyil. Kələm də sonunculardandır [21, 22].

Mənası : 1. bir işi görməyə necə başlamaq lazım gəldiyini bilməmək ; 2. heç nə eşitməmək ; 3. heç nə görməmək.

Une feuille de chou. İfadənin mənası *pis keyfiyyətli qəzet* deməkdir.

Bu ifadə ilk dəfə 1860-cı illərdə yerli mətbuatlar tərəfindən dərc edilən, yalnız yerli xəbərləri əks etdirməklə bir neçə səhifədən ibarət *pis keyfiyyətli*, maraqlı olmayan

qəzetlər haqqında deyilirdi [29]. "Dictionnaire des expressions françaises"də [30] bu ifadəni journal insignifiant ; torchon ; guenille ; chiffes ; canard ; serpillière ; journal de mauvaise qualité adlandırır. XIX əsrdə yaranmış bu ifadənin mənşəyi *chou* (kələm) sözünün məcazi mənası (pis, aşağı, mənasız, dəyərsiz, ağılsız) ilə bağlı olmuşdur. Bəs nə üçün bu mənalar məhz *chou* (kələm) ilə bağlı olmuşdur ? Yuxarıda bir sıra tərəvəzlərlə düzəlmiş frazeoloji vahidləri araşdırarkən qeyd etdiyimiz kimi, tarixən Fransanın əhalisi əsasən kəndli kütləsindən ibarət olmuşdur və onların qəbul etdiyi qidaların əsasını tərəvəzlər, xüsusən də kələm kimi ucuz tərəvəzlər təşkil etmişdir. Bu baxımdan kələm fransız əhalisinin əksəriyyətinin xörəyinin əsas tərkib hissəsi olmuşdur. Kələm ucuz, o qədər də dəyəri olmayan qida növü hesab edildiyindən kəndlilər bu tərəvəzi metaforik mənada az dəyəri olan, mənasız şeylər ilə müqayisə edirdilər.

Rond comme une citrouille. *Rond* sifəti xalq dilində məcazi mənada "sərxoş" mənasında işlənmişdir [63]. *Rond* sifətinin digər mənaları "dəyirmi", "yumru" (top kimi yumru və s.) kimi təqdim edilir. Bu sifətin həqiqi mənası aydındır, bəs məcazi mənada işlənmiş "sərxoş" sözünün bu sifətlə hansı əlaqəsi var ? *Souïl* (sərxoş) sözünün etimologiyasını nəzərdən keçirək. *Souïl* sözü mənşə baxımından latın dilinin *satur* sözündən əmələ gəlmişdir. Satur XII əsrdə "yeyib doymuş, tox adam" mənasında işlənirdi. XVII əsrdə bu söz daha bir mənə kəsb edərək "yaşamaq üçün lazım olan, hətta lazım olduğundan da artıq hər şeyə malik olan adam" mənasını bildirmişdir. *Rond* sifəti isə "sərxoş" mənasından əlavə lazım olduğundan artıq yeyib içən və nəticədə qarnı şişən adamlara da şamil edilir. Beləliklə, *rond* sifəti *souïl* sifətinin sinoniminə çevrilir [60; 63].

Boire comme un plant de courge (boranı, balqabaq növü). Bu ifadə bölgələrdə işlənir və balqabaq bitkisinin becərilməsində sudan çox istifadə edilməsini bildirir : balqabaq kimi çox su içmək. Bu ifadə habelə analogiya nəticəsində həddindən artıq spirtli içki qəbul edən insanlar haqqında da işlənmişdir [47; 49; 60].

(Faire la) Course à l'échalote. Bu ifadənin yaranması haqqında dəqiq tarix yoxdur, amma ilk məlumatlar 1930-cu illərə təsadüf edir. Bu ifadənin əsas diqqəti

cəlb edən xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, *échalote* (uzunsov soğan) fransız xalq danışığı dilində insanın oturacağı (les fesses) mənasında işlənən *oignon* (adi baş soğan) sözünün əvəzində işlənmişdir. Belə ki, insanın oturacağı analogoya baxımından soğan formasında olur. Sonralar *la course à l'oignon* ifadəsi zarafatla *la course à l'échalote* ilə əvəz olunmuşdur. *La course* - qaçış isə belə izah olunur : kimsə onu keçmək istəyən başqa bir adamın arxasından və yaxalıqından tutaraq dartır, onu ötüb keçməyə cəhd edir. Arxa tərəf isə analogiya ilə soğanla oxşarlıq təşkil etdiyindən sonralar *la course à l'oignon* ifadəsi zarafatla *la course à l'échalote* ilə əvəz olunmuşdur. Müasir fransız danışığı dilində *la course à l'échalote* ifadəsinin mənası genişlənmiş və siyasi məna kəsb etmişdir : qalib gəlmək üçün bütün vasitələrdən istifadə edən namizədlər haqqında deyilir [22].

Mettre du beurre dans les épinards. Bu ifadənin mənşəyi maliyyə sahəsi ilə bağlıdır : *adam ispanağa yağ qatır* ifadəsi "adam daha çox pul qazanır və gəlirini artırır" anlamını verir. İspanağa yağ qatmaq ilə pul qazanmağın əlaqəsi nədir ? : 1. yağ elə yağlı bir qidadır ki, onu hər cür yeməklərə, o cümlədən ən sadə xörəklərə qatanda qidalara vacib, əhəmiyyətli enerji verir ; 2. yağ, hər şeydən əvvəl, bahalı qida növüdür və hamı üçün əlçatan deyil. Buradan da belə bir metafora yaranır : çox da dadlı olmayan ispanaq iqtisadi baxımdan baha olmadığı üçün hamı ondan istifadə edə bilər və istifadəsi zamanı ona dad vermək üçün yağ qatılmalıdır. Bu isə "öz həyat tərzini yaxşılaşdırmaq məqsədilə vacib maliyyəyə malik olmaq lazımdır" anlamını verir. Qeyd etmək lazımdır ki, yağın zənginlik və dad simvolu olması barədə bir sıra frazeoloji ifadələr mövcuddur : *faire du beurre* (qanundankənar yollarla gəlir əldə etmək, rüşvət almaq), *l'assiette du beurre* (gəlir mənbəyi), *vouloir le beurre et l'argent du beurre* (əldə etmək məqsədilə yağı satmaq və həm də əldə etdiyi pulu da, yağı da özündə saxlamaq) [27 ; 53 ; 58].

Plat d'épinards. Rəssamlıqda peyzajın hər hansı bir tərəvəzlə vəhdəti mövzunu sırf qidaladır, onu qidanın təsviririnə çevirir. Məhz buna görə də *plat d'épinards* ifadəsi arqo dilində "çöldə rast gəlinən mal nəcisi" anlamını verir. Tarixən ifadənin mənasının ikişaf edərək genişlənməsi sayəsində *plat d'épinards* ifadəsi aşağıdakı mənaları kəsb etmişdir : yalnız yaşıl rənglə çəkilmiş pis rəsm əsəri

[49] ; yaşıl rəngin üstünlük təşkil etdiyi təbiəti əks etdirən rəsm əsəri; təbiət təsvirini əks etdirən pis rəsm əsəri.

Faire le fayot (haricot). Bu ifadə tarixən hərbi dəniz arqosu əsasında yaranmış və get-gedə mənası genişlənmişdir. 1833-cü ildə *fayot* sözü orduya səfərbər edilmiş kiçik zabit anlamını verirdi. Fayot (lobya) habelə uzun müddət xarab olmaması, keyfiyyətli qalması xassəsinə malik olduğu üçün dənizçilərin qidasını təşkil edirdi. Hərbçilər bu qidانی sevmirdilər. Nəhayət, dənizçilər özlərindən vəzifəcə yüksək məmurlara yaltaqlanan dənizçi yoldaşlarını həqarətlə *fayot* adlandırmağa başladılar. Zaman keçdikcə bu söz *lobya* mənasını tamamilə itirir və yalnız xoşagəlməz davranış, yaltaqlıq mənası bildirməyə xidmət edir. *Faire le fayot* (yaltaqlanmaq) ifadəsinin işlənmə sahəsi də genişlənir : hal-hazırda yalnız hərbi dəniz sahəsində deyil, habelə məktəb və iş sahəsində də geniş işlənir [27; 28; 53].

C'est la fin des haricots ! XX əsrin əvvəllərindən danışıq dilinə daxil olmuş bu ifadə əsasən iki mənada işlənir : 1. hər şeyin sonu ; 2. bütün ümidlərin puç olması, məhv olması, yoxa çıxması. Bu ifadənin yaranması və işlənməsinə dair bir sıra mülahizələr mövcud olmuşdur. Bunları nəzərdən keçirək. Deyilənə görə, lobyа o qədər də sevilən qida olmamışdı, buna baxmayaraq onun istifadəsinə maliyyə ayrılırdı. Hətta belə bir deyim mövcud idi : Lobyа da yoxdursa, deməli heç nə yoxdur. Digər bir istinad hərbi dəniz donanması ilə bağlıdır. Belə ki, lobyа ilə dəniz hərbciləri arasında bir bağlılıq olduğu deyilir. Bundan əvvəl göstərdiyimiz *faire le fayot* ifadəsində olduğu kimi, dəniz donanmasının qida ehtiyatında uzun müddət xarab olmadan saxlanılma xassəsinə görə lobyа qiymətləndirilirdi və gəmilərdə böyük miqdarda lobyа ehtiyatı olurdu. Dənizçilər hesab edirdilər ki, əvvəlcə gəmidəki tez xarab olan qida ehtiyatlarını, məsələn, təzə qidaları, quru peçenyeləri, duza qoyulmuş və hisə verilmiş yeməkləri yeyib qurtarmaq, sonda isə lobyanı sərf etmək lazımdır. Lobyа da qurtardısı, deməli, vəssalam, artıq yeməyə heç nə yoxdur. Sonuncu fərziyyəyə görə XX əsrin əvvəllərində qumar oyunu zamanı puldan deyil, quru lobyadan istifadə edilirmiş. Oyun bitdikdə *C'est la fin des haricots !* deməklə oyuna son qoyulmuş. Sonralar ifadənin mənası genişlənərək digər mənalar da kəsb etmiş və o cümlədən, "kritik vəziyyət, bütün ümidlərin puç olması, vəziyyətin son

həddə çatması, bundan sonra heç nəyə ümid bağlamamaq" mənalərini da kəsb etmişdir [64]. Başqa bir fərziyyəyə görə, südverən inəklərin yemi qıt olan zamanlar onları lobya ilə qidalandırırırmışlar. Lobya qurtardıqda isə başqa yem olmadıqda "lobya da bitdi, qurtardı", yəni "heyvanların qidası yoxdur" deyirdilər [29]. Yuxarıda deyilənlərdən belə nəticəyə gələ bilərik ki, nèfle (əzgil), datte (xurma) kimi lobya da dəyərsiz qida növünə aid edlirdi. *Travailler pour des haricots* məhz bu mənada işlənmişdir. Arqo dilində *le haricot l'orteil* (ayaq barmağı) sözünün sinonimi kimi işlənmişdir. *Courir sur les haricots* ifadəsi var-yoxdan çıxmaq, müflisləşmək mənasında işlənir [53].

Courir sur le haricot. Bu ifadənin danışıq dilinə daxil olması XIX əsrin sonlarına təsadüf edir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, ifadənin mənası *courir* feilinin mənası ilə bağlıdır. Bu feil ifadənin tərkibində təsirsiz feil kimi deyil təsirli feil kimi (*courir sur qch*) müflisləşdirmək mənasında işlənmişdir. *Courir* feilinin *haricot* ilə frazeoloji birlik yaratması isə *haricoter* (müflisləşdirmək, var-yoxdan çıxartmaq) feilinin mənası ilə bağlıdır. Digər tərəfdən isə, arqo dilində *haricot* (lobya) *orteil* (ayaq barmağı) mənasında işlənmişdir. Buradan da *courir sur le haricot* (hərfi tərcüməsi : kiminsə ayaq barmağını basmaq, tapdalamaq) ifadəsi yaranmışdır. Digər bir interpretasiyaya görə bu ifadənin yaranmasında *lobya* sözü ilə *baş* sözünün assosiasiyası rol oynamışdır : bu təqdirdə ifadə *marcher sur la tête de qn* kimi ifadə olunmalı idi. Amma arqo dilində bu ifadə *marcher sur le haricot* ifadəsindən sonra yarandığı üçün mənşə hesab edilə bilməz [21 ; 22; 47; 49; 53].

Avoir du sang de navet. Bu frazeoloji vahidin yaranmasında şalğamın rəngi əsas rol oynayır : ağ turpun qanı olsaydı, o da ağ olardı. Bildiyimiz kimi, qanın qırmızı olması qoçaqlıq, ağa rəngə çalması isə qorxaqlıq, ürəksizlik əlamətidir. Bu baxımdan, *avoir du sang de navet* ifadəsi Azərbaycan dilində "qanı qaçmaq", "rəngi qaçmaq" (qorxudan) anlamını verə bilər [47 ; 52; 53].

Misal :

- Vous avez donc du sang de navet dans les veines, vous autres, les intellos, que vous n'avez pas été capables de défendre vos femmes ? (Fontenaille E., L'homme qui haïssait les femmes, 2011)

Quel navet! Mənasız, çox keyfiyyətsiz film haqqında deyilir: Bu ki, zibildir! Mənyinə görə *navet* sözü bayağı, xoşagəlməyən, çox da sevilməyən, dadsız tərəvəz hesab edilmişdir. *Navet*, sözün əsl mənasında *mauvais (pis)* sözünün sinoniminə çevrilmişdir. Bu isə pis mənalı ifadələrin, o cümlədən *quel navet!* ifadəsinin yaranmasına səbəb olmuşdur. Bir qədər də tarixinə getsək, *navet* (şalğam, ağ turp) Orta Əsrlərdən bəri çoxyeyilən tərəvəz olub gündəlik qida məhsullarının əsasını təşkil etmiş, bütün il boyu ailələrin qida tələbatını ödəmişdir. Bununla belə bu tərəvəz bütün ifadələrin tərkibində pis mənada işlənmişdir. Bunun səbəbini aşağıdakı kimi izah etmək olar :

1. Bütün il boyu qəbul edilən qida kimi mövcud olsa da, müəyyən vaxtlarda bərk, acı və s. kimi qiymətləndirilmişdir.

2. Əsas qida növü kimi heç də baha olmamış, elə də dəyəri olmamışdır. Bu da kasıblığın əlaməti olub kasıblıq simvoluna çevrilmişdir.

3. Qabığının ağ rəngdə olması bu qidaya qarşı elə də maraq oyatmamış, maraqsız tərəvəz hesab olunmuşdur.

XIII əsrdə ağ turp baha olmadığı üçün mətbəxdə gündəlik istifadə olunan qidaya çevrilmişdir. Elə bu səbəbdən də məcazi mənada metafora kimi dəyərsiz şeylər *navet (turp)* adlandırılırdı və hörmətsiz sayılırdı. XIX əsrdə heykəltəraşlıq emalatxanalarında bacarıqsız, maymaq adamlar, istedadsız heykəltəraşlar *navet* adlandırılırdı. Amma bu ifadənin əsl metaforik mənası XVIII əsrdə yaranmışdır. Apollonun uzun müddət kamillik simvolu sayılan və Romanın Belveder bağında yerləşən qədim heykəlini gənc rəssamlar keyfiyyətsiz bir əsər hesab edir və onu *soyulmuş turp* (« le navet épluché ») adlandırıdılar. Buna əsas isə heykəlin əzələsiz, rənginin hamar formada və ağ olmasında görürdülər. Belvederin Appolonu turpaoxşar əlamətləri ilə birlikdə 1798-ci ildə Napoleon tərəfindən Fransaya gətirilmişdir. Bu dövrdən sonra Fransada pis, keyfiyyətsiz rəsm və heykəltəraşlıq əsərləri *navet (turp)* adlandırılmağa başladı. 7-ci incəsənət növü hesab edilən kino filmlərinin çəkilişi vüsət aldıqdan sonra bu peyoratif metafora xoşagəlməyən, mənasız filmlərə də şamil edildi [27, 264-265].

Se tenir en rang d'oignons – düzgün cərgələrlə sıralanmaq, düzgün cərgə təşkil etmək. Çox sayda adam bir cərgədə, bir xətt üzrə sıra ilə qaydalı şəkildə düzüləndə işlədilir: elles sont alignées «en rang d'oignon», yəni soğan kimi cərgəyə düzülmüşlər. Yeri gəlmişkən qeyd etmək lazımdır ki, bu halda Azərbaycan dilində "muncuq kimi sıraya düzülmək" ifadəsi işlənir. Bu ifadənin tarixi Uazda (l'Oise) yerləşən Ognon sarayının adı ilə adlandırılan baron Ognon (soğan) ləqəbli Artus dö la Fonten Solaronun adı ilə bağlıdır [36]. Bəzi mülahizələrə görə, XVI əsrdə (1576-cı ildə) Baron Ognon şənlik gecələri, bayramlar təşkil etməyi və dəvət etdiyi qonaqları onların ictimai vəzifələrinə görə oturtmağı xoşlayırmış. O vaxtdan etibarən yumor mənalı bu ifadə yaranmışdır. Sonralar ifadə deformasiyaya uğramış və baronun adı - xüsusi isim olan Ognon - oignon - soğan ümumi ismi ilə əvəz olunmuş və sözə "i" hərfi artırılmışdır. Qeyd edək ki, ləklərdə soğan bitkisi səliqəli sıralarla cərgələnir. Soğanın bu xüsusiyyəti də bu ifadənin metaforik mənasının yaranmasına səbəb olmuşdur. Digər bir fərziyyəyə görə, kəndlilər yetişmiş baş soğanları toplayıb yığan zaman qurudub saxlamaq məqsədilə onlardan asma hörük düzədirlər. Bu prosesdə hörüyə əvvəlcə iri soğanlar, sonra isə nisbətən xırdalar, lap sonda isə ən kiçik soğanlar cərgə ilə düzülürmüş [53]. Bu lüğətdə *se tenir en rang d'oignons* ifadəsi ilə bağlı digər maraqlı bir rəvayət də qeyd edilir. Henrix Gurdon de Gönuyak (Henri Gourdon de Genouillac) 1868-ci ildə nəşr edilmiş *Les Mystères du blason, de la noblesse et de la féodalité* adlı əsərində bu ifadənin başqa bir mənasın qeyd edir : əslən Pikardiyadan olan Artus dö la Fonten, baron Ognon (bu sözdə "i" hərfi yoxdur) Vyana və Konstantinopol şəhərlərinə səfir təyin edilir, sonralar isə II Henrixin hakimiyyəti dövründə sarayda təşkil olunan təntənəli mərasimlərə rəhbər təyin edilir. Öz həmyerliləri ilə fəxr edən Pikardiyalılar Parisə gəlib bu mərasimlərdə iştirak etdikcə deyirmişlər : Qoyun eləsin bu işləri, soğan kimi cərgədə durmaq istəyir (*Laissez-le faire, il veut se mettre au rang d'Oignon*) [22, 47; 49].

Être aux petits oignons. Özünü həddindən artıq diqqətli, uzaqgörən kimi göstərmək. Mətbəx baxımından, bu ifadənin o qədər də sirli mənası yoxdur. Belə ki, hər hansı xörəyi sevə-sevə hazırlayanda ona çox diqqətlə xırda doğranmış və yağda

qızardılmış soğan əlavə edilir, buradan da *préparer un plat aux petits oignons* ifadəsi meydana gəlir. Get-gedə ifadənin mənası genişlənir və XIX əsrdən etibarən başqa mənalar da kəsb edərək xüsusi diqqət və qayğı ilə hazırlanan bir şey mənası kəsb edir [70]. *Être aux petits oignons* ifadəsinin *oignon* yaxud *ognon* ("i" hərfi olmadan) işlənməsi də etimolojistlərin marağına səbəb olmuşdur. Digər tədqiqatçıların fikrincə *aux petits oignons* peyoratif mənə daşıyır və metaforik mənada ləklərdə sıx əkilmiş, acı dadlı, gözyaşardıcı mənə bildirməklə yuxarıda təqdim etdiyimiz mənənin tam əksini bildirir. Amma istehza ilə işlənən bu mənə özünə əsas tapmamış və fransız dilinin ifadələr lüğətlərində tam əksini tapmamışdır.

Misal : Ça nous fait rendre l'air, sans compter que nous aimons la pêche à la ligne. Oh ! Mais là, nous l'aimons comme **des petits oignons**. (G. de Maupassant : Le trou) [21].

Traiter quelqu'un aux petits oignons. Kiməsə xüsusi münasibət bəsləmək mənasında işlənir. Şübhəsiz, bu ifadənin mənşəyi yaxşı, diqqətlə, sevə-sevə hazırlanan xörəklə analogiya nəticəsində yaranmışdır. Bu ifadənin sinonimi *alma* ilə yaranmışdır.

Il y a de l'oignon. Bu ifadə soğanın gözyaşardıcı xassəsi ilə əlaqədar yaranmış metaforadır. Xalq danışıq dilində "pis zarafat, pis iş, imtina" mənalarında işlənir. Il l'a eu dans l'oignon - zibilə düşdü, aldı, pis vəziyyətdə qaldı; uduzdu ! [44, t. II, s.217].

S'occuper de ses oignons. Trésor de la langue française informatisé qeyd edir ki, arqotik dildə soğan "anus, yoğun bağırsağın qurtaracağı" mənasında işlənir. Cəm halda isə (les oignons) "insanın arxası, oturacağı" deməkdir. *S'occuper de ses oignons* ilə *s'occuper de ses fesses* eyni mənə kəsb edir və "get öz işinlə məşğul ol", daha kobud ifadə kimi desək "burnunu başqasının işinə soxma" deməkdir. Dictionnaire du français non conventionnel lüğətində "soğan" sözünün mənası "kiminsə özünə məxsus işi" kimi izah edilir. Lüğətdə ingilis dilindəki *know your onions* ifadəsinə istinad edilir və qeyd edilir ki, ABŞ-da soğanın bir neçə növü becərilir və bu növləri bir-birindən fərqləndirmək çox çətin olduğundan *s'occuper de ses oignons* ifadəsi "sən get öz soğanlarını ək" anlamını verir. Kəndlilərin

danışığında isə bu ifadə sadəcə olaraq *occupe-toi de ton jardin* - get öz bağ-bağçanla məşğul ol - deməkdir [28]. Həmin lüğətdə qeyd edilir ki, soğan əkib becərmək qadınların gəlir yeri, gəlir mənbəyi olmuşdur. Belə ki, qadınlar soğanı becərdikdən sonra bazarda onların satışı ilə məşğul olurdular. Kişilər isə hesab edirlər ki, bazarda soğan satmaq kişi işidir. Qadınlar isə onları əkib-becərməklə məşğul omalıdırlar. Ona görə də onlar öz arvadlarına *occupe-toi de tes oignons* deyirmişlər, yəni *sən get öz soğanını ək, get soğan əkməklə məşğul ol, bazar sənlik deyil*. Amma bu variant o qədər də inandırıcı deyil. Bu ifadənin əsas mənası "soğan" sözünün *se mettre en rang d'oignon* ifadəsi ilə bağlılığıdır. Yəni də həmin lüğətdə qeyd edilir ki, *ce n'est pas votre oignon* "ce n'est pas votre rang" deməkdir. *Il y a de l'oignon* ifadəsində soğan gizli bir işin olmasına işarə edir. Bizim fikrimizcə, bu ifadə Azərbaycan dilində "torbada pişik var" ifadəsinə uyğun gəlir [21 ; 22; 28; 47].

***Jeter le froc aux orties* - tumanını gicitikanlığa atmaq.** Bu ifadənin əsasını təşkil edən *le froc* sözü yun ip deməkdir və qədim latın dilindəki *froccus* və sonralar latın dilində formalaşmış *floccus* sözündən əmələ gəlmiş və din xadimlərinin geyimini bildirir. *Prendre le froc* yaxud *Porter le froci* ifadələr "din xadiminə çevrilmək, din xadimi olmaq" deməkdir. *Orties* (gicitikan) sözünün bu ifadə ilə əlaqəsi isə belə izah edilə bilər ki, rahiblər işdən çıxarıldıqdan sonra sürətlə qaçaraq yol boyu şalvarlarını çıxarıb evlərin divarlarının dibində və tarlaların kənarlarında bitmiş gicitikan kolluqlarına atarlarmış. Sonralar bu ifadənin mənası daha da genişlənmiş və kiminsə öz peşəsindən imtina etməsini, yaxud başladığı bir işi qurtarmasını bildirmək üçün işlənmişdir. Müasir fransız dilində bu ifadə dini qulluğa xitam vermək, dini qulluqdan imtina etmək, öz işindən çıxmaq, peşə sənətinə xitam vermək, peşəsini tərk etmək mənalarında işlənir [21; 49].

(Faut pas) pousser mémé dans les orties. Bu ifadə XX əsrdə yaranmışdır. Mənası : atlamaq, itələməmək, yıxmaq. İfadənin *dans les orties* (gicitkanlığa) hissəsi isə frazeoloji vahidin mənasını gücləndirmək və daha təsirli etmək məqsədilə sonralar əlavə olunmuşdur. Yəni gicitikan həddindən artıq bədəni dalayan bir bitki olmasını nəzərə alaraq *nənəni gicitikanlığa atmaq olmaz, atmamaq*. Bu isə narazılıq, hiddət, nifrət, etiraz və s. bu kimi narahatlıq və əsəbilik bildirmək üçün işlədilir [21

; 49; 53]. *Jeter qch aux orties* - imtina etmək, istəməmək, bir şeyi atmaq, tullamaq, qımcırlamaq (danışiq dilində) [44, t. II, 242].

Avoir de l'oseille. Pullu adamlar haqqında deyilir. Arqo mənşəli bu ifadə *avoir du blé* ifadəsində olduğu kimi pulu olmaq, varlı olmaq, zəngin olmaq deməkdir və *oseille* sözünün mənşəyi ilə bağlıdır. Dil tarixçilərinin fikrincə, *os* - sümük sözü *oseille*-dən əmələ gəlmişdir. *Os* isə ticarətdə dəmir pulu əvəz edirmiş. XIX əsrin ortalarından etibarən fransız dilində işlənməyə başlayan bu ifadə *os -sümük* sözünün kiminsə fantaziyası əsasında deformasiyaya uğraması, bununla da *pul* sözünü əvəz etməsi nəticəsində yaranmışdır [35]. Sonralar ifadənin işlənmə dairəsi genişlənmiş və sadə danışıda işlənən *la faire à l'oseille à qn* (aldatmaq) ifadəsi yaranmışdır [44, t. II, 243].

Espèce de patate ! Mübahisə, dava-dalaş, bir-birini təhqir edən zaman işlədilən ifadədir. Mənası : *zibilin biri zibil, axmaq, başıboş, heyvərə, qanmaz, vecsiz !, morda* [44, t. II, 295]. *Patate* sözü *pomme de terre* (kartof) sözünün danışiq dilində işlənən forması olub "şirin kartof" deməkdir. İlk dəfə Cənubi Amerikada Peruda yabanı bitki kimi bitirmiş. Kartofu "papa" adlandıran inklər onu XIII əsrdən etibarən tərəvəz kimi əkib-becərməyə başlamışlar. Kolumb Amerikanı kəşf etdikdən sonra kartof Avropaya yayılmışdır. *Patate* sözü ilə işlənən frazeoloji ifadələrin müxtəlif mənə kəsb etməsi kartofun formasına görə metaforik mənada insanın başına bənzədilməsidir. Məhz *espèce de patate !* (səfeh, sarsaq, gic, axmaq, morda, heyvərənin biri heyvrə) bu mənada dilə daxil olmuşdur. Fransız danışiq dilində *patate* bir qədər sadələvh adamlara deyilir. Məsələn, *un tel est une patate ! Filankəs nə sadələvh adamdır !* Amma *patate* sözünün mənası get-gedə genişlənmiş və bir sıra affektiv mənəli frazeoloji vahidlər yaratmışdır. Bunlardan bəzilərini nəzərdən keçirək :

Avoir la patate. "Yumruq zərbəsi" mənasını bildirən bu ifadə idman və döyüş leksikasından götürülmüşdür. *Avoir la patate* boksçunun yaxşı gücə, qüvvəyə malik olmasını, oyun zamanı çevikliyi bildirir. Sonralar ifadənin mənası genişlənərək əqli, zehni keyfiyyətlər bildirmişdir : başı yerində olmaq, başı yaxşı işləmək. Daha sonra ifadənin mənası bir qədər də genişlənərək həyat eşqi olmaq, yaxşı görkəmi

olmaq, keyfi kök olmaq və s. kimi yaşam tərzi ilə əlaqədar mənalar ifadə etmişdir [30]. Bu mənaların yaranması və xalq dilində yayılması kartofla insanın başının eyni formada, dəyirmi, kartof formasında və s. olmasıdır. XX əsrdən etibarən yaxşı əhval ruhiyyəsi olan, başı yerində olan adam haqqında *elle a une bonne tête* əvəzinə *elle a une bonne patate* işlənir. Qeyd etmək lazımdır ki, *avoir la patate* ilə *avoir la pêche* ifadələri sinonim frazeoloji vahidlərdir və sonuncu ifadə də *avoir la patate* ifadəsinin mənasını verir. Bu ifadələrin işlənməsi isə regional xarakter daşıyır. Məsələn, Kvebekdə *J'ai la patate !* ifadəsi nadir hallarda işlənir, çünki bu ifadə *avoir le chou* ifadəsinə sinonim olmaqla daha çox mənfi mənada işlənir : *être dans les patates* ifadəsi *avoir le moral dans les chaussettes* deməkdir. Bu isə Azərbaycan dilində *ağlı topuğunda olmaq* deməkdir.

Patate sözü ilə bir sıra frazeoloji vahidlər mövcuddur. O cümlədən :

En avoir gros sur la patate. İfadənin sinonimi *en avoir gros sur le cœur* ifadəsi üç mənada işlənir : 1. çox qəmli-kədərli olmaq, qəm-qüssəyə qərq olmaq ; 2. küsmək, incimək; 3. təəssüf etmək, hefsilənmək.

Mettre une patate – zərbə vurmaq, yumruq vurmaq ; topu döyəcləmək, topla oynamaq.

Lâche-pas la patate ! – Luizyanada və Kvebekdə danışılan fransız dilində işlənərək kiməsə ürək-dirək verən zaman, ruhlandırın zaman deyilir. Sinonimi *Tu en es capable, tu vas y arriver !* – Sən bu işi görmək iqtidarındasan, bacaracaqsan, əlindən qoyma !

Faire patate – uğursuz olmaq, uğursuzluğa düşər olmaq, qisməti olmamaq, bəxti gətirməmək.

Se renvoyer (ou se refiler) la patate chaude – bir-birinə maneçilik törətmək; bir-birinə badalaq qurmaq ; topu bir-birinə atmaq. Sonuncu təzə ifadədir və 1970-ci illərdə Kvebekdə, 1990-cı illərdə isə Avropada köhnə ingilis *to drop something like a hot potato* ifadəsinin kalkası kimi danışılmağa daxil olmuşdur.

Être gros comme une patate. İfadə bədən çəkisi normadan çox artıq olmaq, yekəpər olmaq mənasında işlənir : zırpı, kök, şişman [53].

Refiler la patate chaude. Bu ifadə ilk dəfə Amerikada *to drop like a hot potatoe* (kartof çox isti olduğu üçün adamın əlini yandırır və yerə salırsan) formasında mövcud olmuşdur. Bu mənə başqa hadisələrə də aid ola bilər : bir işin öhdəsindən gələ bilməyəndə ondan əl çəkirik və başqalarının öhdəsinə buraxırıq. [48; 49; 53]. Müasir fransız dilində bu ifadə çətin işdən boyun qaçırmaq, bir işdən, bir şeydən canını qurtarmaq, işi başqalarının öhdəsinə buraxmaq mənalarında işlənir.

Manger les pissenlits par la racine – insanın ölməsi, torpağa basdırılması (hərfi tərcüməsi: zəncirotunu kökündən yemək) deməkdir. Bu ifadə XIX əsrdən etibarən geniş işlənməyə başlamışdır. Ölümün zəncirotu ilə hansı əlaqəsi ola bilər ? Məsələ burasındadır ki, zəncirotu ilin bütün fəsillərində bellənmiş münbit torpaqlarda bitir və sürətlə göyərir. Ölmüş insanı dəfn etdikdə onun qəbrinin üstündəki təzə torpaq bu bitkinin orada bitməsinə və inkişaf etməsinə əlverişli şərait yaradır. Ölü torpağın altında dəfn edildiyi üçün və bitkinin kökü məhz məzarın altına tərəf inkişaf etdiyi üçün bu bitki ölünün qidası hesab olunur. Beləliklə, bu ifadə xalq arasında adi danışmaq dilində yayılır [60].

Faire le poireau. Yerinə dikilib qalmaq, hərəkətsiz qalmaq, yerində donub qalmaq. 1866-cı ildə ilk dəfə *planter son poireau* ifadəsi yaranmışdır. 1870-ci illərdə isə *poireauter* feili eyni mənə ilə lüğətlərə daxil oldu. Amma *yerinə yapışıb qalmaq, yerinə dikilib qalmaq* (danışmaq dilində *yerinə mıxlanmaq*) ifadələrinin məcazi mənəsi həqiqi mənə ilə genişlənir və *uzun müddət gözləmək* anlamını verir: « Tu trouves que ça c'est rien, un poireau d'une heure ? » [21; 47; 53].

Avoir un pois-chiche dans la tête. Bu ifadə beyinin quruluşu ilə noxudun assimilyasiyasından yaranmışdır. Noxud çox kiçik olduğundan *bu adamın çox kiçik beyini var* ifadəsi danışmaq dilində öz əksini tapır [22]. Müasir fransız dilində *voir un pois-chiche dans la tête* ifadəsi ağılı çatmamaq mənəsində işlənir [53].

Être creux comme un radis. Bu ifadə insanın başı ilə turpun assimilyasiyasından yaranmışdır : turpun içi boş olduğu kimi, ağılsız insanın da başı boşdur, beyni boşdur mənaları kəsb etmişdir.

N'avoir plus un radis yaxud *Ne pas avoir un radis* - bir kor qəpiyi belə olmamaq. Bir adamın pulu tamamilə qurtardıqda "kor qəpiyim belə qalmayıb", "ciblərim bomboşdur", "ciblərimdə siçanlar oynadır" ifadələri ilə pulsuzluğunu bəyan edir. Bu ifadə XIX əsrdə dildə işlənməyə başlamışdı. Bu dövrdə digər tərəvəzlərlə müqayisədə turp çox ucuz qiymətə, demək olar ki, qəpik-quruşa satılmış, Ona görə də ifadə "kor qəpiyim belə qalmayıb / yoxdur" mənasında işlənməyə başlamışdı [36 ; 21; 27].

Salades. Bu sözü cəm formada işləndikdə danışmaq dilində *gop*, *yalan* mənalərini bildirir ; *raconter des salades* - yalan danışmaq, gopa basmaq ; *c'est toujours la même salade* - həmişəki əhvalatdır, eyni şeydir ; *faier (chercher) une salade à qn* - kiməsə ilişmək, özünü kiməsə sırımaq. Bu ifadə əksər hallarda əmr formasında işlənərək *Yalan danışma (danışmayın)!* anlamını verir: *Pas de salades !* İfadənin bu mənası XIX əsrdə bir metaforadan yaranmışdır. Burada əsas məsələ *salade*-in (kahının) digər tərəvəzlərlə uyğunluğudur. Yəni başqa tərəvəzlərlə kahı bir yerdə uyğunlaşdığı kimi hər hansı bir hadisəyə bir qədər yumor, zarafat qatdıqda, yalan da olsa, xoşa gəlir. Müasir fransız dilində bu ifadə yalan danışmaq, goplamaq, gopa basmaq, aldatmaq, kiməsə ilişmək mənalərində işlənir [44, t. 2, 662].

Vendre sa salade. *Ürəyə yatmaq* anlamında işlənən bu ifadə səhnə leksikasından yaranmışdır. Belə ki, səhnədə aktyor öz rolunu yaxşı oynadıqda deyirlər ki : bu işə ürəyini qoyub. *Ürək* isə *salade* ilə sinonim kimi işləndiyindən *vendre sa salade* ifadəsi yaranır. Hamı səhnədə yaxşı rol nümayiş etdirə bilər, amma hamının oyunu tamaşaçıların ürəyinə yatmaya bilər. Tarixən ifadənin mənası genişlənmiş və kimisə bir şeyə inandırmaq istədikdə *on vend sa salade* ifadəsi işlənmişdir : kiminsə ürəyinə girmək. Azərbaycan dilində bu mənada "kiminsə muncuğunu oğurlamaq" ifadəsi işlənir.

Le panier à salade – polis maşını, polis fırqonu. XIX əsrdə yaranmış bu ifadənin mənşəyi məhbusları daşıyan polis maşınının göyərti zənbilinə bənzəməsi olmuşdur. Məhbuslar üçün maşının daxilində göyərti zənbilinə bənzər oturacaq yerlərinin olması ifadənin metafora vasitəsilə yaranmasına şərait yaranmışdır.

Tərəvəz yeməyi xoşlayan nənə-babalar tezliklə anlamışdılar ki, yeməzdən qabaq salat (kahı) yuyulmalıdır. Bu məqsədlə onlar tərəvəzi yuyub qurutmaq məqsədilə söyüd çubuqlarından toxunmuş səbəti icad edirlər. 1830-cu ildə bu səbətlər dəmir çubuqlardan toxunmağa başladı. Səbətdə olan tərəvəzi qurulamaq üçün səbəti yavaşca silkələmək kifayət edirdi. Bu səbətlər balıqqulağı yığmaq üçün və tilovların qarmağını daşımaq üçün də yarayırdı. XIX əsrin sonlarında tor-tor zənbillər meydana gəldi. 1830-cu ildən etibarən isə hamının tanıdığı sapdan toxunma səbətlər məişətdə əvvəlki səbətləri əvəz etdi. Məhbusları daşıyan polis furqonunu uzaqdan hamı yaxşı tanıyır. Sürətlə getdikdə içərisindəki məhbuslar səbətdə olan tərəvəzi silkələyən kimi silkələnirlər. Məhz bu analoji xüsusiyyət *le panier à salade* ifadəsinin yaranmasına səbəb olmuşdur.

Rouge comme une tomate. Bu ifadə 1690-cı illərdə pomidorun rənginə əsasən yaranmışdır. Pomidor habelə burunun qırmızılığını da bildirir. Əsas mənaları : qıpqırmızı (utanan zaman, utancaq olduqda) ; sifəti, utanan zaman, pərt olan zaman, əsəbiləşən zaman, sifəti, yanaqları qızarmaq ; qırmızı [21 ; 27].

En voir des vertes et des pas mûres - insanı şoka salan hadisələrdə iştirak etmək, xoşagəlməz hadisələrin şahidi olmaq, gözləri çox şeylər görmək. İfadənin əsas mənası : bu hələ harasıdır ; gözlərimiz hələ çox şeylər görəcək ; qulağımız hələ çox şeylər eşidəcək [44, t. II, 982-983]. Fərziyyəyə görə, bu ifadə 1450-ci ildən əvvəl mövcud olmuş və müəllifi naməlum olan, amma çox vaxt Antoine de Sale-a aid edilən "Les Quinze Joyes de mariage" mətnində işlənmişdir. Burada əsas söhbət qeyri-münasib evlənmədən gedir [54].

Misallar :

1. « Au service clientèle de SFR, les appels pour dépannage de mobile vont bon train (...). On nous en raconte *des vertes et des pas mûres* comme "mon chien a mordu mon mobile" ou "mon mobile est tombé dans la cuvette des WC" [33].

2. « J'ai vécu, moi. *J'en ai vu des vertes et des pas mûres*. Je le sais que tout irait sur des roulettes, s'il y avait des roulettes. Mais il n'y a pas de roulettes. À l'endroit où il devrait y avoir des roulettes il y a des boulons» [52].

II.3. Meyvə və tərəvəzlərlə bağlı frazeoloji vahidlərin işlənmə sahələri.

Meyvə və tərəvəz adları ilə bağlı frazeoloji vahidlər müasir fransız dilində insan həyatının müxtəlif sahələrində işlənməklə sözün təsirini, mənasını ya yumşaldır, ya şiddətləndirir, lakonik edir, bəzən gülməli, yaxud kəskin ifadə vasitəsinə çevrilir. Bu ifadələrin hər biri özünəməxsus leksik-semantik xüsusiyyətlərə malikdir. Leksik-semantik xüsusiyyətlərinə görə bu ifadələri aşağıdakı qruplara bölməyə üstünlük vermişik.

İnsanın xarici görkəminin təsvirini bildirən frazeoloji vahidlər :

être gros comme une pastèque - qarpız kimi yepyekə, yekəpər, şişman ; *haut comme trois pommes à genoux* - kiçikboy, alçaqboy ; *noir et sec comme un pruneau* - arıq-qıvraq, qayış-baldır ; *avoir un teint de pêche* - zərif, çəhrayı dərisi olmaq ; *avoir des oranges sur l'étagère* - qəşəng sinəsi olmaq (*qadın haqqında*), *jaune comme un citron / un coing - limon / -* rəngi saralmaq, xəstə görkəmi olmaq (*üzün dərisi haqqında*).

İnsanın davranışı və xarakterini bildirən frazeoloji vahidlər :

avoir des couilles comme des ananas - cəsur olmaq, qoçaq olmaq, ürəkli olmaq ; *garder une pomme pour la soif* - tədbirli olmaq, ehtiyatlı olmaq ; *mi-figue mi-raisin* - nə ətdir, nə balıq ; nə o yanlıqdır, nə bu yanlıq ; nə istədiyini özü də bilmir : *Je suis à la satisfait et mécontent, c'est une sensation mi-figue, mi-raisin.* Nə o yanlıqam, nə bu yanlıq, həm razıyam, həm narazı. *une grosse légume vient rendre visite à votre ville* - səhərinizə böyük bir adam baş çəkməyə gəlir (*tanınmış, özündən razı bir adam haqqında deyilir*).

İnsanın psixi və emosional vəziyyətini bildirən frazeoloji vahidlər :

tremblotter comme de la gelée de groseilles / de coing - qorxudan dişləri bir birinə dəymək, qorxudan titrəmək, əsmək ; *avoir qn dans le raisin* - kiməsə vurulmaq, aşıq olmaq ; *avoir la banane* - gülümsəmək, gülürüz olmaq ; *avoir la pêche* - yaxşı görkəmi, yaxşı əhval-ruhiyyəsi olmaq.

İnsanın əqli, zehni durumunun yaxşı / pis olmasını bildirən frazeoloji vahidlər: *il aime mieux deux oeufs qu'une prune* - soğan olsun, nağd olsun;

ne pas avoir inventé la machine à cambrer les bananes - özündən Amerika kəşf etmək.

İnsan orqanizminin fizioloji prosesini bildirən frazeoloji vahidlər :

poser un abricot / une pêche / une prune - bayıra getmək, mədəsini boşaltmaq. Fransız dilində *déféquer*. Hesab edirik ki, canlı orqanizmlərdə, o cümlədən insanlarda gündəlik fizioloji proseslərin tələblərini ödəmək üçün münasib feillər mövcuddur. Məsələn, bu halda fransız dili lüğətlərində *déféquer* feili mövcuddur. Amma bu tipli feillərin nə danışmaq, nə də ədəbi dil normalarında işlənməsi münasib olmadığı üçün (pejoratif feillər) dil özü özünə münasib olan *poser un abricot / une pêche / une prune* kimi ifadələri yaratmışdır (Hesab edirik ki, bu tipli ifadələr bənzətmə yolu ilə yaranmışdır). Bu frazeoloji vahidlər mənanı kobudluqdan, təhqiramizlikdən uzaq, daha yumşaq formada və daha lakonik şəkildə çatdırmağa xidmət edir.

Changer l'eau des olives - bu ifadə uriner feilini əvəz edərək insan orqanizminin müəyyən fizioloji prosesini bildirir. Amma *déféquer* feilində olduğu kimi uriner feili də pejoratif mənə kəsb etdiyindən daha münasib ekvivalenti ilə - *changer l'eau des olives* ifadəsi ilə əvəzlənərək asanca danışmaq dilinə daxil olmuşdur. Bu feil haqqında ilk dəfə həkim, yazıçı, nəşir Şarl Etyen 1545-ci ildə özünün *Dissectione partium corporis humani* adlı kitabında məlumat vermişdir [59].

İnsanın hərəkətlərini, rəftarını əməllərini bildirən frazeoloji vahidlər :

apporter des oranges - həbsxanada yaxud xəstəxanada olan adama baş çəkmək ; *laisser mûrir la poire* - əlverişli fürsət axtarmaq ; əlverişli anı, zamanı, vaxtı gözləmək; saxla samanı, gələcək zamanı; *manger les raisins et laisser les pépins* - daha münasib vaxt axtarmaq; *glisser sur une peau de banane* - axmaqlıq etmək, gözlənilmədən xoşagəlməz nəticə verən ağılsız, axmaq hərəkət etmək.

Boş, mənasız zəhmət, əməl, iş bildirən frazeoloji vahidlər :

gagner des dattes - heç nə almamaq, heç nə əldə etməmək, heç nə qazanmamaq, əli ətəyindən uzun olmaq; *pour des nèfles* - müftə, havayı ; boş yerə; *travailler pour des prunes* - əbəs yerə papağını günə yandırmaq; müftə, havayı; boş yerə işləmək.

Maddi artefakt bildirən frazeoloji vahidlər :

cassis de lutteur / déménageur - pis keyfiyyətli qırmızı şərab.

datte en plomb - güllə (*güllənin forması xurmaya bənzədiyi üçün*).

İnsanın xarici görkəmini təsvir etmək üçün işlədilən frazeoloji vahidlər :

avoir une tête de chou - keybaş, key Balaxanım, diqqətsiz, diqqəti yaygın (köhnəlmiş ifadə hesab edilir); *avoir des oreilles en feuille de chou* - palazqulaq, sallaqulaq, çox iri qulaqları olmaq; *avoir les yeux en amande* - badamı gözlər (badam formasında olan gözlər qəşəng hesab edilir). Bu ifadə də göz ilə badamın assosiasiyası əsasında yaranmışdır; *être haut comme trois pommes* - kiçikboy, alçaqboy adam; *quelle grande asperge !* - uzundraza bir bax ! Qulañçar bitkisi nazik-uzun olduğu üçün arıq, uzun adamların bu bitkiyə bənzədilməsi ilə bu ifadə yaranmışdır; *poil-de-carotte* - sarısaç adam, sarışın adam. Bu ifadə ilk dəfə Jül Renarın 1894-cü ildə nəşr olunan "Poil-de-Carotte" adlı romanının cəsur uşaq qəhrəmanına verdiyi ad əsasında yaranmışdır. Romanda təsvir olunan oğlan uşağının saçları sarışın olduğundan müəllif ona belə bir ad vermişdi; *sucrer les fraises : il sucre les friases* - o, çox qocalıb, əlləri əsir.

İnsanın xarakterini, əqli keyfiyyətlərini, davranışını bildirən frazeoloji vahidlər :

être bonne poire ou bonne pomme - sadələvəh olmaq ; asanca aldadıla bilən adam ; *avoir la pêche* - gözəl görkəmi olmaq. Bu ifadə normal fiziki və mənəvi görkəmdə olan adamlar haqqında, habelə özündə möhkəm güc, qüvvə hiss edən adamlar haqqında işlənir : *j'ai la pêche - j'ai beaucoup d'énergie* - enerjim çoxdur.

avoir la patate ifadəsi də bu mənada işlənir ; *avoir la banane* - gülərüz ; təbəssümlü adamlar haqqında deyilir ; sinonimi *avoir le sourire* ; *avoir un pois chiche dans la tête à la place du cerveau* - noxudbeyin, ağılsız, axmaq adam ; başıboş adam. (Tibbi baxımdan beyninin xüsusi çəkisi normadan az olan insanlarda əqli çatışmazlıq olur. Heç şübhəsiz ki, bu ifadə beyninin bu xüsusiyyəti əsasında yaranmışdır) ; *devenir rouge comme une tomate* - pörtmək, qızarmaq (*həyəcandan, utancaqlıdan və s.*); *se fendre la pêche / la poire* - qəhqəhə ilə gülmək, gülməkdən qəşş etmək; *faire le poireau* – var-gəl etmək (*görüşə gec gələn adamı gözləyən zaman işlədir*); *marcher*

au bâton et à la carotte - yalnız məcburiyyət altında, məcburən bir işi görmək, yaxud müqabilində nə isə bir mükafat gözləmək şərti ilə bir işi görmək. Burada ifadənin mənası "Eşşəyi bizləməsən yeriməz, yerindən tərpənməz, yaxud ona kök verirsən ki, şirnikib yerisin" ; *ramener sa fraise* - yuyulmamış qaşığı kimi ortadan çıxmaq (Söhbət zamanı özünü gözə soxmaq üçün söhbətə qoşulan adam haqqında deyilir). *L'autre jour, dans la réunion, personne n'osait parler et le seul qui ramenait sa fraise, c'était Georges, comme toujours !* - Keçən gün iclasda heç kim danışmağa cəsarət etmədi amma həmişəki kimi Jorj yuyulmamış qaşığı kimi ortadan çıxdı, özünü gözə soxdu ; *raconter des salades* - məlumatları bir-birinə qarışdırmaq, ağzına gələni danışmaq ; *avoir un cœur d'artichaut* = nə əldən qoyur, nə yarıdan doyur ; kəpənək kimi güldən-gülə qonur (öz seçimində, sevgisində qeyri-müəyyən olan adamlar haqqında deyilir). Artichaut - ənginar bitkisi qat-qat yarpaqlardan ibarət olduğu üçün yarpaqlarını bir-bir qopartdıqca digəri gəlir. Sevgisində sabit olmayan qadınlar da ənginar kimi bir seçimdən digərinə sıçrayır, asanlıqla seçimlərini dəyişə bilirlər ; *il est aux petits ignons avec elle !* - *il s'occupe très bien de sa femme ! il a la grosse tête !* - o, özündən çox razıdır ! *il a le melon* ifadəsi də bu mənada işlənir.

İnsanın geyimini nəzərə çarpdırmaq üçün işlədilən frazeoloji vahidlər :

un chapeau melon - motalpapaq, yekəpapaq ; *porter un chapeau melon* ; *être habillé comme un oignon* - soyuqdan qorunmaq üçün üst-üstə bir neçə paltar geyən adam haqqında deyilir.

Dava-dalaş, təhqir, xətrinə dəymə, ələ salma :

espèce de patate ! ; *recevoir une châtaigne* ; *donner des noix à celui qui n'a pas de dents !*

Mübahisə etmək, bir-birini təhqir etmək, dalaşmaq məramlarını bildirmək üçün işlədilən frazeoloji vahidlər :

il me court sur le haricot ;

espèce de patate ! - Tənbəlin biri tənbəl !

espèce de cornichon ! - Axmaq, ağılsız, başıboş !

quelle banane ! - Axmaq, ağılsız, başıboş !

laisse tomber, c'est une vieille noix ! - Başını burax, baş qoşma, axmaq !

occupe-toi de tes oignons ! - Get öz işinlə məşğul ol !

ce ne sont pas mes oignons - Bu mənim işim deyil, bu mənə baxmır, bu iş mənlilik deyil.

se prendre une prune - qayda pozuntusu barədə protokol almaq, sorğu-suala cəlb edilmək, cərimələnmək, cərimə vermək. Gavalı ilə cərimə arasında leksik-semantik yaxınlıq ondan irəli gəlir ki, hələ Orta Əsrlərdə gavalı yumru olduğu üçün "yumruq zərbəsi" ifadəsini əvəz edirdi, xüsusilə də cərimə verməklə pul kisəsinə dəyən zərbə. XIV əsrdən etibarən "gavalı" həmçinin "təpik zərbəsi"ni əvəz etməyə başlamışdı.

se prendre une châtaigne - yumruqlanmaq, yumruq zərbəsi almaq.

se prendre un marron - sifətinə yumruqla vurulmaq, yumruq zərbəsi almaq.

sucrer les fraises - əlləri əsmək.

Kasıblıq, pulsuzluq, müflisləşmə bildirənlər :

je n'ai plus un radis - je n'ai plus d'argent - artıq pulum yoxdur.

II.4. Meyvə və tərəvəz adları atalar sözlərində.

Quand le peuplier fera des poires et l'osier des giroflées.

Ouvrir tout grand les yeux comme les oignons.

Vivre comme un ver à la racine du raifort.

La fleur, dès qu'elle ouvre ses pétales, on sait quels fruits elle va donner.

Un oignon et un radis ne font pas le potager.

On ne vend pas de concombres au jardinier.

Ne pas valoir ni même un oignon gelé.

Les semences du coquelicot sont noires et savoureuses, mais le radis est blanc et piquant.

De loignon, de l'eau, du pain, du sel - quatre plats pour le déjeuner.

Frotter le radis à quelqu'un.

Si tu n'as pas mangé d'ail, tu n'auras pas de mauvaise haleine.

C'est plus facile de tenir un potiron dans sa main qu'une abeille.

Qui mange de l'oignon sans avoir des larmes aux yeux ?

Quand les oies gardent les légumes, le jardinier en rapporte peu.

Le jour de grand vent, on mange les fruits du grand karité.

Celui qui ne monte pas à l'arbre mangera les fruits verts.

On ne jette des pierres qu'à l'arbre qui porte des fruits.

Fruit mûr tombe de lui-même.

Arbre qui ne porte pas de fruits, on ne lui jette pas de pierres.

Pour celui qui n'a point de prunes, les prunelles sont bonnes.

Avec le blé se cueille et la paille et l'ivraie.

Terre noire fait du bon blé ; la blanche fait l'épi grainé.

Noir terrain porte grain et bien ; le blanc terrain ne porte rien.

Qeyd etmək lazımdır ki, müxtəlif dillərdən fransız dilinə "meynə (le vigne)" sözü ilə düzələn bir sıra atalar sözləri keçmişdir. O cümlədən :

Faites la vigne pauvre, elle vous fera riche (*ingilis atalar sözü*).

Ne sois pas comme une vigne sur le bord de la route, on te volera (*livan atalar sözü*).

Peu de vignes, peu de filles, mais bien tenues. (*provans atalar sozü*).

Après la mort, ni vigne ni jardin. (*alban atalar sözü*).

La vigne qu'on ne cultive point ne donne pas de bons fruits (*yunan atalar sözü*).

Qui a des vignes préfère son vin au vin du voisin (*fransız atalar sözü*).

Laisse au bord de ta vigne quelques grappes de raisins pour le voyageur altéré (*yunan atalar sözü*).

Plante de même que les vignes, tes oliviers en droite ligne (*fransız atalar sözü*).

Le temps mûrit les vignes (*ispan atalar sözü*).

Soigne bien ta vigne, tu n'auras pas besoin d'admirer celle de ton voisin (*yunan atalar sözü*).

D'une bonne vigne prenez le plant ; d'une bonne mère, prenez la fille (*tunis atalar sözü*).

L'air, la terre et le complant, sont le fondement du vignoble (*Cənubi-Qərbi Fransa atalar sözü*).

Pour la moisson ou vendange non faite, il n'est ni dimanche ni fête (*Cənubi-Qərbi Fransa atalar sözü*).

Qui bine, vine ; qui terse, verse (*Cənubi-Qərbi Fransa atalar sözü*). Tailler sa vigne à saint Grégoire, si l'on le veut, si l'on le peut, c'est s'assurer du vin à boire (*Cənubi-Qərbi Fransa atalar sözü*).

Peu de vignes, peu de filles, sans quoi pauvres les familles (*Cənubi-Qərbi Fransa atalar sözü*). En lieu bas sème ton froment, en haut lieu plante ton sarment (*Cənubi-Qərbi Fransa atalar sözü*). Vignes entre vignes, maisons entre voisines (*Cənubi-Qərbi Fransa atalar sözü*). Vigne trop près d'un grand chemin a près d'elle un mauvais voisin (*Cənubi-qərbi Fransa atalar sözü*). Vigne est sans prix quand elle est près du maître (*Cənubi-Qərbi Fransa atalar sözü*). L'ombre d'un bon maître fait la vigne croître (*Cənubi-Qərbi Fransa atalar sözü*). Vigne double lorsqu'elle est close (*Cənubi-Qərbi Fransa atalar sözü*). Plante ta vigne de bons plants, prends la fille de bonnes gens (*Cənubi-Qərbi Fransa atalar sözü*).

La vigne est riche en autant de sarments que la Lybie en sables différents (*Cənubi-Qərbi Fransa atalar sözü*). Rameau court, longue vendange (*Cənubi-Qərbi Fransa atalar sözü*). Vigne ou femme bien façonnée ne manque jamais dans l'année (*Cənubi-Qərbi Fransa atalar sözü*). Bêche en poussière et bine en fange, et tu feras bonne vendange (*Cənubi-Qərbi Fransa atalar sözü*). En mars si la gelée est forte apprête baril et comporte ; mais s'il gèle fort en avril laisse là comporte et baril (*Cənubi-Qərbi Fransa atalar sözü*). La pousse de mai remplit le chai (*Cənubi-Qərbi Fransa atalar sözü*). Qui taille sa vigne à la saint Aubin, a toujours sa vigne et souvent du vin (*Cənubi-Qərbi Fransa atalar sözü*). Jamais ne grêle en une vigne qu'en une autre il ne provigne (*Cənubi-Qərbi Fransa atalar sözü*).

Quand les cuisiniers sont nombreux, trop salés sont les choux (*danimarka atalar sözü*).

La salade doit être bien salée, peu de vinaigre, mais bien huilée (*fransız atalar sözü*). Hors de saison, le fruit n'est bo (*fransız atalar sözü*).

Le fruit défendu est doux (*eston atalar sözü*).

Mange le fruit et ne cherche pas à savoir qui est le fruitier (*gürcü atalar sözü*).

Si les fruits avaient la bouche, ils se mangeraient eux-mêmes (*gürcü atalar sözü*).

La jeune fille est une fleur, la jeune femme est un fruit ; si mauvais se trouve le fruit, quel souvenir restera de la fleur ? (*provans atalar sözü*).

Arbre souvent transplanté jamais de fruit est chargé (*fransız atalar sözü*).

Ce qui produit des fruits commence par fleurir (*pol (Qərbi Afrikada yaşayaan xalq) atalar sözü*).

Dieu cueille en temps et lieu le fruit de la vie (*fransız atalar söz*).

Fruit précoce n'est pas de garde (*ingilis atalar sözü*).

L'ormeau a un magnifique branchage, mais il ne porte point de fruit (*bask atalar sözü*).

Le prince cueille un fruit, les valets coupent l'arbre (*fars atalar sözü*).

De noble plante, noble fruit (*fransız atalar sözü*).

D'épice, fruit, pâté, jambon, qui prend peu le trouvera bon (*fransız atalar sözü*).

L'abeille est petite entre les animaux qui volent, et néanmoins son fruit l'emporte (*bibliya atalar sözü*).

Sur mon terrain, j'ai droit à la dépouille, du fruit tombé de l'arbre qui me mouille (*fransız atalar sözü*).

Le fruit sauvage est au passant, l'arbre au maître du champ (*fransız atalar sözü*).

La vraie modestie est un arbre touffu, qui cache sous ses feuilles les fruits qu'il produit (*alman atalar sözü*).

Fruit défendu a le meilleur goût (*alman atalar sözü*).

L'éducation est le fruit de l'amour, et c'est en même temps la semence de l'amour (*alman atalar sözü*).

Telle éducation, tels fruits (*alman atalar sözü*).

Bonne éducation ; bons fruits (*alman atalar sözü*).

On n'aime rien tant que le fruit défendu (*fransız atalar sözü*).

Un riche sans libéralité est un arbre sans fruit (*ərəb atalar sözü*).

L'homme honnête est comme un fruit suspendu à un arbre (*çin atalar sözü*).

Entre deux fruits verts le troisième est mûr (*fransız atalar sözü*).

NƏTİCƏ

Fransız dilində meyvə və tərəvəz adları ilə bağlı frazeoloji vahidlərin leksik-semantik və qrammatik xüsusiyyətlərinin araşdırılması aşağıdakı nəticələri əldə etməyə imkan verdi:

1. Meyvə və tərəvəzlər yalnız qida məhsulları kimi mətbəxdə işlənmiş, bu qida məhsulları habelə xalq ifadələrində, atalar sözlərində, zərb-məsəllərdə, deyimlərdə və s. işlənməklə frazeoloji vahidlər yaradaraq hər bir dilin leksikologiyasının inkişafında, lüğət tərkibinin zənginləşməsində mühüm rol oynayır.

2. Meyvə və tərəvəz adları ilə frazeoloji vahidlərin yaranması bir dövrün məhsulu olmayıb cəmiyyətin çoxəsrlik tarixi inkişafı, dil ilə mədəniyyətin qarşılıqlı əlaqəsi, cəmiyyətdə zaman-zaman varlı-kasıb, şah-rəiyyət, kral-qul və s. kimi münasibətlərin özünə yer alması, mədəniyyətin inkişafının dildə, xüsusən xalq dilində təzahür etməsi, meyvələrin, xüsusən də tərəvəzlərin kasıb əhalinin əsas qida mənbəyi olması və s. kimi cəmiyyətdə mövcud olmuş problemlər zəmin yaratmışdır.

3. Fransız dilində meyvə və tərəvəz adları ilə düzələn frazeoloji vahidlər xeyli saydadır və bu işdə 100-ə yaxın meyvə və tərəvəz tədqiqata cəlb edilmişdir. Tədqiqat göstərdi ki, bu frazeoloji vahidlərin hər birinin yaranması, tarixi-mədəni inkişafın təsirinə məruz qalması, mənalarının daralması və ya daha çox genişlənərək yeni-yeni semantik çalarlar əldə etməsi, xalq dilindən bilavasitə lüğətlərə daxil olması fransız dilinin, fransız mədəniyyətinin, fransız xalqının özünəməxsus tarixi inkişaf xüsusiyyətləri ilə bağlıdır.

4. Meyvə və tərəvəz adları ilə bağlı frazeoloji vahidlərin leksik-semantik təhlili göstərdi ki, onlar əsas sözün məcazlaşması əsasında yaranmış, inkişaf etmiş və özünə vətəndaşlıq hüququ qazanmışdır.

5. Qeyri-adi, bəzən də məzəli, gülməli, əyləncəli belə ifadələr çox vaxt insanın fiziki keyfiyyətlərini, zahiri görkəmini, xarakterini, əqli keyfiyyətlərini, geyimini və s. təsvir etməyə xidmət edir. Bu ifadələr cəmiyyətin həyatının müxtəlif sahələrində işlənməklə nitqin əvəzsiz lakonik ifadə vasitəsi kimi insanlar arasında

gündəlik həyatda rast gəlinən bir sıra hadisələrin təsvirində, ifadəsində vasitə rolunu oynayır.

6. Meyvə və tərəvəzlərdən əmələ gəlmiş frazeoloji vahidlər müxtəlif hadisələrin obrazlı təsviri zamanı xüsusi semantik əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan leksik-semantik xüsusiyyətlərinə görə onları aşağıdakı qruplara bölünür:

- insanın xarici görkəminin təsvirini bildirən frazeoloji vahidlər ;
- insanın davranışı və xarakterini bildirən frazeoloji vahidlər ;
- insanın psixi və emosional vəziyyətini bildirən frazeoloji vahidlər ;
- insanın əqli, zehni durumunun yaxşı / pis olmasını bildirən frazeoloji vahidlər ;
- insan orqanizminin fizioloji prosesini bildirən frazeoloji vahidlər ;
- insanın hərəkətlərini, rəftarını, əməllərini bildirən frazeoloji vahidlər ;
- boş, mənasız zəhmət, əməl, iş bildirən frazeoloji vahidlər ;
- maddi artefakt bildirən frazeoloji vahidlər ;
- insanın xarici görkəmini təsvir etmək üçün işlədilən frazeoloji vahidlər ;
- insanın xarakterini, əqli keyfiyyətlərini, davranışını bildirən frazeoloji vahidlər ;
- insanın geyimini nəzərə çarpdırmaq üçün işlədilən frazeoloji vahidlər ;
- dava-dalaş, təhqir, xətrinə dəymə, ələ salma, lağa qoyma, aşağılama ;
- mübahisə etmək, bir-birini təhqir etmək, dalaşmaq məramlarını bildirmək üçün işlədilən frazeoloji vahidlər ;
- kasıblıq, pulsuzluq, müflisləşmə bildirənlər.

7. Meyvə və tərəvəzlərlə bağlı frazeoloji vahidlərin komponentləri çoxmənalıdırlar. İnsanın eyni bir bədən üzvü bir neçə meyvə və ya tərəvəz adları ilə fadə oluna bilir. Komponentlərin bu cür məcazi mənə kəsb edərək frazeoloji vahid yaratmasında arqotik mənaların genişlənməsi böyük rol oynamışdır (Məsələn, *poser un abricot / une pêche / une prune*).

8. Meyvə və tərəvəzlərlə bağlı frazeoloji vahidlərin yaranmasında komponentlərin arqotik və metaforik mənaları kəsb etməsi əsas rol oynamışdır. Bir sıra hallarda sözlərdə efemizm mənaları özünü göstərir, insanın bəzi fizioloji tələblərini ödəmək üçün istifadə edilən ifadələr, sözlər tabu olduğundan, meyvə və tərəvəz adları ilə bağlı frazeoloji vahidlər bənzətmə yolu ilə həmin tabu sözlərin

ifadə vasitələrinə çevrilir. Metafora kimi işlənən meyvə və tərəvəz adlarından əmələ gəlmiş frazeoloji vahidlərdə əsas məcazi mənə bəzi xüsusiyyətlərin assosiasiyası və köçürülməsi yolu ilə baş vermişdir (*rouge comme une fraise / une poue d`api/ une tomate/ une framboise\une cerise*).

9. Frazeoloji vahidlərin yaranmasında meyvə və tərəvəzlərin forma və ölçüləri də xüsusi rol oynamışdır (*être gros comme une pastèque, haut comme trois pommes à genoux, rond comme une pomme, avoir des couilles comme des ananas*)

10. Arqoların köməyi ilə yaranmış frazeoloji vahidlərin əsas xüsusiyyəti onların əsasını obrazlı ifadələrin təşkil etməsidir. Məhz bu xüsusiyyətlərin mövcudluğu meyvə və tərəvəzlərin becərilməsinə frazeoloji prizmadan yanaşmağa imkan vermişdir. Meyvə və tərəvəzlərin iştirakı ilə formalaşmış frazeoloji vahidlər müasir fransız dilində arqo mənalı frazeoloji vahidlərin inkişaf dinamikasını özündə əks etdirir, insan düşüncəsinin kulturoloji xüsusiyyətini nümayiş etdirir. Bu isə, öz növbəsində, meyvə və tərəvəz adlarının iştirakı ilə yaranmış frazeoloji vahidlərin fransız danışıq dilinə sərbəst daxil olmasına və geniş dairədə işlənməsinə səbəb olmuşdur.

11. Fransız dilində meyvə və tərəvəz adları ilə bağlı frazeoloji vahidlərin özünəməxsus qrammatik xüsusiyyətlərə malikdir. Bu hal, əsasən, onların daxili sabitliyi ilə bağlıdır. Bu ifadələr daha çox söz birləşmələri şəklində mövcud olmaqla 4 tipə bölünür: birinci və ikinci tiplər söz birləşməsi və cümlə tipləridir, 3-cü və 4-cü tiplər isə mətn, dialoq, fəsil səviyyələrində olanlardır. Morfoloji təsnifata görə tədqiq etdiyimiz ifadələr çox müxtəlifdir. Amma əsas çoxluğu feili, ismi, sifətli frazeoloji vahidlər tutur. İsmi frazeoloji vahidlərin daha çox yayılmış quruluş tipləri sifət+isim, isim+isim, isim + müxtəlif sözünü + isim, isim+sifət sifət + say + isim, cümlə formasında olanlar, söz-cümlə və digər tiplərdir.

12. Feili frazeoloji vahidlər ismi frazeoloji vahidlərə nisbətən daha geniş yayılmışdır. Ən çox rast gəlinən tiplər *avoir, être və faire* feilləri ilə düzələnlərdir. *Aller, poser, glisser, mettre, piquer ramener, recevoir, presser, couper, prendre, tirer, envoyer, sucrer, changer, manger* və s. kimi işlək feillər də feili frazeoloji vahidlərin birinci komponenti kimi çox məhsuldar olmaqla xeyli sayda frazeoloji

vahidin yaranmasında həlledici əhəmiyyət kəsb etmişdir. Feili frazeoloji vahidlərin digər geniş yayılmış tipləri pronominal feillərlə, məsdərin inkar forması ilə, zərf-əvəzliyi yaxud tamamlıq əvəzliyi ilə işlənmiş formalardır. Feil əsaslı cümlələr də geniş dairədə işlənəkdədir.

13. Meyvə və tərəvəz adları ilə düzələn frazeoloji vahidlərdə sinonimlik antonimlik, çoxmənalılıq xüsusiyyətləri də mövcuddur. Bunlardan daha çox rast gəlinən sinonimlik xüsusiyyətidir. Bunun əsasını bəzi meyvə və tərəvəzlərin tarixi-mədəni inkişafı ilə bağlı xalq arasında onlara verilən qiymət təşkil edirlər. Burada metafora da əsas rol oynamışdır.

14. Müasir fransız dilində meyvə və tərəvəz adları ilə düzələn bir sıra atalar sözləri də mövcuddur. Buraya fransız dilinin özünə xas olan atalar sözləri və digər xalqların dillərindən keçmiş atalar sözləri daxildir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Atalar sözü. Bakı: Yazıçı, 1982, 366 s.
2. Bayramov H.A. Azərbaycan dili frazeologiyasının əsasları. Bakı, Maarif, 1978, 176 s.
3. Cəfərov S. Azərbaycan dilində idiomlar. S.M.Kirov adına BDU -nün Elmi əsərləri (Dil və Ədəbiyyat seriyası), 1955, № 9.
- 4.Əliyev K.Y. Frazeologiya bədii təsvir vasitəsi kimi // Azərb. SSR EA Xəbərləri. Ədəbiyyat və Dil incəsənəti seriyası, № 1, 1966, s. 52-59.
5. Əlizadə Z. Azərbaycan atalar sözü və zərb məsələlərinin leksik-semantik xüsusiyyətləri, Bakı, 1980,107 s.
6. Xəlilov S. Azərbaycan dili frazeoloji vahidlərinin bəzi semantik xüsusiyyətləri haqqında. M.F.Axundov adına APDİ-nin Elmi əsərləri, XII seriya, №3, Bakı, 1966.
7. Mirzəliyeva M. Türk dilləri frazeologiyasının nəzəri problemləri. Bakı, 1996, 428 s.
8. Mehdiyeva, S.H. Mətnlə frazeoloji ifadənin qarşılıqlı münasibəti. EA Xəbərləri. Dil, ədəbiyyat və incəsənət seriyası, Bakı, 1988. №4, s.40-46.
9. Rəhimzadə N.R. İdiomatik ifadələrin əmələ gəlmə yolları haqqında. Azərb SSR. EA Xəbərləri, Ədəbiyyat, Dil və İncəsənət, ser. №1,1966, s. 60-69.
10. Seyidov Y. Azərbaycan dilində söz birləşmələri. Bakı Dövlət Universiteti nəşriyyatı, 1992, 407 s.
11. Fərhadov F. Frazeoloji birləşmələrin yaranma yolları (Azərbaycan, fransız və ingilis dillərinin materialları əsasında). Filologiya elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya. Bakı, 2009, 122 s.

Rus dilində

12. Арсентьевич Е.Ф. Сопоставительный анализ фразеологических единиц: На материале фразеологических единиц, семантически ориентированных на человека на английском и русском языках. Казань: Изд-во Казанского Ун-та, 1989, 123 с.

13. Балли Ш. Французская стилистика, Иностр. Литер. 1909, (русский перевод, 1961), 394 с.
14. Виноградов В.В. Русский язык, М.: Изд. 2, 1972, 614 с.
15. Ревель Ж.-Ф. Кухня и культура: литературная история гастрономических вкусов от Античности до наших дней / пер. с фр. А. Луцанова. Екатеринбург: У-Фактория, 2004. 336 с.
16. Скоробогатова Т. И., Суралева О. Ю. Мир овощных культур глазами французов (на материале национального фразеологического фонда). Научная мысль Кавказа. 2017. № 2. С. 94-100.
17. Смирнова Е. В., Ульянищева Л. В. Лингвокультурологический анализ фразеологизмов с гастрономическим компонентом. Вестник Российского университета дружбы народов. Серия «Лингвистика». 2013. № 2. С. 94-98.
18. Фразеология современного французского языка. М.: Высшая школа, 1987, 288 с.

Fransız dilində

19. Хужаева, З. Х. Les sens des expressions phraseologiques françaises avec les noms des fruits et des légumes. Молодой ученый. — 2019. — № 24 (262). — С. 503-506. — URL: <https://moluch.ru/archive/262/60451/>
20. Alain Rey et Jaques Cellard Dictionnaire du français non conventionnel Hachette, Paris, 1980, 894 s.
21. Ashraf Mahtab, Miannay Denis, Dictionnaire des expressions idiomatiques, Paris, Librairie Générale Française, 2010, 412 p.
22. Amerlynck Julie, Phraséologie Potagère. Les noms des légumes dans les expressions françaises contemporaines, Louvain La-Neuve, Peeters, 2006, 250 p.
23. Antoine Caillot, Nouveau dictionnaire proverbial, satirique et burlesque. Paris, Librairie Dauvin, 1829, 538 p.
24. Brazovsky Érick, Précis de conversation amoureuse, Rennes, La Part Commune, 2002, 252 p.
25. Brunet Sylvie, Les proverbes pour les nuls, édition poche. Paris, First, 2015, 290 p.

26. Brunet Sylvie, *Petit dico des Expressions Populaires d'hier et d'aujourd'hui. Sens, origine et petites histoires des expressions du française populaire*, City édition, 2010, 208 p.
27. Caradec François, *Dictionnaire du Français argotique et populaire*, Paris, Larousse, 1977, 256 p.
28. Cellard Jacques, Rey Alain, *Dictionnaire du français non conventionnel*, Paris, Hachette, 1980, 893 p.
29. *Dictionnaire de français Larousse*, 2021.
30. *Dictionnaire des expressions françaises*, Paris, 2018, 96 p.
31. *L'argot au XXe siècle : Dictionnaire français-argot* par Aristide Bruant, Paris, Flammarion, 1901, 467 p.
32. *Les expressions françaises décortiquées*, Reverso Technologies Inc. 2020.
33. Fumaroli Marc, *Le livre des métaphores*, Paris, Robert Laffont, coll. « Bouquins », 2012, 1120 p.
34. Gaillard Philippe, *Tu donnes ta langue au chat, Tome 2*, Paris, Publibook, 2014, 284 p.
35. Galisson Robert, *Dictionnaire de compréhension et de production des expressions imagées*, Paris, Clé International, 1991, 284 p.
36. Genouvrier Émile, Désirat Claude, Hordé Tristan, *Dictionnaire des synonymes*, Paris, Larousse, 2003, 743 p.
37. Grazzini Maria, *Complètement idiomatique ! Dictionnaire des expressions imagées d'ici et d'ailleurs*, Édition Omnibus, 2015, 187 p.
38. Gulnara Sadigova. *Mille et un proverbes équivalents français-azerbaïdjanais-russe*, Bakou, 2021, 74 p.
39. Lacotte Daniel, *Les expressions les plus truculentes de la langue française*, Paris, Larousse, 2014, 256 p.
40. Laureanda Serena Paniz. *Phraséologie contrastive français/italien. Fruits et légumes*. 2015-2016, 252 p.
41. Loredan Larchey, *Dictionnaire historique, étymologique et anecdotique de l'argot parisien*, Paris, Silène, coll. « L'arbre qui parle », 2013, 407 p.

42. Maloux M. Dictionnaire des proverbes, sentences et maximes. Paris, Larousse, 1960, 628 p.
43. Meleuc Serge, T'as la pêche !, Paris, L'Archipel, 2009, 252 p.
44. Nouveau Dictionnaire Français-Azerbaïdjanais (en 2 volumes) Chef du projet Tchemen Babakhanova. Édition "Kevsar", Bakou, 2011, 2356 p.
45. Pitrat Michel, Foury Claude, Histoires de Légumes : des origines à l'orée du XXI siècle, Paris, Quae, 2015, 428 p.
46. Rat Maurice, Dictionnaire des expressions et locutions traditionnelles, Paris, Larousse, 2014, 464 p.
47. Rey Alain, Chantreau Sophie, Dictionnaire des expressions et locutions, Paris, Dictionnaires Le Robert, 2007, 1036 p.
48. Richard Daniel-Gilles, Dictionnaire d'expressions idiomatiques. Des milliers de locutions, Lulu, 2011, 334 p.
49. Robert Paul, Le Petit Robert. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française, Paris, Dictionnaires Le Robert, 2011, 2837 p.
50. Tonelli Nicole, Gallouin François, Des fruits et des graines comestibles du monde entier, Tec&Doc Lavoisier, 2013, 736 p.

SITOGRAPHIE

51. <http://lareclame.fr/leoburnettfrance/realisations/chaque-pomme-de-terresexprime-a-sa-maniere>.
52. Dictionnaire de français argotique, populaire et familier (Bob).
<http://www.languefrancaise.net/Bob/Introduction>.
53. Dictionnaire des expressions françaises décortiquées (Expressio).
<http://www.expressio.fr/>.
54. Dictionnaire Larousse. <http://www.larousse.fr/>. Dictionnaire Reverso.
55. <http://dictionnaire.reverso.net/>.
56. Expressions Françaises. URL : <http://www.expressions-francaises.fr/>.
57. Wiktionnaire. URL :
https://fr.wiktionary.org/wiki/Wiktionnaire:Page_d%E2%80%99accueil.

58. L'argot, avec Bob, l'autre trésor de la langue [Электронный ресурс].
URL : <http://www.languefrancaise.net/Bob/> Introduction. 09.01.2018).
59. <https://www.expressions-francaises.fr> ›
60. <https://www.linternaute.fr> › *expression* › *langue-francaise*.
61. <https://coursdefrancaisenligne.wordpress.com> › 2019/11/13.
62. <https://www.expressions-francaises.fr> › expressions-a.
63. 24. <https://www.cnews.fr> › Divertissement.
64. <https://www.projet-voltaire.fr> ›
65. <https://www.projet-voltaire.fr>›
66. <https://www.expressio.fr> › expressions › en-dire-voir-de
67. <https://www.caminteresse.fr> › Economie-Société
68. <https://www.europe1.fr> › societe › dou-vient-lexpression
69. <https://www.lumni.fr> › Lycée › Première › Français.
70. <https://www.france-pittoresque.com>.
71. <https://www.linternaute.fr> › expression › la langue-francaise
72. <https://www.lesdentsdelait.com> › regle-du-jeu-de-quilles-d
73. <https://www.edilivre.com/lexpression-de-la-semaine-faire-chou-blanc>
74. <https://www.linternaute.fr> › se-prendre-une-chataigne
75. <https://www.wordsense.eu> › berrichonne
76. <https://www.expressions-francaises.fr> ›